

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Сотник І. М.

СОЦІАЛЬНА ТА СОЛІДАРНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2022

УДК 33:364(075.8)

С 67

Рецензенти:

Е. М. Забарна – доктор економічних наук, професор (Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса);

Г. В. Разумова – доктор економічних наук, доцент (Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро);

А. Ю. Якимчук – доктор економічних наук, професор (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

*Рекомендовано до видання
вченою радою Сумського державного університету
як навчальний посібник
(протокол № 12 від 22 квітня 2022 року)*

***Навчальний посібник підготовлено в рамках виконання проєкту
Модуль Жана Моне «Соціальна солідарна економіка:
впровадження досвіду ЄС для сталого розвитку»
(SSExpEU-101047518-GAP-101047518) (2022–2025),
що фінансується Європейським Союзом.***

Сотник І. М.

С 67   Соціальна та солідарна економіка : навчальний посібник /
І. М. Сотник. – Суми : Сумський державний університет,
2022. – 247 с.

ISBN 978-966-657-898-6

У навчальному посібнику розглянуто передумови й еволюцію соціальної та солідарної економіки (ССЕ), її концептуальні засади, механізми управління і керівництва організаціями ССЕ. Приділено увагу особливостям формування державної політики сектору та механізмам його фінансової підтримки, досвіду побудови ССЕ через партнерство і співробітництво. Досліджено внесок ССЕ в розбудову трудових відносин, формалізацію тіньової економіки, сталий розвиток, проаналізовано роль соціального підприємництва в сучасній концепції ССЕ.

Навчальний посібник призначений для підготовки магістрів економічних спеціальностей, а також може бути корисним для студентів інших спеціальностей, викладачів і фахівців, які цікавляться питаннями соціальної та солідарної економіки.

УДК 33:364(075.8)

© Сумський державний університет, 2022

ISBN 978-966-657-898-6

© Сотник І. М., 2022

ЗМІСТ

	С.
ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	11
1.1 Поняття про соціальну та солідарну економіку.....	11
1.2 Народні асоціації та об'єднання в контексті історичної еволюції соціальної й солідарної економіки.....	14
1.3 Сучасні сфери застосування соціальної та солідарної економіки.....	23
1.4 Формування теоретико-інституційних основ соціальної та солідарної економіки.....	27
Висновки.....	33
Контрольні питання.....	35
Теми рефератів / презентацій.....	36
Практичні завдання.....	36
Список літератури	37
РОЗДІЛ 2 КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	41
2.1 Форми соціальної та солідарної економіки.....	41
2.2 Спільні риси організацій соціальної та солідарної економіки	53
2.3 Складові концепції соціальної та солідарної економіки.....	58
2.4 Порівняльні переваги соціальної та солідарної економіки.....	63
Висновки.....	66
Контрольні питання.....	67
Теми рефератів / презентацій.....	68
Практичні завдання.....	69

Список літератури	69
РОЗДІЛ 3 КЕРІВНИЦТВО Й УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЯМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ	72
3.1 Моделі управління організаціями соціальної та солідарної економіки.....	72
3.2 Управління ресурсами в компаніях соціальної та солідарної економіки.....	84
3.3 Багаторівневі механізми фінансування організацій соціальної та солідарної економіки.....	88
Висновки.....	94
Контрольні питання.....	95
Теми рефератів / презентацій.....	96
Практичні завдання.....	96
Список літератури	98
РОЗДІЛ 4 ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	101
4.1 Особливості формування державної політики сектору.....	101
4.2 Рух знизу вгору.....	107
4.3 Поперечні дії. Можливості «емансипації».....	109
Висновки.....	112
Контрольні питання.....	113
Теми рефератів / презентацій.....	114
Практичні завдання.....	114
Список літератури	115
РОЗДІЛ 5 ПОБУДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРЕЗ ПАРТНЕРСТВО І СПІВРОБІТНИЦТВО....	117
5.1 Важливість партнерства і співробітництва.....	117
5.2 Форми співпраці.....	123
5.3 Основні стейкхолдери.....	126
5.4 Типи мереж і партнерств та їхні функції щодо підтримки соціальної й солідарної економіки	133

5.5 Побудова плану дій зі створення мережі соціальної та солідарної економіки.....	138
5.6 Міжнародні структури соціальної та солідарної економіки	141
Висновки.....	146
Контрольні питання.....	148
Теми рефератів / презентацій.....	149
Практичні завдання.....	149
Список літератури	150
РОЗДІЛ 6 ВНЕСОК СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ В РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ВІДНОСИН.....	154
6.1 Просування та впровадження трудових стандартів і прав на працю.....	154
6.2 Гарантія гідної зайнятості та доходів.....	159
6.3 Зміцнення соціального захисту.....	164
6.4 Розширення соціального діалогу.....	170
Висновки.....	172
Контрольні питання.....	174
Теми рефератів / презентацій.....	175
Практичні завдання.....	176
Список літератури.....	177
РОЗДІЛ 7 СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В СУЧАСНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	180
7.1 Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки.....	180
7.2 Зарубіжний досвід функціонування інститутів соціального підприємництва.....	188
7.3 Розвиток соціальних підприємств в Україні.....	198
Висновки.....	204
Контрольні питання.....	205
Теми рефератів / презентацій.....	206

Практичні завдання.....	207
Список літератури	207
РОЗДІЛ 8 СОЦІАЛЬНА ТА СОЛІДАРНА ЕКОНОМІКА, НЕФОРМАЛЬНА ЕКОНОМІКА Й ВИКЛИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	211
8.1 Сутність неформальної економіки.....	211
8.2 Роль соціальної та солідарної економіки в переході від неформальної до формальної економіки.....	216
8.3 Соціальна та солідарна економіка і соціальні й екологічні проблеми.....	223
8.4 Практичні дії соціальної та солідарної економіки в контексті сталого розвитку.....	226
Висновки.....	234
Контрольні питання.....	235
Теми рефератів / презентацій.....	236
Практичні завдання.....	237
Список літератури	239
ПРЕДМЕТНИЙ ТА ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИКИ.....	241

ВСТУП

Соціальна та солідарна економіка (ССЕ) відіграє більш значущу роль в урядах і локальних громадах – завдяки їй люди мають можливість отримувати роботу, соціальний захист, а також інші соціально-економічні пільги. Соціальні підприємства й організації мають відмітні ознаки та порівняльні переваги, такі як демократична система управління і незалежність, що відповідають системі цінностей сучасного громадянського суспільства. Дедалі більше і більше держав висловлюють їм свою підтримку. В усіх куточках світу створюються політичні умови для того, щоб компанії ССЕ могли розвиватися на національному, регіональному, місцевому рівнях. На цьому будується співпраця між урядами, організаціями ССЕ та громадянським суспільством. У дусі добровільної участі, самопомоги та самостійності, діючи через підприємства й організації, сектор ССЕ намагається знайти рівновагу між економічною вигодою та соціальною справедливістю для кожного мешканця планети.

Ураховуючи можливості досягнення за допомогою компаній ССЕ соціальних та екологічних цілей, забезпечення сталого розвитку малих і великих територій, надзвичайно важливо забезпечити розвиток цього сектору та всеохоплюючу його підтримку з боку владних структур. Побудова ефективних політик управління ССЕ, сприяння її інтеграції в сучасні економічні системи потребує детального вивчення принципів, законів, механізмів утворення і функціонування компаній ССЕ.

ССЕ як наука вивчає теоретичні основи, практичні форми та шляхи розвитку різних видів економічної діяльності, орієнтованих на досягнення, поряд з економічними, соціальних цілей (соціальна

економіка) і таких, що прагнуть побудувати економіку і культуру солідарності за межами сучасного капіталізму (солідарна економіка) з урахуванням механізмів їх взаємодії.

Отже, метою вивчення дисципліни «Соціальна та солідарна економіка» є формування комплексних знань про теоретико-методичні засади і набуття практичних навичок щодо застосування методів упровадження та розвитку ССЕ в глобальному, національному й локальному масштабі.

Основні завдання дисципліни:

– вивчення історичних передумов, концептуальних і теоретико-інституційних основ, сучасних сфер застосування ССЕ;

– вивчення альтернативних організаційних форм ССЕ та їхніх порівняльних переваг;

– вивчення механізмів управління і керівництва організаціями ССЕ та їхніми мережами на сучасному етапі розвитку;

– вивчення засад і механізмів державної політики у сфері ССЕ, управління соціальними фінансами;

– вивчення засад соціального підприємництва, його впливу на трудові відносини, неформальну економіку та сталий розвиток.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:

- передумови, принципи, фактори, тенденції сучасного розвитку ССЕ;

- альтернативні форми соціального підприємництва, виробництва і споживання в межах ССЕ;

- механізми побудови та розвитку мереж організацій ССЕ;

- принципи державної політики в секторі ССЕ;

- теоретичні засади формування й розвитку фінансів ССЕ;
- засади соціального підприємництва, механізми його впливу на трудові відносини, неформальну економіку та сталий розвиток.

У результаті вивчення дисципліни студент *повинен вміти*:

- оцінювати ефективність розвитку організацій ССЕ на території, враховуючи концепцію її сталого розвитку;
- обирати оптимальні форми соціального підприємництва з попереднім оцінюванням їхньої екологічної та соціально-економічної ефективності;
- розробляти стратегії й інструменти державної політики щодо управління сектором ССЕ;
- формувати систему стимулів для розвитку ССЕ на певній території;
- визначати джерела формування та розвитку соціальних і солідарних фінансів на різних рівнях управління;
- формувати й управляти розвитком мереж організацій ССЕ.

У навчальному посібнику розглянуто передумови та еволюцію ССЕ, її концептуальні засади, механізми управління і керівництва організаціями ССЕ. Приділено увагу особливостям формування державної політики сектору та механізмам його фінансової підтримки, досвіду побудови ССЕ через партнерство і співробітництво. Досліджено внесок ССЕ в розбудову трудових відносин, формалізацію тіньової економіки, сталий розвиток, проаналізовано роль соціального підприємництва в сучасній концепції ССЕ.

У викладеному матеріалі враховані успішний світовий досвід та міжнародні соціальні стандарти. Через це навчальний посібник містить значну кількість

коментарів та прикладів, що ілюструють практичне застосування теоретичних положень і механізмів ССЕ, показують логіку та тенденції соціального підприємництва в суспільстві. Подано тлумачення спеціальних термінів і понять, розкриваються найважливіші закономірності та взаємозв'язки в розвитку компаній ССЕ.

Навчальний посібник містить контрольні питання наприкінці кожного розділу для закріплення його змісту; для кожної теми пропонується тематика рефератів та/або презентацій, практичні завдання, що забезпечують набуття студентами теоретичних і практичних навичок, наводиться бібліографічний список, що може бути застосований для самостійної підготовки. Книга містить предметний та іменний покажчики, покликані полегшити пошук і засвоєння основних понять курсу. Навчальний посібник призначений для підготовки магістрів економічних спеціальностей, а також може бути корисним для студентів інших спеціальностей, викладачів та фахівців, які цікавляться питаннями соціальної та солідарної економіки.

Слова подяки. Автор висловлює свою вдячність рецензентам за цінні поради та зауваження, дякує колегам за сприяння у виданні книги.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1 Поняття про соціальну та солідарну економіку.

1.2 Народні асоціації та об'єднання в контексті історичної еволюції соціальної й солідарної економіки.

1.3 Сучасні сфери застосування соціальної та солідарної економіки.

1.4 Формування теоретико-інституційних основ соціальної та солідарної економіки.

1.1 Поняття про соціальну та солідарну економіку

Численні глобальні кризи останніх десятиліть і підвищення стурбованості людства щодо соціальних та екологічних наслідків економічного зростання і лібералізації обумовлюють посилення зацікавленості підприємців в альтернативних моделях виробництва та споживання і способах організації діяльності бізнес-структур. Як громадянське суспільство, так і академічні кола значну увагу приділяють використанню величезного потенціалу **соціальної та солідарної економіки (ССЕ)**.

Цей термін дедалі частіше використовується для позначення *організацій і підприємств, які зайняті у виробництві товарів та послуг, є автономними від держави і керуються цілями досягнення соціального добробуту, співпраці та солідарності*. Така логіка різко контрастує з пріоритетами діяльності традиційних комерційних організацій, метою яких є максимізація прибутку, доходів акціонерів і конкурентних переваг, а соціальні вигоди, що виникають, зазвичай є наслідком

державного регулювання підприємницької діяльності або ж результатом проведення колективних переговорів і боротьби працівників (Сотник & Волк, 2018). На противагу, інститути й норми, пов'язані з ССЕ, зазвичай ґрунтуються на принципах *колективної власності, взаємодопомоги, перерозподілу, асоціації, соціальної корисності, взаємного прибутку та демократичного самоврядування* (Utting et al., 2014).

Інші цінності ССЕ також пов'язані зі *сталим розвитком, гендерною рівністю та культурною ідентичністю*. Підтримання функціонування організацій і підприємств ССЕ у довгостроковому періоді вимагає отримання сталого доходу, за якого наявність прибутку може відігравати певну роль, але не є критичною для розвитку компаній. Загалом сутність діяльності інститутів ССЕ полягає в запровадженні етичних і соціальних норм в економічну практику традиційних суб'єктів господарювання, сприянні демократизації економіки через активну громадянську позицію виробників і споживачів, соціально орієнтованих змінах як у внутрішньому середовищі фірм, так і за їхньої взаємодії із зовнішніми організаціями та установами.

Згідно зі звіттом *«Соціальна економіка в Європейському Союзі»* (Campos & Ávila, 2012) **соціальна та солідарна економіка є множиною приватних, формально організованих підприємств з автономією щодо ухвалення рішень і свободою членства, створених для задоволення потреб своїх членів через виробництво товарів і надання послуг, страхування і фінансування, де процес ухвалення рішень і будь-який розподіл прибутку або позитивного сальдо між членами компанії не залежить від частки капіталу або розміру внеску кожного члена; кожен член має лише один голос та всі управлінські рішення ухвалюють демократичним**

голосуванням. Інститути ССЕ також охоплюють компанії, які надають неринкові послуги населенню і чий надлишки, якщо такі є, не можуть бути присвоєні суб'єктами господарювання, що створюють, контролюють або фінансують їхню діяльність.

З початку ХХІ ст. спостерігається значна диверсифікація та розширення форм ССЕ, а саме:

- відродження численних форм виробничих і споживчих кооперативів;

- зростання кількості товариств та асоціацій взаємодопомоги, які надають фінансові і страхові послуги;

- розширення ярмаркової торгівлі й альтернативних продовольчих мереж, що залучають виробників і споживачів до більш справедливих та «зелених» (екологічних) торгових відносин;

- поява нових форм соціальних підприємств із надання послуг із використанням безконтактних технологій;

- перетворення колективних організацій працівників неформальної економіки на об'єднання;

- створення різноманітних підприємницьких структур на рівні громад, пов'язаних із солідарним фінансуванням, управлінням ризиками, забезпеченням задоволення основних потреб членів громади, менеджментом ресурсів спільного користування;

- поява мільйонів груп самодопомоги, які насамперед об'єднують жінок (Сотник & Волк, 2018; Utting et al., 2014).

Подробиці: Деякі факти про ССЕ

- У всьому світі сьогодні кооперативи забезпечують робочі місця для 100 млн осіб.

- Товариства взаємодопомоги надають послуги з охорони здоров'я та соціального захисту 170 млн осіб в усьому світі.

- В Європі близько 2,8 млн організацій, що належать до сектору ССЕ, становлять 10 % усіх компаній, дають роботу понад

13,6 млн осіб (6,2 % працюючого населення Європейського Союзу) та створюють 8 % валового внутрішнього продукту Європейського Союзу.

- У Франції сектор ССЕ охоплює приблизно 222 800 організацій та підприємств, на яких працюють 2,33 млн осіб, і включає 13,8 % робочих місць, що не належать до державного сектору.

- В Індії найбільша в країні корпорація з виробництва продуктів харчування, *Amul Cooperative Organization*, має 3,1 млн членів-виробників та річний оборот у 2,5 млрд дол. США.

- У світі понад 30 млн людей, переважно жінок, організовано у понад 2,2 млн груп самопомоги.

- У Непалі 8,5 млн користувачів лісу входять до найбільшої в країні організації громадянського суспільства.

- У Бразилії в секторі ССЕ працює понад 20 тисяч підприємств, які налічують майже 1,7 млн працівників.

- В Екваторі сектор ССЕ забезпечує близько 60 % робочих місць у національному масштабі і генерує 13 % валового внутрішнього продукту, забезпечуючи 5 % державних закупівель.

- У Колумбії, за експертними оцінками, понад 10 тисяч організацій ССЕ забезпечують понад 670 тисяч робочих місць (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011; The social economy, 2022; Utting et al., 2014).

1.2 Народні асоціації та об'єднання в контексті історичної еволюції соціальної й солідарної економіки

Діяльність ССЕ історично пов'язана з громадськими асоціаціями та кооперативами, що є основою цього сектору економіки. Система цінностей і принципів функціонування громадських асоціацій наклала значний відбиток на історичний кооперативний рух і сформувала організаційний базис сучасної концепції ССЕ. Остання сьогодні охоплює такі великі родини компаній: кооперативи, товариства взаємодопомоги, асоціації, а також різноманітні фонди, які нещодавно приєдналися до цього сектору. За своїм історичним корінням перші три групи організацій були взаємозв'язані єдиною метою: захистити найбільш вразливі та беззахисні соціальні групи

через організації самопомоги і пристосувати населення до нових умов життя, створених унаслідок розвитку індустріального суспільства у XVIII–XIX ст. Кооперативи, товариства взаємодопомоги та асоціації і стали потрійною відповіддю на тогочасні соціальні виклики (López Castellano, 2003; Campos & Ávila, 2012).

Подробиці: Перший сучасний кооператив

Спільна компанія *Ampelakia* (Греція) вважається першим сучасним кооперативом у світі. Він був заснований у 1750–1770 роках у вигляді невеликих співтовариств (*syntrofies*) із вирощування бавовни та виробництва червоної пряжі у 22 селах району Темпі, що об'єдналися в 1772 році для уникнення непотрібного суперництва та конкуренції. У 1780 році кооператив перетворився на велике підприємство із 6 000 працівниками, 24 фабриками та 17 філіями в усій Європі, від Лондона до Одеси та Константинополя. Його учасники забезпечувалися соціальним страхуванням, користувалися мережею медичних закладів, шкіл та бібліотек, а також мали можливість навчатися у Вільному університеті Ампелакії. Кооператив був розпущений у 1812 році через зростання податків та істотний прогрес у технічних та економічних досягненнях у виробництві пряжі, що негативно позначилося на конкурентоспроможності компанії (Ampelakia, 2022; Campos & Ávila, 2012).

Хоча благодійні заклади (благодійні фонди, братства та лікарні) і організації взаємодопомоги демонстрували значне зростання впродовж епохи середньовіччя, у XIX ст. громадські асоціації, кооперативи і товариства взаємодопомоги набули неабиякого розвитку через ініціативи, започатковані робітничим класом. Наприклад, у Великобританії кількість членів *Friendly Societies* зростала у геометричній прогресії в 90-х роках XVIII ст. В усій Європі були створені численні благодійні товариства та товариства взаємодопомоги (Gueslin, 1987). У латиноамериканських країнах, зокрема Уругваї й Аргентині, рух взаємодопомоги набув значного розвитку в

другій половині XIX ст. (Solà i Gussinyer, 2003; Campos & Àvila, 2012).

Перші експерименти щодо створення кооперативів з'явилися у Великій Британії наприкінці XVIII – початку XIX ст. як спонтанна реакція промислових робітників на жорсткі умови їхнього життя. Водночас соціалістичні ідеї, сформовані *Робертом Оуеном* та рикардійськими антикапіталістами, такими як *Вільям Томпсон, Джордж Муді, Вільям Кінг, Томас Ходгскін, Джон Грей* та *Джон Френсіс Брей*, також істотно вплинули на кооперативний рух. Упродовж 1824–1835 рр. був установлений тісний зв'язок між цим рухом і профспілками у прагненні створити єдиний рух робітників для обмеження їх експлуатації капіталістами. Вісім кооперативних з'їздів (*Co-operative Congresses*), що відбулися в Британії у 1831–1835 роках, координували як кооперативи, так і профспілковий рух. Великий національний консолідований профспілковий союз (*Grand National Consolidated Trades Union*) був створений на одному з цих з'їздів і об'єднав усі британські профспілки (Campos & Àvila, 2012; Cole, 1945; Monzón, 1989).

Вільям Кінг зробив великий внесок у розвиток кооперативного руху в Британії і, зокрема, вплинув на діяльність знаменитого *кооперативу*, заснованого в 1846 році в *Рочдейлі (Англія)* 28 працівниками, з яких шість були учнями Оуена (Monzón, 2003). Коопераційні принципи, що регулювали діяльність «*Піонерів Рочдейла*», згодом були прийняті всіма кооперативами, які утворили *Міжнародний кооперативний альянс (International Cooperative Alliance – ICA)* у Лондоні в 1895 році. Відповідно до рішень Конгресу ICA, що відбувся в 1995 році в Манчестері, ці *принципи визначають кооперативи* як демократичні організації, в яких:

- рішення ухвалюють більшістю голосів працівників – членів кооперативу;
- інвестори або члени кооперативу, що зробили лише фінансовий внесок, не можуть утворювати більшість, впливаючи на ухвалення рішень;
- розподіл надлишків не передбачає застосування будь-яких критеріїв щодо пропорційності участі в капіталі;
- кожний член має рівні права голосу;
- передбачена обмежена компенсація за частку капіталу, який члени кооперативу зобов'язані вкласти, а також у багатьох випадках створення неподільних резервів, які неможливо розподілити, навіть якщо організація реорганізовується або ліквідується (Campos & Ávila, 2012).

Зазначені риси відрізняють кооперативи від решти компаній і у свій час привертали увагу різних наукових шкіл. Утопічні та рикардійські соціалісти, соціальні християни (як католицькі, так і протестантські) та соціальні ліберали, а також видатні класичні, марксистські і неокласичні економісти глибоко проаналізували цей тип підприємств.

Стосовно інших форм організацій SSE, рух щодо утворення асоціацій на добровільних засадах також поширився Британією. У континентальній Європі він проявився в зростанні взаємовигідних і спільних ініціатив працівників. У Німеччині разом із кооперативним бумом у сільській та міській місцевостях набрав обертів розвиток товариств взаємодопомоги. Ідеї щодо створення промислових асоціацій робітників поширювалися в Німеччині в середині XIX ст. *Людвігом Галлом, Фрідріхом Харкорттом та Стефаном Борном* (Monzón, 1989; Rubel, 1977).

Один із перших німецьких кооперативів, згадуваний в історичних документах, був створений групою ткачів та

прядильників. Загалом, кооперативний рух розвивався в міських районах країни завдяки зусиллям **Віктора-Айме Хубера** та **Шульце-Деліча**, а в сільській місцевості – завдяки **Фрідріху Вільгельму Райффайзену**, який створив та поширив кредитні спілки *Darlehenskassenvereine*. Перша з них була заснована у 1862 році в місті Ангаузен. Розквіт цієї спілки припав на 1877 рік, ознаменувавшись заснуванням *Німецької федерації сільських кооперативів типу Райффайзен* (Monzón, 1989). У той самий час товариства взаємодопомоги як промислових робітників, так і селян були законодавчо визнані в німецькому суспільстві і почали регулюватися імперським законом 1876 року (Solà i Gussinyer, 2003).

В Іспанії в процесі створення і розбудови асоціацій, товариств взаємодопомоги та кооперативів зв'язки між ними поступово зміцнювалися і зростали. Ці організації часто формувалися тими самими групами, як, наприклад, у випадку ткачів Барселони. Їх *Asociación de Tejedores* або Асоціація ткачів, що стала першою профспілкою в Іспанії, була заснована у 1840 році одночасно з товариством взаємодопомоги *Asociación Mutua de Tejedore*, яке у 1842 році створило компанію *Compañía Fabril de Tejedores*. Остання вважається першим виробничим кооперативом в Іспанії, що був комбінацією виробничого підприємства та товариства взаємодопомоги (Reventos, 1960).

В Італії товариства взаємодопомоги були поширені в середній третині XIX ст. і передували першим кооперативам. Відоме товариство взаємодопомоги *Società operaia di Torino* у 1853 році створило перший споживчий кооператив Італії, *Magazzino di previdenza di Torino* (журнал Президента Діоні), з метою захисту купівельної спроможності заробітної плати її членів. Подібні приклади товариств-кооперативів, створюваних споживачами, мали місце в інших італійських містах (De Jaco, 1979).

З усіх європейських країн Франція, мабуть, є єдиною країною, де витoki SSE були тісно і невід'ємно пов'язані з народними асоціативними рухами. Виникнення французьких кооперативів та товариств взаємодопомоги у першій половині XIX ст. відбулося за центральної ролі народного асоціативізму, рушієм якого став *Клод-Анрі де Сен-Сімон*, ідеолог однієї з французьких соціалістичних течій (Campos & Ávila, 2012).

Під впливом ідей Сен-Сімона та його послідовників у країні, починаючи з 30-х років XIX ст., були створені численні асоціації робітників. Хоча термін «кооперація» був введений у 1826 році у Франції *Джозефом Ресм*, послідовником Оуена, впродовж майже всього XIX ст. виробничі кооперативи були відомі як «робітничі виробничі об'єднання». Так, перший великий робітничий кооператив, Асоціація *Chrétienne des Bijoutiers en Doré*, був заснований у Парижі в 1834 році *Жаном-Філіпом Буше*, учнем Сен-Сімона. Дата заснування підприємства та ім'я його «батька» ознаменували початок поширення робітничих виробничих кооперативів у країні й зародження в першій половині XIX ст. робітничого руху, пов'язаного із соціальними експериментами та доктринами соціалістичних об'єднань (Vienney, 1966).

Асоціативізм також відіграв фундаментальну роль в інших соціалістичних течіях, зокрема, заснованій *Шарлем Фур'є*, який закликав суспільство самоорганізовуватися через асоціації, товариства взаємодопомоги, багаточільові комуни робітників із всеосяжною мережею багаточисельних солідарних утворень (Desroche, 1991). Виробничі асоціації робітників також були ключовими у вченні *Луї Блана*, який пропонував організувати виробництво за допомогою створення широкої мережі *державних соціальних майстерень*, контрольованих робітниками (Monzón, 1989).

Товариства взаємодопомоги та взаємопідтримки дуже швидко розвивалися у Франції впродовж XIX ст., і хоча їхнє походження та діяльність були дуже різноманітними, у 1847 році французькі робітничі асоціації налічували вже 2 500 товариств взаємодопомоги з 400 тисячами членів та 1,6 млн бенефіціарів (Gueslin, 1987).

Термін «*соціальна економіка*» вперше з'явився в економічній літературі близько 1830 року. У тому самому році французький ліберал-економіст *Шарль Дюноє* опублікував «Трактат про соціальну економіку», в якому обґрунтовував моральний підхід до економіки. Упродовж 1820–1860 рр. у Франції отримали розвиток наукові школи, представників яких згодом почали називати *соціальними економістами*. Більшість із них зазнали впливу праць *Т. Р. Мальтуса* і *С. де Сімонді* щодо існування «ринкових провалів», які ведуть до дисбалансу в економіці, а також щодо виокремлення справжнього предмета економіки, який Сімонді вважав *людиною*, а не *багатством*. Проте більшість соціальних економістів були прихильниками ліберального економічного мислення та додержувалися принципів невторчання держави в економіку (*laissez-faire*), вважаючи, що ринок дисциплінує компанії і стимулює їх до подальшого розвитку. Як наслідок, соціальні економісти в цей період не пропонували жодного альтернативного або доповнювального підходу до капіталізму. Натомість вони розвинули теоретичний підхід до суспільства, визначивши поняття «соціального», і прагнули до примирення моралі та економіки через моралізацію індивідуальної поведінки, як, наприклад, у моделі *Ф. ле Пля* (Azam, 2003), для якого метою функціонування економіки стали не добробут або багатство, а соціальний спокій (De Carbon, 1972).

Соціальна економіка впродовж другої половини XIX ст. зазнала глибокої переорієнтації через вплив двох великих економістів – *Джона Стюарта Мілла* та *Леона Вальраса*. Мілл приділяв значну увагу підприємницьким асоціаціям робітників, як у їхньому кооперативному, так і взаємовигідному аспекті. У своїй найвпливовішій праці *«Принципи політичної економії»* він детально вивчив переваги і недоліки робітничих кооперативів, називаючи такий тип компанії заохочувальною через її економічні та моральні переваги. Як і Мілл, Леон Вальрас вважав, що кооперативи можуть виконувати важливу функцію у вирішенні соціальних конфліктів, відіграючи велику *«економічну роль, що полягає у не відкиданні капіталу як такого, а перетворенні світу на менш капіталістичний, та помітну моральну роль, яка полягає в упровадженні демократії у виробничий процес»* (Monzón, 1989).

Праця Вальраса *«Études d'Économie Sociale: théorie de la répartition de la richesse sociale»* (*«Дослідження у соціальній економіці: теорія розподілу соціального багатства»*), видана в Лозанні в 1896 році, ознаменувала відходження від оригінального підходу до соціальної економіки, визначеного моделлю Ф. ле Пляя. За Вальраса соціальна економіка стала як частиною економічної науки, так і сферою економічної діяльності, що охоплює сучасні кооперативи, товариства взаємодопомоги й асоціації. Наприкінці XIX ст. сформувалися основні риси сучасної *концепції соціальної економіки*, яка базувалася на цінностях демократичних об'єднань, взаємодопомоги та кооперативізму (Campos & Ávila, 2012).

Солідарна економіка часто розглядається як частина соціальної економіки, формуючи поняття *«соціальної та солідарної економіки»* (від *франц. «économie sociale et solidaire»*). Обидва поняття все ще досліджують учені, і відмінність між двома термінами

поступово з'ясовують. Так, організація, яка позиціонує себе як частину солідарної економіки, зазвичай виходить за межі досягнення суто соціальних цілей: вона спрямована на виправлення несправедливості за рахунок солідарності. Наприклад, місцевий спортивний клуб має соціальну мету, і тому його можна розглядати як частину соціальної економіки, але зазвичай не розглядати як частину солідарної економіки, за винятком особливих обставин (наприклад, спортивний клуб міста в Південній Африці в дні Апартеїду).

Згідно із словником **солідарна економіка** є:

а) *«третім сектором», в якому економічна діяльність спрямована на виявлення солідарності із соціально незахищеними групами людей на протизвагу приватному бізнесу, орієнтованому на отримання прибутку, та громадському сектору, де основним є досягнення цілей державної політики;*

б) *боротьбою, спрямованою на побудову солідарної економіки та культури за межами сучасного капіталізму.*

Солідарна економіка полягає в діяльності, орієнтованій на трансформацію експлуатації працівників керівництвом корпорацій та великими акціонерами в умовах капіталістичної економіки, і може охоплювати різноманітні явища. Зокрема, вона стосується низки стратегій боротьби щодо скасування капіталістичного ладу та соціальних відносин експлуатації. У межах солідарної економіки можуть формуватися стратегії «гуманізації» капіталістичної економіки доповненням капіталістичної глобалізації «мережами соціальної безпеки» на базі громад (The Reader, 2011).

Подробиці: Поняття «солідарна економіка»

Термін «солідарна економіка», який наразі використовує наукова спільнота, є англійським перекладом із португальської

поняття, сформульованого в Лімі, Перу в 1997 році (*economía solidaria*), у Квебеку у 2001 році, а також у Бразилії під час Всесвітнього соціального форуму 2001 року. Цей термін також відповідає французькому «*économie solidaire*» та аналогічним термінам на декількох інших мовах. Іноді він перекладається як «економіка, що ґрунтується на солідарності» (*solidarity-based economy*). Через тісний зв'язок між соціальною й солідарною економікою, багато авторів використовують «єдиний» термін – соціальна та солідарна економіка (CCE) (The Reader, 2011).

1.3 Сучасні сфери застосування соціальної та солідарної економіки

Незважаючи на те, що в першій третині ХХ ст. ідеї ССЕ були досить популярними в Західній Європі, модель її економічного зростання впродовж 1945–1975 рр. ґрунтувалася здебільшого на розвитку традиційного приватного капіталістичного та державного секторів. Ця модель стала основою побудови держави добробуту, яка визнає існування «ринкових провалів» і розробляє комплекс адекватних заходів, здатних ефективно їх виправити, зокрема, за допомогою перерозподілу доходів, розподілу ресурсів та антициклічної політики. Усі ці заходи ґрунтуються на кейнсіанській моделі, в якій ключовими соціальними та економічними суб'єктами є федерації роботодавців і профспілки разом з урядом.

Подобиці: Інституційне визнання ССЕ

Офіційним інституційним визнанням ССЕ можна вважати Паризьку виставку 1900 року, на якій окремий павільйон був відведений для соціальної економіки. У 1903 році *Чарльз Гайд* написав доповідь про цей павільйон, у якому підкреслив інституційну важливість соціальної економіки для соціального прогресу (Campos & Ávila, 2012).

У країнах Центральної та Східної Європи, що були пов'язані з радянською системою та мали централізовану

планову економіку, після Другої світової війни держава була єдиним економічним суб'єктом і не залишала місця для організацій сектору ССЕ. Лише кооперативи набули певного розвитку в деяких країнах Радянського блоку, хоча окремі їхні традиційні принципи, такі як добровільне та відкрите членство і демократична організація, були повністю знищені.

Для решти країн світу панування систем змішаної економіки не завадило розвитку значної кількості компаній ССЕ: кооперативів, товариств взаємодопомоги та асоціацій, які, між іншим, допомагали національним урядам вирішувати соціально важливі й актуальні питання, пов'язані з циклічним безробіттям, географічними дисбалансами в сільських районах, трансформацією відносин між роздрібними торговими організаціями та споживачами. Проте впродовж 1945–1975 рр., коли держава централізувала владу, організації ССЕ практично не відігравали помітної ролі в процесі гармонізації економічного зростання і підвищення соціального добробуту. Така ситуація зберігалася до моменту виникнення кризи «держави добробуту» та систем змішаної економіки в останній чверті ХХ ст. Після цього деякі європейські країни переосмислили своє ставлення до організацій ССЕ як альтернативних бізнес-моделей приватного й державного секторів, зокрема *кооперативів та товариств взаємодопомоги*, а також неурядових організацій – *асоціацій і фондів* (Campos & Ávila, 2012).

Цей інтерес виник унаслідок труднощів, із якими зіткнулися уряди країн у пошуку шляхів вирішення таких ключових проблем ринкової економіки, як масштабне довгострокове безробіття, соціальна відчуженість, забезпечення добробуту в сільській місцевості й міських районах, охорона здоров'я, освіта, якість життя пенсіонерів, стале зростання територій та інших питань. Це

соціальні потреби, які не можуть бути задоволені ані приватним бізнесом, ані державним сектором, і які неможливо легко вирішити, залучаючи саморегульовані ринки або традиційну макроекономічну політику.

Незважаючи на те, що в низці європейських країн відбулася серія розпадів кооперативів і товариств взаємодопомоги, в останні десятиліття XX ст. загалом бізнес-сектор ССЕ (кооперативи й товариства взаємодопомоги) демонстрував значне зростання, як це визначено в посібнику Європейської комісії щодо складання супутніх рахунків компаній у секторі соціальної економіки (*European Commission's Manual for drawing up the Satellite Accounts of Companies in the Social Economy*) (Barea and Monzón, 2006).

Більшість наукових досліджень висвітлили істотне підвищення активності організацій ССЕ у Європі наприкінці XX ст. – початку XXI ст. Одне з найбільш відомих із них, проведених CIRIEC для Європейської комісії в межах пілотної схеми «Третя система та зайнятість» (*“Third System and Employment” Pilot Scheme*) (The enterprises, 2000), підкреслює зростаюче значення кооперативів, товариств взаємодопомоги та асоціацій у створенні й підтримці зайнятості та виправленні серйозних економічних і соціальних дисбалансів.

Після розпаду Радянського блоку багато кооперативів у Східній та Центральній Європі занепали, зокрема, через їх дискредитацію в очах громадськості. Проте останнім часом відбувається відродження ініціатив громадян із розроблення проєктів ССЕ, які відображаються у пропозиціях щодо коригування законодавства, спрямованих на розширення діяльності організацій у цьому секторі (Campos & Ávila, 2012).

Особливе зростання ССЕ відбулося у сфері виробництва соціальних або суспільних благ, здебільшого

пов'язаних із наданням роботи, соціальною інтеграцією, а також соціальними послугами та управлінням громадою. Асоціаціонізм та кооперативізм у цій сфері забезпечили краще розуміння і співпрацю населення та підприємств у різних проєктах і заходах. Наприклад, багато соціальних підприємств стали кооперативами, які вже юридично визнані в таких європейських країнах, як Італія, Португалія, Франція, Бельгія, Іспанія, Польща, Фінляндія та Великобританія (Social enterprises, 2006).

Подробиці: Роль кооперативів та інших організацій ССЕ в Європейському Союзі

У 2020 році в 27 країнах Європейського Союзу активно функціонували понад 250 тисяч кооперативів, власниками яких були 163 млн громадян (одна третина населення Європейського Союзу) і працівниками – 5,4 млн осіб. Кооперативи добре розвинені в усіх галузях економічної діяльності та мають особливе значення в сільському господарстві, фінансовому посередництві, роздрібній торгівлі та житлово-комунальному господарстві, а як робітничі кооперативи – у промисловості та будівництві, секторі послуг. Зокрема, їх частка становить:

- у сільському господарстві: 83 % – в Нідерландах, 79 % – у Фінляндії, 55 % – в Італії, 50 % – у Франції;
- у лісовому господарстві: 60 % – у Швеції, 31 % – у Фінляндії;
- у банківській справі: 50 % – у Франції, 37 % – на Кіпрі, 35 % – у Фінляндії, 31 % – в Австрії, 21 % – у Німеччині;
- у роздрібній торгівлі: 36 % – у Фінляндії, 20 % – у Швеції;
- у фармацевтиці та охороні здоров'я: 21 % – в Іспанії, 18 % – у Бельгії (Cooperatives, 2022).

Товариства взаємодопомоги з питань медичного та соціального забезпечення сьогодні надають допомогу понад 120 млн людей. Частка страхових товариств взаємодопомоги (а це 70 % усіх страхових компаній Європейського Союзу) становить 25 % європейського ринку. У 28 європейських країнах у 2019 році в асоціаціях і фондах працювало понад 9 млн осіб (Archambault, 2020).

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що впродовж останніх десятиліть ССЕ не лише стверджувала свою

здатність ефективно вирішувати нові соціальні проблеми, а й зміцнила свої позиції як необхідна інституція для сталого розвитку, більш справедливого розподілу доходів і багатства, узгодження послуг із потребами, підвищення значущості економічної діяльності із задоволення соціальних потреб, коригування дисбалансу ринку праці та поглиблення і зміцнення економічної демократії.

1.4 Формування теоретико-інституційних основ соціальної та солідарної економіки

Необхідно зауважити, що з кінця Другої світової війни і до 1977 року термін «соціальна економіка» вийшов із повсякденного використання, але європейські конференції кооперативів, товариств взаємодопомоги й асоціацій, що проходили під егідою Європейського економічного та соціального комітету в 1977 і 1979 роках, відродили ці поняття (EESC, 1986).

Процес сучасного офіційного визнання ССЕ розпочався з Франції, коли в 70-х роках ХХ ст. організації, що представляли кооперативи, товариства взаємодопомоги та асоціації, створили *Національний комітет зв'язку для здійснення взаємодії, спільної та асоціативної діяльності (National Liaison Committee for Mutual, Cooperative and Associative Activities – CNLAMCA)*. З нагоди свого 10-річчя, у червні 1980 року, CNLAMCA опублікував документ *Charte de l'économie sociale* або **Хартія соціальної економіки**, який визначив соціальну економіку як **сукупність організацій, що не належать до державного сектору, діють демократично на основі рівноправного членства, застосовують особливий режим власності та розподілу прибутку, використовуючи надлишки для розширення своєї діяльності та вдосконалення послуг,**

що надаються ними своїм членам і суспільству (Monzón, 1987).

Ці визначальні риси широко описані в економічній літературі та окреслюють сферу ССЕ. Наприклад, у Бельгії в доповіді Валлонського союзу соціальної економіки (*CWES*) за 1990 рік було розглянуто сектор ССЕ як частину економіки, яка складається з приватних організацій, що мають *такі характерні риси*:

- а) мету – служити членам організації або громаді, а не отримувати прибуток;
- б) автономне управління;
- в) демократичний процес ухвалення рішень;
- г) перевагу особистості та трудового внеску над капіталом при розподілі доходу (Rapport, 1990).

Найсучасніше визначення ССЕ сформульоване в *Хартії принципів соціальної економіки (Charter of Principles of the Social Economy)*, прийнятій Європейською постійно діючою конференцією з питань кооперативів, товариств взаємодопомоги, асоціацій та фондів (*CEP-SMAF*). Ця конференція є представницьким органом на рівні Європейського Союзу для цих організацій ССЕ. До зазначених *принципів* належать:

- пріоритетність особистих та соціальних цілей порівняно з капіталом;
- добровільне і відкрите членство;
- демократичний контроль за членством (не стосується фондів, оскільки в них немає членів);
- поєднання інтересів членів / користувачів та/або загального інтересу;
- захист і застосування принципів солідарності та відповідальності;
- автономне управління і незалежність від органів державної влади;

- використання більшої частини утворених надлишків для досягнення цілей сталого розвитку, надання послуг, що відповідають інтересам членів або загальносуспільним інтересам (Campos & Ávila, 2012).

Феномен ССЕ також було визнано в політичних та юридичних колах, як національних, так і загальноєвропейських. Франція стала першою країною, яка політично і законодавчо визнала існування ССЕ декретом 1981 року, що створив *Міжміністерську делегацію із соціальної економіки (Délégation interministérielle à l'Economie Sociale – DIES)*. У 2011 році Іспанія перша в Європі ухвалила закон про соціальну економіку. Після цього Греція також ухвалила аналогічний закон, а згодом – і Португалія. Новий французький уряд, який прийшов до влади у червні 2012 року, призначив міністра-делегата із соціальної економіки в Міністерстві економіки, казначейства та зовнішньої торгівлі. У 1989 році Європейська комісія опублікувала повідомлення *«Підприємства в секторі соціальної економіки: європейський ринок без кордонів»*. У тому самому році Єврокомісія стала спонсором першої Європейської конференції із соціальної економіки в Парижі і створила відділ соціальної економіки в межах департаменту DG XXIII політики підприємництва, дистрибуції, туризму та соціальної економіки. У 1990, 1992, 1993 і 1995 роках Комісія сприяла проведенню Європейських конференцій із соціальної економіки в Римі, Лісабоні, Брюсселі та Севільї. З того часу було проведено чимало європейських конференцій. У 1997 році на Люксембурзькому саміті було визнано роль компаній ССЕ для місцевого розвитку та створення робочих місць і розпочато пілотну ініціативу *«Третя система та зайнятість»*, напрямом якої є соціальна економіка (Campos & Ávila, 2012).

Подобици: Концепція ринкової соціальної економіки

Термін «*ринкова соціальна економіка*» був запропонований Європейською конституцією і походить від німецької концепції соціальної ринкової економіки (*Soziale Marktwirtschaft*), розробленої **Францем Оппенгеймером** та популяризованої в 60-х роках ХХ ст. **Людвігом Ерхардом**. Ринкова соціальна економіка (*Soziale Marktwirtschaft*) виходить за межі німецької держави добробуту. Вона пропонує баланс між правилами вільного ринку та соціальним захистом як працюючого, так і непрацюючого населення (Jeantet, 2006). Ринкову соціальну економіку не потрібно плутати з поняттям ССЕ або з ринковим сектором ССЕ, який складається з кооперативів, товариств взаємодопомоги та інших аналогічних компаній, продукція яких здебільшого призначена для продажу на ринку. У консолідації ринкової соціальної економіки та європейської соціальної моделі, однак, останнім часом децю більшу увагу приділяють складовій ССЕ (Campos & Ávila, 2012).

У Європарламенті з 1990 року працює окрема *Група соціальної економіки*. У 2006 році Європейський парламент закликав Комісію «поважати соціальну економіку та обговорити роль цього наріжного каменя європейської соціальної моделі». У 2009 році Європарламент ухвалив важливу доповідь про соціальну економіку, в якій вона визнавалася як соціальний партнер та ключовий учасник досягнення цілей Лісабонської стратегії. У 2011 році Європейська комісія запровадила дві важливі ініціативи щодо соціальних підприємств, які є невід'ємною частиною ССЕ: ***Ініціативу соціального бізнесу (Social Business Initiative – SBI)*** та ***Положення про європейські фонди соціального підприємництва (Proposal for a Regulation on European Social Entrepreneurship Funds)***.

Зі свого боку *Європейський економічний і соціальний комітет (European Economic and Social Committee – EESC)* опублікував численні доповіді та висновки щодо внеску компаній ССЕ в досягнення різних цілей державної політики. Ініціативи Комітету та його

висновки з проведених досліджень визнають важливу роль різноманітних форм організацій ССЕ в розбудові європейської економіки. За результатами консультацій із Єврокомісією Комітет прийняв висновки за Ініціативою соціального бізнесу (*Guerini Opinion*) та Положення про європейські фонди соціального підприємництва (*Rodert Opinion*) (Campos & Ávila, 2012; Recent evolutions, 2017).

У період із 2012 до 2017 року європейські інституції реалізували кілька ініціатив у сфері ССЕ, відкривши новий період європейської державної політики для соціальних підприємств. Зокрема, у 2015 році Рада Європейського Союзу оприлюднила свої висновки про сприяння розвитку ССЕ як ключової рушійної сили економічного і соціального розвитку в Європі, запрошуючи держав-членів і Комісію «засновувати, впроваджувати та надалі розвивати загальноєвропейські, національні, регіональні та/або місцеві стратегії і програми зміцнення ССЕ, соціального підприємництва та соціальних інновацій». У 2016 році Єврокомісія запровадила **Ініціативу запуску та розширення** (*Start-up and scale-up initiative*), спрямовану на підтримку екосистем ССЕ та надання багатьом інноваційним підприємцям Європи можливостей стати провідними компаніями світу. Основними пропозиціями Ініціативи стали усунення перешкод для розширення ринкових масштабів стартапів, створення кращих можливостей для партнерства, комерційних можливостей та навичок, полегшення доступу до фінансових ресурсів. У 2017 році 11 представників уряду країн-членів Європейського Союзу підписали «Мадридську декларацію», яка закликає до європейського плану дій для стимулювання розвитку ССЕ в Європі (Recent evolutions, 2017; Social enterprises, 2022).

У 2019 році Рада Європейського Союзу у двох своїх висновках визнала важливу роль організацій ССЕ, зокрема

соціальних підприємств, у створенні та забезпеченні доступу населення до якісних робочих місць, а також формуванні рівних можливостей зайнятості для всіх. Саме ССЕ допомагає долати бідність, соціальне відчуження та відчуження на ринку праці як чинники нерівності. Рада Європейського Союзу закликала держав-членів і Європейську комісію «посилити роль ССЕ, соціального підприємництва та соціальних інновацій у сприянні соціальній інтеграції населення, створенню та доступу до якісних робочих місць та соціальних інвестицій». Крім того, у висновках Ради від 05.12.2019 року щодо інклюзивних ринків праці є пряме посилення на важливу роль ССЕ у підтримці вразливих груп у суспільстві як щодо забезпечення можливостей гідної роботи, так і щодо сприяння соціальному залученню. На думку Ради, «соціальні підприємства можуть відігравати важливу роль у створенні стабільних робочих місць і сприянні соціальній інтеграції. Окрім пропозиції роботи, вони можуть забезпечити підвищення кваліфікації та сприяти активній діяльності громадян, у такий спосіб підвищуючи шанси на працевлаштування соціально вразливих осіб на звичайних підприємствах» (Annual Report, 2020).

Наприкінці 2021 року Європейська комісія ухвалила новий **План дій щодо соціальної економіки** (*Social Economy Action Plan*) на 2021–2027 роки. У цьому документі передбачені конкретні механізми мобілізації всього потенціалу ССЕ, спираючись на результати Ініціативи соціального бізнесу 2011 року й Ініціативи запуску та розширення 2016 року. Ці механізми охоплюють покращання правових умов ССЕ в Європі, включаючи її подальше законодавче визнання і забезпечення доступу до фінансів та ринків.

Пандемія COVID-19 загострила питання переходу до справедливої, сталої і стійкої економічної моделі. Тому

метою Плану дій стало посилення соціальних інвестицій, підтримка суб'єктів ССЕ у запуску, розширенні, інноваціях та створенні робочих місць. Це буде здійснюватися за допомогою низки ініціатив у таких напрямках:

- створення належних рамкових умов для процвітання ССЕ;
- формування нових можливостей і підтримка для нарощування потенціалу сектору;
- підвищення рівня визнання ССЕ та її потенціалу.

План дій також передбачає конкретні можливості фінансування для підтримки ССЕ та містить сценарії цифрового і «зеленого» переходу промислової екосистеми до більш сталої моделі розвитку за участі ССЕ (Social Economy, 2022).

Висновки

ССЕ дедалі частіше використовується для позначення організацій та підприємств, що займаються виробництвом товарів і послуг, є автономними від держави і керуються цілями та нормами, які визначають пріоритетність соціального добробуту, співпраці й солідарності. Інститути та норми, пов'язані з ССЕ, зазвичай передбачають у певних комбінаціях колективну власність, взаємодопомогу, перерозподіл, об'єднання, соціальну корисність, розподіл прибутку і демократичне самоврядування.

Як діяльність ССЕ історично пов'язана з народними асоціаціями та кооперативами. Система цінностей і принципів функціонування таких асоціацій, відбита в історичному кооперативному русі, сформувала сучасну концепцію ССЕ, що складається з таких груп організацій: кооперативів, товариств взаємодопомоги й асоціацій із

нещодавнім приєднанням фондів. За своїм історичним корінням ці великі родини були взаємозв'язаними реакцією та спробами адаптації найбільш уразливих і незахищених соціальних груп населення (через організації самопомоги) до нових умов життя, що утворилися внаслідок розвитку індустріального суспільства у XVIII та XIX ст.

В останні десятиліття компанії ССЕ не лише підтвердили свою здатність робити ефективний внесок у вирішення нових соціальних проблем, а й зміцнили свою позицію як необхідної інституції для стабільного та сталого економічного зростання, більш справедливого розподілу доходів і багатства, узгодження послуг із потребами, підвищення значущості економічної діяльності із задоволення соціальних потреб, коригування дисбалансу ринку праці.

Найсучасніше концептуальне визначення ССЕ сформульоване власне організаціями ССЕ у Хартії принципів соціальної економіки, прийнятій Європейською постійно діючою конференцією з питань кооперативів, товариств взаємодопомоги, асоціацій та фондів (*CEP-SMAF*) – представницького органу на рівні Європейського Союзу для цих чотирьох сімей організацій ССЕ. Для стимулювання розвитку ССЕ та участі таких компаній у вирішенні сучасних соціальних проблем суспільства, забезпеченні переходу до сталого розвитку національні уряди створюють відповідну законодавчу й нормативно-правову базу, розробляють і впроваджують державні та локальні програми підтримки сектору.

Контрольні питання

- 1 У чому полягає суть ССЕ?
- 2 Що належить до цінностей ССЕ?
- 3 Які передумови сприяли розвитку ССЕ в різних країнах світу?
- 4 Охарактеризуйте сучасний розвиток організацій ССЕ у світі.
- 5 Охарактеризуйте історію розвитку кооперативів.
- 6 Розкрийте особливості виникнення народних асоціацій та товариств взаємодопомоги.
- 7 Охарактеризуйте вплив ідеологів ССЕ на розвиток соціальних рухів у Європі.
- 8 Охарактеризуйте вплив соціалістичних ідей на розвиток ССЕ у Європі.
- 9 Розкрийте особливості зародження та розвитку ССЕ у Британії.
- 10 Розкрийте особливості зародження та розвитку ССЕ у Німеччині.
- 11 Розкрийте особливості зародження та розвитку ССЕ в Іспанії та Італії.
- 12 Розкрийте особливості зародження та розвитку ССЕ у Франції.
- 13 Охарактеризуйте солідарну економіку як частину соціальної економіки.
- 14 Охарактеризуйте розвиток концепції ССЕ у ХХ столітті в європейських країнах.
- 15 Розкрийте особливості визначення теоретико-інституційних основ ССЕ у різних країнах світу.
- 16 Назвіть основні міжнародні організації та органи, що опікуються питаннями ССЕ в Європейському Союзі.
- 17 Охарактеризуйте основні положення та принципи Хартії соціальної економіки.

18 Охарактеризуйте базові документи у сфері ССЕ, прийняті європейською спільнотою у XX–XXI ст.

Теми рефератів / презентацій

- 1 Розвиток ССЕ у світі.
- 2 Розвиток ССЕ у країнах Латинської Америки.
- 3 Розвиток ССЕ у країнах Західної Європи.
- 4 Розвиток ССЕ у Бразилії.
- 5 Розвиток ССЕ у США та Канаді.
- 6 Розвиток ССЕ в Азії.
- 7 Розвиток ССЕ наприкінці XIX – початку XX ст. в Україні.
- 8 Розвиток ССЕ в Україні наприкінці XX – початку XXI ст.
- 9 Розвиток ССЕ в Україні після Революції гідності 2014 року.
- 10 Внесок Вільяма Кінга в розвиток кооперативного руху в Європі.
- 11 Фрідріх Вільгельм Райффайзен та його кредитні спілки.
- 12 Концепція «ринкової соціальної економіки» Франца Оппенгеймера та Людвіга Ерхарда.
- 13 Сучасні європейські ініціативи стимулювання розвитку ССЕ.
- 14 Пріоритети діяльності організацій ССЕ за часів пандемії COVID-19.

Практичні завдання

Проаналізуйте основні принципи Західної та Буддійської економік (Романовський, 2015), сформулюйте своє особисте ставлення до них.

Принципи Західної економіки	Принципи Буддійської економіки
Максимізація прибутку	Мінімізація страждань
Максимізація бажань	Мінімізація бажань
Максимізація ринкових устремлень	Мінімізація насилля
Максимізація інструмента- льного використання	Мінімізація інструментального використання
«Чим більше, тим краще»	«Краса в малому»
«Більше є кращим»	«Менше є кращим»

Принципи якого типу економіки вам більше імпонують і чому саме? Поміркуйте, чи може змінитися ставлення людини до обраних принципів у процесі життя? Які чинники можуть на це вплинути?

Список літератури

1. Романовський О. О. Огляд тенденцій розвитку соціальної економіки в умовах глобалізації та світових економічних криз. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4133> (дата звернення: 18.02.2022).

2. Сотник І. М., Волк О. М. Соціальна та солідарна економіка. *Підприємництво, торгівля та біржова діяльність* : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. М. Сотник, д-ра екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. С. 177–198.

3. Ampelakia (Larissa). 2022. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ampelakia,_Larissa (date of access: 17.02.2022).

4. Annual Report 2019. Together we stand for the economic and social recovery of Europe. Social Economy Europe, 2020. URL: <http://surl.li/bqypg> (date of access: 17.02.2022).

5. Archambault E. Mutual organizations, mutual societies. *International Encyclopedia of Civil Society* / eds.: R. A. List, H. K. Anheier and S. Toepler. 2nd edition. Springer, 2020. URL: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02990281/document> (date of access: 17.02.2022).
6. Azam G. Economie sociale, tiers secteur, economie solidaire, quelles frontieres? *Revue du Mauss*. 2003. No. 21. P. 151–161.
7. Barea J., Monzon J. L. Manual for drawing up the satellite accounts on cooperatives and mutual societies. European Commission. Enterprise and Industry Directorate General, 2006.
8. Campos J., Ávila R. The social economy in the European Union. European Economic and Social Committee, 2012. URL: <http://surl.li/bqypl> (date of access: 17.02.2022).
9. Cole G. D. H. A century of cooperation. Manchester, 1945.
10. Cooperatives. European Commission, 2022. URL: <http://surl.li/bqyyps> (date of access: 17.02.2022).
11. De Carbon B. Essai sur l’histoire de la pensée et des doctrines économiques. Paris : Ed. Montchrestien, 1972. Tome II.
12. De Jaco A. Ieri, oggi, domani la cooperazione. Rome : Editrice Cooperativa, 1979.
13. Desroche H. Histoires d’économies sociales. Paris : Syros – coll ”Alternatives”, 1991.
14. EESC – Comité Économique et Social des Communautés Européennes: Les organisations cooperatives, mutualistes et associatives dans la Communauté Européenne. Brussels, Editions Delta : Office for Official Publications of the European Communities, 1986.
15. Gueslin A. L’invention de l’Economie Sociale. Paris : Economica, 1987.

16. Jeantet T. *Economie sociale. La solidarité au défi de l'efficacité.* Paris : La documentation française, 2006.
17. López Castellano F. Una sociedad 'de cambio y no de beneficencia. El asociacionismo en la España Liberal (1808–1936). *CIRIEC-España.* 2003. No. 44. P. 199–228.
18. Monzon J. L. Cooperativismo y economía social: perspectiva histórica. *CIRIEC-España.* 2003. No. 44. P. 9–32.
19. Monzón J. L. La Economía Social en España. *CIRIEC-España.* 1987. No. 10. P. 19–29.
20. Monzon J. L. Las cooperativas de trabajo asociado en la literatura económica y en los hechos. Madrid : Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1989.
21. Rapport à l'Exécutif Régional Wallon sur le secteur de l'Économie Sociale. Conseil Wallon de l'Économie Sociale. Liège, 1990.
22. Recent evolutions of the Social Economy in the European Union. CES/CSS/12/2016/23406. EESC, CIRIEC-International, 2017.
23. Reventos J. El movimiento cooperativo en España. Barcelona : Ariel, 1960.
24. Rubel M. Allemagne et coopération. *Archives Internationales de Sociologie de la Coopération et du Développement.* 1977. No. 41–42.
25. Social Economy Action Plan. European Commission, 2022. URL: <http://surl.li/bqyqb> (date of access: 17.02.2022).
26. Social enterprises and worker cooperatives: comparing models of corporate governance and social inclusion. CECOOP European Seminar, Manchester, 2006.
27. Solà i Gussinyer J. El mutualismo y su función social: sinopsis histórica. *CIRIEC-España.* 2003. No. 44. P. 175–198.
28. The enterprises and organizations of the Third system: a strategic challenge for employment. CIRIEC (Centre

International de Recherches et d'Information sur l'Economie Publique, Sociale et Coopérative) – Directorate General V of the European Union, Liege, 2000. URL: www.uv.es/uidescoop/ciriec (date of access: 17.02.2022).

29. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. 2011. URL: <http://surl.li/bqyqf> (date of access: 17.02.2022).

30. The social economy. Social Economy Europe, 2022. URL: www.socialeconomy.eu.org (date of access: 17.02.2022).

31. Utting P., van Dijk N., Matheï M.-A. Social and solidarity economy: is there a new economy in the making? Occasional paper 10. Potential and limits of social and solidarity economy. UNRISD, 2014. URL: <http://surl.li/blemw> (date of access: 17.02.2022).

32. Vienney C. L'Economie du secteur coopératif français. Paris : Editions Cujas, 1966.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

2.1 Форми соціальної та солідарної економіки.

2.2 Загальні риси організацій соціальної та солідарної економіки.

2.3 Складові концепції соціальної та солідарної економіки.

2.4 Порівняльні переваги соціальної та солідарної економіки.

2.1 Форми соціальної та солідарної економіки

ССЕ знаходить своє вираження в конкретних формах підприємств та організацій. *Кооперативи, товариства взаємодопомоги, асоціації, фонди та соціальні підприємства* є найпоширенішими видами ССЕ, але не є єдиними. Це динамічна і швидко зростаюча група економічних суб'єктів, які у своїй діяльності застосовують антропоцентричний підхід.

Подробиці: *Зайнятість у різних організаціях ССЕ в Європейському Союзі*

У 2019 році в секторі ССЕ 28 країн Європейського Союзу було зайнято 13,6 млн осіб. З них майже 4,2 млн осіб (30,8 % від усіх зайнятих у секторі) працювали в кооперативах, 407,6 тисяч осіб (майже 3 %) – у товариствах взаємодопомоги, понад 9 млн осіб (66,2 %) – в асоціаціях і фондах. Водночас найбільша кількість працівників кооперативів була притаманна Італії (1,3 млн осіб), Німеччині (800 тис. осіб) та Іспанії (528 тис. осіб). Ключовими роботодавцями серед товариств взаємодопомоги були підприємства Франції (136,7 тис. осіб) та Німеччини (102,1 тис. осіб). Лідерами за кількістю зайнятого населення серед асоціацій і фондів були Франція

(1,9 млн осіб), Німеччина (1,7 млн осіб) та Великобританія (1,4 млн осіб) (Archambault, 2020).

2.1.1 Кооперативи

Кооперативні підприємства були офіційно визнані після створення *Рочдейлського товариства справедливих піонерів* (*Rochdale Society of Equitable Pioneers*) у 1844 році в Манчестері (Англія). Упродовж останніх століть вони бурхливо розвивалися, і сьогодні їх можна знайти в будь-якій точці земної кулі.

Кооператив – це *автономна організація осіб, які добровільно об'єдналися для захисту спільних економічних, соціальних, культурних інтересів і цілей за допомогою об'єднання на паях у підприємства, керовані в демократичному дусі* (The Reader, 2011).

Не всі кооперативи мають юридичний статус. Цю організаційну форму часто обирають групи виробників або споживачів, які не реєструють свою кооперативну організацію офіційно. Такі кооперативи функціонують практично в усіх видах економічної діяльності: сільському господарстві, страхуванні, банківській галузі (заощадження і позики), торгівлі тощо. Вони можуть набувати форм робітничих, житлових, споживчих та інших видів кооперативів (Сотник & Волк, 2018).

В Африці, країнах колишнього комуністичного табору і державах Південної Америки, які перебували певний час під диктаторським режимом правління, розвиток кооперативів мав періодичний характер, зокрема через те, що національні уряди часто експлуатували кооперативи, а умови щодо їхньої автономності та добровільного членства було надзвичайно складно виконати. Зараз цю бізнес-модель дедалі частіше обирають люди, які хочуть спільно керувати своєю організацією і вдало протистояти впливу світових економічних криз (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Кількість кооперативів останніми десятиліттями знову зростає в низці африканських країн: 7 % африканців є учасниками одного або декількох кооперативів (Develtere et al., 2009; Kwakyewah, 2016). Подібне відродження кооперативів спостерігається в усьому світі. Латиноамериканський континент розглядається Міжнародним кооперативним альянсом як «найбільш швидко зростаючий» регіон із погляду утворення нових кооперативів та збільшення кількості їхніх членів (ICA, 2022). Різні дослідження свідчать, що кооперативний сектор демонстрував особливу стійкість під час фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. (The Reader, 2011).

Подробиці: Міжнародний кооперативний альянс

Міжнародний кооперативний альянс (ICA), як відзначалося в розділі 1, був заснований у Лондоні в 1895 році. Сьогодні він налічує 318 членів із 112 країн, які функціонують в усіх сферах діяльності, зокрема в сільському господарстві, страхуванні, банківській справі, житловому секторі, промисловості, рибному господарстві, охороні здоров'я та туризмі, залучаючи до кооперативного руху 1 млрд людей в усьому світі.

Свою діяльність ICA здійснює через головний (глобальний) офіс у Брюсселі, 4 регіональні офіси в Африці, Америці, Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та Європі, має 8 глобальних галузевих організацій у сферах сільського господарства, банківської справи, роздрібної торгівлі, рибальства, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства, страхування, промисловості й послуг, а також 5 комітетів і мереж, що займаються питаннями гендерної рівності, досліджень, права, молоді та розвитку (ICA, 2022a).

2.1.2 Товариства взаємодопомоги

Організації взаємодопомоги існували практично завжди і всюди, допомагаючи соціально вразливим верствам населення отримувати спільний доступ до медичних, юридичних, інформаційних та інших послуг, які були недоступні окремій людині через їхню високу ціну.

Отже, **товариства взаємодопомоги** – це *організації, метою яких є надання соціальних послуг окремим своїм членам та їхнім родинам* (The Reader, 2011).

Ці товариства – офіційні й неофіційні – задовольняють потребу різних спільнот у наданні соціальної допомоги розподілом страхових ризиків, що виникають у разі:

- потреби в медичному обслуговуванні та медикаментах;
- виникнення непрацездатності (внаслідок захворювання або нещасного випадку);
- матеріальної підтримки сім'ям, які втратили годувальника;
- необхідності відшкодування витрат на повернення тіла на батьківщину та витрат, пов'язаних із похованням;
- матеріальної підтримки внаслідок неврожаю, поганого рибальського сезону і т. ін. (Сотник & Волк, 2018).

Товариства взаємодопомоги надають свої послуги через механізм, за якого ризики розподіляються між членами організації, а кошти надходять із накопичувальних фондів. **Основна відмінність між цими компаніями SSE і звичайними страховими фірмами** полягає в тому, що товариства взаємодопомоги не переслідують комерційних цілей, вони не займаються відбором клієнтів і не розраховують страхові премії залежно від ризиків кожної застрахованої особи (Сотник & Волк, 2018; Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

Подробиці: Товариства взаємодопомоги

Велика кількість подібних структур працюють у сфері соціального захисту. Зокрема, **Міжнародна асоціація товариств взаємодопомоги** (*International Association of Mutual Benefit Societies* –

АІМ) була організована в 1950 році. До неї входять 54 члени, що є федераціями (об'єднаннями) незалежних товариств взаємодопомоги, які надають послуги з медичного обслуговування та соціального захисту в 28 країнах світу, враховуючи Європу, Африку, Латинську Америку та Близький Схід. Члени АІМ виконують свою роботу, зважаючи на принципи солідарності. Це некомерційні організації, які допомагають понад 240 млн осіб в усьому світі (АІМ, 2022).

У сфері страхування інтереси як кооперативів, так і організацій взаємодопомоги представляє *Міжнародна федерація кооперативів і товариств взаємного страхування (International Cooperatives and Mutual Insurance Federation – ICMIF)*, заснована у 1922 році. На сьогодні членами ICMIF є 212 організацій із 73 країн світу (Сотник & Волк, 2018; ICMIF, 2022; The Reader, 2011).

Деякі схеми вахтової позмінної праці або неформальні ощадно-позичкові асоціації, які працюють із накопиченнями, в окремих країнах світу відомі як тонтіни (*tontines*), можуть стосуватися товариств взаємодопомоги в тому сенсі, що вони об'єднують функції розвитку і внутрішньої взаємодії в суспільстві з економічними або фінансовими функціями (робоча сила або заощадження / кредити), де члени товариств самі ухвалюють рішення щодо умов і правил. Надана послуга – це частина соціальних взаємин, за яких створюються і виконуються обопільні зобов'язання і переслідуються спільні інтереси (Iwty et al., 2021; The Reader, 2011).

Подробиці: Ощадно-позичкова асоціація – тонтіна (*tontine*)

Тонтіна – це засіб для інвестування, перевинахід майже забутого типу фінансового контракту, що датується XVII ст. і був винайдений у Франції італійцем Лоренцо Тонті. Тонтіни можуть допомогти вирішити проблему гарантованого розміру пожиттєвої пенсії.

Під час підготовки до пенсії люди стикаються з двома пов'язаними фінансовими проблемами: 1) заощаджувати достатньо, поки вони працюють; 2) розумно витратити свої заощадження після виходу на пенсію. Вилучення активів під час виходу на пенсію є фундаментальною дилемою. Споживаючи занадто багато і занадто швидко, можна в кінцевому підсумку опинитися в повній фінансовій

залежності від своїх дітей. Споживаючи занадто мало і надто повільно, можна залишити несподіваний великий спадок своїм негідним родичам, так і не насолодившись сповна перевагами заслуженого відпочинку.

Тонтіна (ісп. *tontina*) – вид страхування життя або пожиттєвої ренти, за якого учасники вносять у загальний фонд певну суму та отримують із неї відсотки внаслідок інвестування коштів фонду в прибуткові цінні папери. Учасники поділяються на вікові групи; отримані відсотки із загального фонду всередині групи щороку розподіляються між членами фонду, які дожили до моменту розподілу. В окремому різновиді тонтіни всі збереження з відсотками отримує останній живий учасник.

Цей вид страхування був значно поширений у XVIII–XIX ст. Із зовнішнього боку тонтіна є різновидом державного займу, з внутрішнього – схемою пожиттєвої ренти.

У Євросоюзі тонтіни регулюються Директивою 2002/83/ЄС Європарламенту й досі поширені у Франції. У багатьох країнах, враховуючи окремі штати США, тонтіни сьогодні є протизаконними, зважаючи на можливі ризики загрози життю їхніх учасників. «Принцип тонтіни» – ті, хто вижив, отримують фінансову вигоду від смерті своїх колег-учасників інвестиційного пулу – може спричинювати сильну психологічну реакцію. Саме він надихнув на сюжети про вбивство в багатьох романах і фільмах (Iwry et al., 2021; Tontine, 2022).

2.1.3 Асоціації та громадські організації

Свобода об'єднань є визнаним правом людини, але його додержання залежить від того, як охороняється ця свобода в національних законодавствах, а також як підтримуються такі організації державою. На практиці компанії ССЕ можна розглядати як основу для реалізації різних форм свободи об'єднання громадян, оскільки вони орієнтовані на виробництво товарів та послуг без первинної спрямованості на прибуток (Develtere & Defourny, 2009).

Асоціації та громадські організації є групами людей, які об'єднуються для досягнення певної мети (культурної, рекреаційної, соціальної, комерційної)

тощо) і створюють зазвичай довготривалі об'єднання (Громадська організація, 2022; The Reader, 2011). Асоціації можуть бути формальними, з правилами, нормативними актами і вимогами членства, або неформальними зборами людей без визначеної структури.

Незліченні асоціації, добровільні та громадські організації, некомерційні об'єднання і групи, об'єднані за економічними інтересами, є досить різномірними та здійснюють свою діяльність в усіх сферах економічної діяльності. Незалежно від особливостей функціонування всі вони працюють за єдиним принципом (наприклад, виконання узгоджених правил і надання взаємної допомоги гарантуються соціальним контролем) та переслідують подібні цілі (зокрема, економічну вигоду або створення й підтримку соціальних зв'язків).

Однією з цілей асоціацій, побудованих за громадським принципом, завжди було і залишається усунення дистанції між окремою людиною та владою. В асоціацій багато *переваг*: наприклад, їм властива *порівняно гнучка внутрішня організація і методи роботи*, що дозволяє знаходити нові форми діалогу (особливо в міських районах) (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Основними *принципами* роботи асоціацій та громадських організацій є такі:

- добровільне й відкрите членство;
- рівні права голосу (рішення ухвалюють більшістю голосів);
- сплата членських внесків;
- самоврядування (невтручання органів державної влади або органів місцевого самоврядування в діяльність організацій);
- вільний вибір території діяльності;
- відсутність майнового інтересу членів / учасників;

– прозорість, відкритість та публічність (вільний доступ до інформації про діяльність) тощо (Associations, 2022; Громадська організація, 2022).

Подобици: Асоціації в складі ССЕ

Упродовж останніх десятиліть відбулося значне зростання кількості міжнародних та національних асоціацій ССЕ, що мають юридичний статус. Дослідження свідчать, що в 35 країнах світу в некомерційному секторі асоціацій і громадських організацій задіяні понад 40 млн працівників, із яких 22 млн людей – особи, які отримують заробітну плату, і близько 13 млн – добровольці (The Reader, 2011).

2.1.4 Соціальні підприємства

Соціальне підприємництво – відносно нове явище, що стрімко поширюється і розвивається. У Європі та Північній Америці соціальні підприємства з'явилися у відповідь на кризу наприкінці 70-х років ХХ ст., щоб задовольнити соціальні потреби і зняти існуючі обмеження, накладені традиційною соціальною та трудовою політикою, а також вирішити проблему соціальної маргіналізації (Social enterprise, 2006). Це явище виникло з ініціативи кількох асоціацій добровольців, які хотіли створити робочі місця для людей, неспроможних знайти роботу на традиційному ринку праці, і групи приватних підприємців, які воліли вести бізнес, але водночас займатися соціальною діяльністю.

Міжнародна організація праці (International Labor Organization – ILO) прийняла таке тлумачення **соціальних підприємств**:

- *створені для вирішення соціальної проблеми, що чітко зазначена в їхньому статуті як основна мета;*
- *використовують фінансово стабільну бізнес-модель із реалістичним планом отримання доходів, достатніх для покриття витрат, і отримують основну*

частину прибутку від власної діяльності (а не від грантів та пожертв);

– звітують перед своїми акціонерами та мають процедуру бухгалтерської звітності перед бенефіціарами, що дозволяє проаналізувати і продемонструвати соціальний внесок (Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

Соціальні підприємства відрізняються від інших організацій SSE тим, що вони не обов'язково повинні належати групі власників на паях. Їхньою відмінністю від комерційних фірм є те, що отримання прибутку не є їхньою єдиною метою, вони також прагнуть зробити свій внесок у вирішення соціальних проблем за допомогою власних товарів або послуг, найму працівників певної групи (наприклад, некваліфікованих робітників, що залучаються до роботи за програмою інтеграції та ін.) і відповідного розподілу отриманого прибутку. Такі підприємства відрізняє стиль економічної демократії, а саме право голосу й участь працівників у прибутку (тобто особливий порядок розподілу прибутку та активів) (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Європейська комісія визначає соціальне підприємство як організацію SSE, основною метою якої є здійснення соціального впливу, а не отримання прибутку для своїх власників чи акціонерів. Соціальне підприємство надає ринку товари і послуги на підприємницьких та інноваційних засадах і використовує свій прибуток насамперед для досягнення соціальних цілей. Управління такою компанією здійснюється відкрито та відповідально; до нього залучаються працівники, споживачі й бенефіціари цієї організації (Social enterprises, 2022).

Ознаки соціальних підприємств є такими:

- причиною бізнес-діяльності є досягнення соціальної мети, яка часто виражається у формі більш високого рівня соціальних інновацій;
- отриманий прибуток здебільшого реінвестується для досягнення цієї соціальної мети;
- метод організації або система власності відображає місію підприємства, використовує демократичні принципи чи принципи участі, зосереджується на соціальній справедливості (Social enterprises, 2022).

Єдиної організаційно-правової форми для соціальних підприємств не існує. Багато з них функціонують у формі соціальних кооперативів, є некомерційними організаціями (благодійні фонди, асоціації, волонтерські організації тощо). Деякі зареєстровані як приватні компанії з обмеженою відповідальністю. Незважаючи на різноманітність, соціальні підприємства переважно працюють у таких чотирьох *сферах*, як:

1) *трудова інтеграція* – навчання та соціальна інтеграція людей з інвалідністю і безробітних;

2) *індивідуальні соціальні послуги* – професійна підготовка, освіта, медичні послуги, послуги з догляду за дітьми, послуги для літніх людей, допомога людям з обмеженими фізичними можливостями;

3) *місцевий розвиток депресивних територій* – створення соціальних підприємств у віддалених сільських районах, схем розвитку і/або реабілітації мікрорайонів у межах міських районів, допомога та співробітництво з країнами, що розвиваються;

4) *інші сфери* – перероблення відходів, охорона навколишнього природного середовища, спорт, мистецтво, культура, збереження історичних пам'яток, наука,

дослідження та інновації, захист прав споживачів, аматорський спорт тощо (Social enterprises, 2022).

Подобици: Соціальні підприємства у світовій економіці

З 90-х років ХХ ст. соціальні підприємства були визнані як офіційна організаційно-правова форма в багатьох країнах світу. Окремі законодавчі акти були створені за зразком законів про кооперативи (наприклад, перший італійський закон 1991 року про соціальні кооперативи). Інші закони були розроблені «з нуля», зокрема англійський закон про пайові компанії і бельгійський про компанії соціального призначення (Сотник & Волк, 2018).

Соціальне підприємництво підтримується багатьма мережами й організаціями, серед яких *мережа «Ашока» (Ashoka Network)* і *Фонд Шваба (Schwab Foundation)*, що виступають з ініціативами для виявлення та заохочення розвитку соціальних підприємців і соціальних підприємств. Їхній підхід до стимулювання діяльності соціальних компаній певною мірою є більш відкритим, ніж інші підходи (наприклад, європейські) або рамки законодавства, оскільки вони здебільшого зосереджуються на ролі окремих соціальних підприємців та їхньому соціальному призначенні без застосування інших критеріїв, пов'язаних із колективною власністю або розподілом прибутків, які особливо важливі з погляду соціальної та солідарної перспективи (The Reader, 2011).

2.1.5 Фонди

Благодійні фонди – це *юридичні особи, створені для досягнення конкретних цілей в інтересах певної групи людей або громади загалом за рахунок використання ендаументу (спонсорства та пожертвувань) або систематичного фаундрайзингу (збору коштів)* (The Reader, 2011).

З урахуванням визначення основними характеристиками фондів є такі:

- ними керують призначені довірені особи;
- капітал фондів формується за рахунок пожертв і дарів;
- вони можуть фінансувати та проводити дослідження;

- вони можуть підтримувати міжнародні, національні та місцеві проекти;
- вони можуть надавати гранти для задоволення потреб окремих осіб;
- вони можуть фінансувати волонтерську діяльність, програми і заходи у сфері охорони здоров'я та догляду за літніми людьми (Associations, 2022).

Благодійні фонди частково можна віднести до компаній ССЕ, однак не всі фонди здійснюють свою діяльність у цьому напрямі. У деяких країнах розрізняють громадські *благодійні та приватні фонди*. Перші не є комерційними організаціями, підтримують загальнолюдські цінності і таким чином служать інтересам громади. Приватні фонди також не мають комерційних цілей, але як приватні організації вони можуть і не відповідати цілям ССЕ (Сотник & Волк, 2018; Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

Подробиці: Фонди та ССЕ

Деякі автори вважають, що діяльність, яка генерує ресурси, що частково витрачаються на благодійні цілі, є певною мірою суперечливою (наприклад, діяльність, яка здійснюється великими транснаціональними корпораціями). Відсутність партиципаторного управління більшістю фондів та традиційні критичні зауваження до цього сектору, враховуючи корисні мотиви створення таких фондів (наприклад, маркетинг, ухилення від сплати податків і марнославство), є основними аргументами проти віднесення фондів до організацій ССЕ.

Деякі благодійні фонди можуть вважатися частиною ССЕ, наприклад, розміщений у Брюсселі *Центр Європейського фонду (European Foundation Centre)*, мета якого – підтримка незалежного фінансування європейських благодійних організацій. Центр об'єднує 250 організацій із 40 країн і особливо підкреслює соціально-економічний характер своєї діяльності. Інший приклад – *Соціально-економічна Європа (Social Economy Europe)*, європейська мережа кооперативів, товариств взаємодопомоги, асоціацій та фондів. Її мета – боротьба за політичне і законодавче визнання ССЕ на європейському

рівні, при цьому фонди також входять до її концепції соціальної економіки (European, 2022; Social Economy, 2022; The Reader, 2011).

Питання належності фондів до сфери ССЕ залишається відкритим для дискусій і не дає можливості знайти остаточну відповідь через різноманітність і суперечливість різних правових форм фондів. Щоб відрізнити серед них ті, що належать до сектору ССЕ, доцільно спиратися на загальні риси соціальних та солідарних організацій і підприємств, особливо демократичний характер процесу ухвалення рішень (The Reader, 2011).

2.2 Спільні риси організацій соціальної та солідарної економіки

2.2.1 Цілі

Основні організаційні форми ССЕ, незважаючи на їхню різноманітність, часто мають спільні риси, які відрізняють їх від державних і приватних компаній.

Основною відмінністю організацій ССЕ є те, що вони виробляють товари та надають послуги соціального призначення. Ця особливість є важливою для розрізнення деяких об'єднань (асоціацій), які, наприклад, можуть збирати друзів для гри у футбол у некомерційному спортивному клубі, що дає можливість займатися спортом та використовувати відповідні спортивні знаряддя (The Reader, 2011).

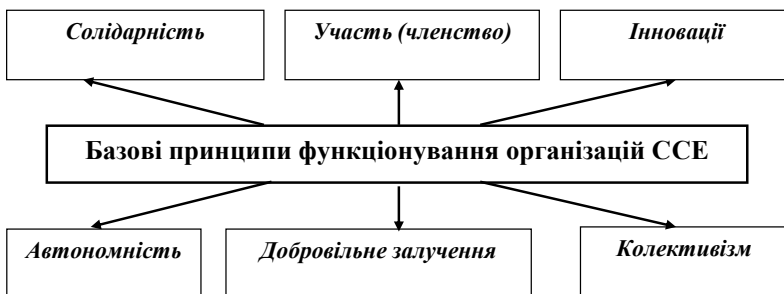
Деякі визначення організацій ССЕ підкреслюють той факт, що *метою ССЕ є більшою мірою виробництво товарів і послуг, аніж максимізація прибутку.* **Всесвітня рада кредитних спілок** підсумовує цю мету в девізі: «*Не для прибутку чи доброчинності, а для задоволення потреб*». Водночас прибуток має важливе значення для сталого розвитку комерційних компаній. Проте в

організаціях ССЕ прибутки не є основною метою, а їх використання чи розподіл повинні відповідати специфічним правилам, що не суперечать чинній правовій базі і прийняті після колективного обговорення всіма членами підприємства. Зазвичай ніщо не перешкоджає генеруванню прибутків в організаціях ССЕ. З іншого боку, утворювані надлишки необхідні для життєздатності цих економічних суб'єктів. Але відмінності між організаціями ССЕ та комерційними фірмами полягають у вторинності отримання прибутків у сфері ССЕ, способі отримання прибутків («близькі до витрат»), а також правилах перерозподілу їх серед осіб, які забезпечили їх створення за рахунок трудового внеску, капіталу або будь-яких інших ресурсів (Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

2.2.2 Спільні принципи функціонування

Базові принципи функціонування компаній ССЕ

подані на рисунку 2.1 і проаналізовані в таблиці 2.1. Оскільки організації ССЕ мають економічну місію за визначенням, багато хто з них отримує досить велику частку своїх ресурсів, продаючи товари та/або надаючи послуги. У цьому разі вони часто конкурують з іншими приватними фірмами та іноді можуть їм програвати, оскільки підприємствам ССЕ складніше запропонувати еквівалентні цінові альтернативи (через відсутність позитивного ефекту масштабу), швидко реагувати на ринкові зміни (через колективне ухвалення рішень, що потребує певного часу на їх узгодження) або вдосконалити якість продукції (послуг).

Рисунок 2.1 – Базові принципи функціонування організацій ССЕ (The Reader, 2011)

Однією із стратегій розвитку компаній ССЕ є підкреслення порівняльних переваг цього сектору як з мікроекономічної точки зору (поєднання соціальних та економічних цілей, застосування інновацій, гнучкість виробництва), так і в макроекономічному та соціальному аспектах (The Reader, 2011).

Таблиця 2.1 – Принципи ССЕ (складено на основі (The Reader, 2011))

Принцип	Характеристика
1	2
Участь (членство)	<p><i>Користувачі або бенефіціари організацій ССЕ можуть бути їхніми власниками або брати активну участь у процесі ухвалення рішень за принципом «одна людина – один голос».</i></p> <p>Компанії, які надають членам, бенефіціарам або користувачам можливість брати рівноправну участь в ухваленні рішень, діють за «принципом участі», що може виражатися по-різному. В кооперативах, товариствах і організаціях взаємодопомоги цей принцип можна сформулювати таким чином: «одна людина – один голос». Його додержання гарантує, що різний внесок окремих членів підприємства (наприклад, трудовий, натуральний, грошовий) матиме однакову цінність, і що жодна з форм подібних внесків не матиме вищої цінності, ніж інші, і тому не даватиме переваг під</p>

Продовження таблиці 2.1

1	2
	<p>час ухвалення рішень в організації. У деяких компаніях ССЕ процедура ухвалення рішення може бути іншою, наприклад через консенсус.</p> <p>Можливість контролю і застосування санкцій, невіддільна від механізму участі, гарантує, що рішення ухвалюються відповідно до раніше прийнятих цілей і цінностей організації. Участь в управлінні відрізняє суб'єктів ССЕ від приватних комерційних або державних підприємств, де рішення ухвалюються залежно від тенденцій ринку або за результатами голосування. Демократичні робочі механізми і процедури гарантують користувачеві, членові або бенефіціарові впевненість у підприємстві ССЕ та його керівниках незалежно від того, обирається голосуванням керівництво (як у кооперативах) чи ні (як у соціальних підприємствах)</p>
Солідарність та інновації	<p>Методи роботи, що ґрунтуються на принципі <i>солідарності</i>, ставлять за мету швидше «включення» (залучення) усіх можливих ресурсів, ніж їх «виключення», а <i>цілі компаній не лише обмежуються накопиченням прибутку або капіталу, а й включають також використання ресурсів для досягнення цілей, які принесуть вигоду як власникам, так і працівникам, користувачам / бенефіціарам</i></p>
Добровільне залучення та автономність	<p><i>Люди не зобов'язані брати участі в діяльності організації ССЕ, вони роблять це добровільно.</i></p> <p>У деяких країнах або в певні історичні періоди компанії ССЕ не завжди асоціювалися з добровільною участю або колективною діяльністю, оскільки підприємства такого типу використовувалися урядами чи колоніальною владою для насильницького об'єднання населення в колективи з метою виробництва продукції або в політичних цілях. Прикладом є примусове об'єднання селян у колгоспи за часів Радянського Союзу, або створення кооперативів в африканських країнах, повністю підпорядкованих державі.</p> <p><i>Автономність як незалежність в ухваленні управлінських рішень є чинником, який відрізняє ССЕ від державної економіки. Проте сфера ССЕ часто</i></p>

Продовження таблиці 2.1

1	2
	<p>використовує державні ресурси у вигляді субсидій від національних урядів та офіційної допомоги для розвитку країн Півдня. Надання державних коштів саме таким чином може свідчити про те, що державні органи влади визнають існування ССЕ або ж суб'єкти ССЕ можуть бути «субпідрядниками» чи партнерами під час реалізації державної політики</p>
Колективізм	<p>Збільшення кількості організацій ССЕ обумовлене <i>бажанням окремих осіб та/або груп населення об'єднати зусилля для того, щоб задовольнити свої потреби або потреби інших людей.</i></p> <p>Умови, за яких виникають організації ССЕ (тобто існування колективних або спільних потреб), та їхні методи роботи відображають колективний аспект, зокрема, щодо об'єднання ресурсів, методів ухвалення рішень та розподілу вигід. Проте на практиці такий колективізм наявний в організаціях ССЕ різною мірою. Він може проявлятися в певні моменти життя компанії (наприклад, на початку її діяльності), а потім згасати (особливо, коли організація активно розвивається та стає професійним об'єднанням), хоча підприємство може, як і раніше, додержуватися своїх початкових цілей і філософії</p>
Ресурси	<p><i>Компанії ССЕ використовують державні ресурси та ресурси, отримані внаслідок здійснення торговельної та іншої ринкової діяльності, а також волонтерську працю – специфічний ресурс, доступ до якого є не в усіх форм підприємств.</i></p> <p>Організації ССЕ залучають ресурси, які тим чи іншим чином надаються їхніми ініціаторами і членами. У кооперативах такі ресурси представлені у вигляді паїв. В асоціаціях або товариствах взаємодопомоги це пожертвування, отримані від членів. У соціальних підприємствах – внесок у статутний капітал або подібні активи. У благодійних фондах – пожертвування або заповідальні дари, які дозволяють організації досягати своєї мети</p>

Подобиці: *Волонтерство як ресурс організації ССЕ*

Волонтерство є ресурсом, доступним лише деяким приватним комерційним та громадським організаціям. Суб'єкти ССЕ здатні мобілізувати цей ресурс, оскільки волонтери підтримують принципи ССЕ, вважають цілі діяльності таких підприємств важливими, а їхні дії законними, а також готові брати участь у процесах, що відбуваються в організаціях ССЕ та їхніх управлінських органах. Волонтерство є особливим ресурсом та величезним активом для організацій ССЕ. Проте якщо не існує балансу між різними видами ресурсів, волонтерство може стати перешкодою для розвитку організацій, наприклад, якщо професійна підготовка та практичні навички працівників-волонтерів не є задовільними (Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

2.3 Складові концепції соціальної та солідарної економіки

Поняття ССЕ охоплює багато складових, які сформувалися історично та у зв'язку з територіальними відмінностями розвитку організацій цього сектору. Тож розглянемо основні напрями, що формують сучасну базу ССЕ.

2.3.1 Соціальна економіка

Термін «*соціальна економіка*» виник наприкінці ХІХ ст. і позначав добровільні асоціації самопомоги, організовані працівниками для того, щоб впоратися з наслідками розвитку індустріального капіталізму. Потім цей термін був відроджений у 70-х рр. ХХ ст., коли французькі кооперативи, рухи взаємодопомоги й різні асоціації з'ясували свої спільні риси та інтереси і вирішили одержати суспільне визнання (Defourny & Develtere, 2009).

Соціальна економіка *традиційно асоціюється з кооперативами, товариствами та асоціаціями взаємодопомоги. Це об'єднання автономних організацій, основна мета яких полягає не в отриманні прибутку, а в наданні послуг своїм членам або певній спільноті.* Такі

компанії *застосовують демократичні механізми колективного ухвалення рішень, але можуть мати розбіжності в підходах до розподілу прибутку* (наприклад, кооперативи допускають розподіл прибутку серед своїх членів, тоді як асоціації забороняють це) (Utting et al., 2014).

У деяких країнах і регіонах світу (наприклад, Бельгії, Франції, Квебеку та Іспанії) соціальна економіка офіційно визнана як політичний і соціальний феномен та одержує підтримку з боку урядів і законодавства. У цих регіонах соціальна економіка об'єднує різні організації, враховуючи великі банки, страхові компанії, сільськогосподарські підприємства, а з недавнього часу – дрібні локальні ініціативні проекти, які можуть підтримуватися державними органами (The Reader, 2011).

2.3.2 Солідарна економіка

«Солідарна економіка» або *«економіка солідарності»* – це термін, що вживається у Франції, Латинській Америці і Квебеку та *означає не лише додержання імперативів соціального захисту та захисту довкілля, а й глибоку трансформацію спільнот у напрямі побудови громадянського суспільства, демократизацію економіки*. Особлива увага тут приділяється такій характеристиці, як солідарність, у протиставленні традиційній капіталістичній економіці (Utting et al., 2014).

У країнах Латинської Америки цей термін використовується для позначення широкого розмаїття громадських ініціатив, пов'язаних із подоланням бідності, безробіття, змін клімату тощо. В інших регіонах (Франції і Квебеку) це визначення застосовують для розмежування порівняно традиційних компонентів соціальної економіки (тобто кооперативів, асоціацій і товариств

взаємодопомоги) й новітніх організацій, у роботі яких солідарність відіграє основну роль. Мета цього розмежування полягає не лише у відокремленні старих ініціатив від нових. Це особливо підкреслює той факт, що деякі великі і широко відомі організації, які давно працюють на ринку (особливо у сфері банківської справи та страхування), відійшли від своїх демократичних принципів через надто міцні зв'язки з традиційною капіталістичною економікою (наприклад, у результаті злиттів і поглинань). Тому прихильники економіки солідарності особливу увагу приділяють інноваціям щодо збільшення ступеня участі громадян у суспільних процесах і локальним ініціативам. *Такі ініціативи часто виникають як реакція на поточні соціальні та суспільні проблеми, як, наприклад, захист старості й дитинства, питання охорони навколишнього природного середовища, місцеві біржові системи, сталє сільське господарство та ін.* Організації або мережі компаній економіки солідарності часто існують на локальному рівні, а їхня робота базується на принципі взаємодії. У своїй діяльності вони покладаються на змішані ресурси: грошові й негрошові, ринкові та незалежні від ринку, оплачуваних найманих працівників і волонтерів (Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011; Utting et al., 2014).

2.3.3 Народна економіка

Термін «народна економіка» походить із Латинської Америки і був введений в обіг такими вченими, як **Луїс Разето** (Чилі) та **Хосе-Луїс Корраджіо** (Аргентина). Деякі неурядові організації (НУО) в Африці, наприклад сенегальська організація ENDA, також використовують це поняття. Народна економіка, як випливає з назви, зародилася серед народу (тобто найбільш незахищених верств населення), і має на меті вирішувати нагальні

економічні та соціальні проблеми спільнот. Членів таких організацій об'єднують подібні життєві ситуації, релігія або політичні погляди, і, об'єднавшись у групи, вони намагаються вирішити важливі повсякденні проблеми (The Reader, 2011).

Найчастіше в Латинській Америці **«народна економіка»** означає **«комплекс стратегій, що реалізуються окремими особами, сім'ями та громадами для збереження достатнього рівня їхньої матеріальної забезпеченості в умовах уразливості»**. Зазвичай це поняття охоплює працівників і виробників у межах неформальної економіки, які не мають контрактів або юридичного визнання, як-от вуличні продавці і збирачі сміття. Крім того, народна економіка включає і тих, хто працює офіційно в секторі ССЕ, зокрема членів кооперативів або соціальних підприємств. Наприклад, визначення народної економіки в Конституції Еквадору стосується шести ознак: сім'я, локальна орієнтованість, автономність, спільнота (громада), асоціаціонізм і кооператив. Х.-Л. Кораджіо стверджує, що ці форми становлять народну економіку, тоді як останні три (спільнота, асоціаціонізм і кооператив) можна розглядати як народну та солідарну економіку (Utting et al., 2014).

З концептуального погляду особлива увага у народній економіці приділяється внутрішньому самоврядуванню і веденню справ працівниками. У своїй діяльності таким компаніям часто доводиться покладатися на негрошові ресурси: працю, організацію і мобілізацію робочої сили, уяву й креативність. На доповнення до таких класичних ресурсів, як праця і капітал, Л. Разето запропонував додати третій фактор – **Фактор С, тобто співпрацю або кооперацію**, – і саме на це народні організації можуть покладатися замість капіталу. Народна економіка часто пов'язується зі стійкими політичними

переконаваннями її прихильників, оскільки ця форма ССЕ вважається економіко-політичною моделлю, що є альтернативою (на думку прихильників народної економіки) ексклюзивістській (нео-) ліберальній економіці (Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

2.3.4 Некомерційні організації

Англо-американський некомерційний підхід розглядає компанії, які не можна віднести ані до приватних комерційних, ані до громадських організацій. Ця група некомерційних компаній є менш чисельною порівняно з вищеописаними концепціями, оскільки до неї **не входять організації, які займаються перерозподілом прибутку**. Такий підхід виключає кооперативи, які можна швидше віднести до приватних комерційних фірм, ніж до підприємств, для яких отримання прибутку не є основною метою. Прихильники ССЕ, проте, вважають більш доцільним віднести кооперативи в одну групу з товариствами взаємодопомоги та асоціаціями, оскільки вони мають однакові цілі, незважаючи на те, що у своїй роботі керуються різними принципами (Defourny & Develtere, 2009).

У США і Великобританії виключення кооперативів із групи комерційних організацій пояснюється виникненням особливого підходу до визначення **некомерційних організацій**, за якого багато асоціацій (первісно організації самодопомоги) **були створені для вирішення проблем, пов'язаних із розбудовою суспільства, урбанізацією, імміграцією або економічними питаннями, які не вирішувалися державними або комерційними компаніями**. Отже, некомерційний сектор є асоціативним компонентом ССЕ (Campos & Ávila, 2012; The Reader, 2011).

2.3.5 Третій сектор

ССЕ, особливо в європейському контексті, іноді поєднується з «третім сектором», який визначається як *«недержавний сектор економіки, де будь-який прибуток зазвичай інвестується в соціальні, екологічні та культурні проєкти, а участь у такій діяльності є переважно добровільною»*. У межах північно-американського підходу *третій сектор* розглядають як синонім *неприбуткових організацій*. На противагу цьому, за європейським підходом критерієм класифікації є не відсутність генерації прибутку, а максимізація прибутків окремих інвесторів або колективних чи спільних вигід. Отже, до третього сектору належать кооперативи, товариства взаємодопомоги, асоціації, фонди та благодійні організації. Європейський підхід також визнає, що підприємства третього сектору можуть мати зв'язки з політикою та ринком.

Починаючи з 80-х років ХХ ст., такі організації відігравали ключову роль у наданні побутових та комунальних послуг або так званих контактних послуг. За умов, коли державне та інше фінансування неурядових організацій скоротилося, НУО все частіше звертаються до форм соціального підприємництва як способу підтримки джерел доходу. Третій сектор також є важливим місцем для пропаганди та агітації (Campos & Ávila, 2012; Utting et al., 2014).

2.4 Порівняльні переваги соціальної та солідарної економіки

ССЕ характеризується великою кількістю різних організаційних форм, видів діяльності, підходів, широкою географією і навіть різною термінологією. Через це як невеликим компаніям ССЕ, що працюють на місцевому

рівні, так і національним та міжнародним громадським і приватним організаціям дуже складно отримати офіційне визнання. Проте суб'єкти ССЕ мають низку відносних переваг у соціальному, громадському, економічному та політичному аспектах, що обумовлює їх життєздатність у сучасному суспільстві.

2.4.1 Соціальне згуртування

Суспільство зазнає перманентних змін, і тому соціальні зв'язки між людьми і спільнотами постійно трансформуються. Для створення і підтримки цих зв'язків, почуття належності до громади серед осіб, які мешкають в одному регіоні або працюють на одному підприємстві, або мають подібні життєві обставини, запроваджуються програми із зміцнення соціальної згуртованості.

Саме принципи ССЕ ґрунтуються на соціальному згуртуванні та роблять свій внесок у цей процес. **Соціальне згуртування або визнання належності до колективу** – один із чинників, що відрізняють справжні організації ССЕ. Завдяки *почуттю колективізму* групи осіб воліють вирішувати соціальні, екологічні, культурні, політичні, економічні й інші питання через механізми ССЕ. Крім того, суб'єкти ССЕ сприяють соціальному згуртуванню через свої основні принципи і соціальні цілі, що полягають у тому, щоб приносити користь членам і суспільним групам на місцевому рівні (The Reader, 2011).

2.4.2 Отримання повноважень

Повноваження – важливий фактор, який *дозволяє окремим діячам і громадам мати право голосу і бути почутими*. Повноваження досягаються через різні процедури і механізми. Наприклад, участь і членство в організаціях ССЕ – це крок на шляху до отримання повноважень. *Члени та користувачі отримують*

повноваження через активну участь в ухваленні рішень як всередині організації, так і поза нею, зокрема під час ведення переговорів зі сторонніми суб'єктами. На колективному рівні компанії ССЕ також сприяють отриманню повноважень окремими особистостями та спільнотами завдяки забезпеченню можливості для кожної людини стати активним і ефективним діячем у соціальному й економічному просторі (The Reader, 2011; Utting et al., 2014).

2.4.3 Визнання економічного плюралізму

Існує безліч механізмів, за допомогою яких можна досягти певних соціальних цілей, наприклад, за рахунок створення робочих місць, соціального захисту, підвищення добробуту, соціальних інновацій та ін. Спільноти утворюються різноманітними громадськими діячами, які виступають за захист комерційних або некомерційних інтересів.

Соціальний захист – гарний приклад того, як різноманітні механізми, застосовувані різними економічними діячами, можуть привести до досягнення спільної мети, тобто соціального захисту для всіх. У багатьох країнах ці механізми співіснують між собою, без зв'язку один з одним, але їх можна поєднати в межах процедур перерозподілу (рис. 2.2), щоб отримати «перший рівень соціального захисту» за визначенням Міжнародної організації праці.

Рисунок 2.2 – Схема економічного плюралізму: глобальний підхід до соціального захисту (The Reader, 2011)

У віддаленій перспективі за участі організацій ССЕ це може привести до визнання **економічного плюралізму**, що *виражається в різноманітності видів економічного обміну (грошовому і негрошовому, ринковому й неринковому, державному та приватному, комерційному й некомерційному) та діяльності* (The Reader, 2011).

Висновки

ССЕ представлена особливими формами підприємств та організацій, найбільш поширеними серед яких є кооперативи, товариства взаємодопомоги, асоціації, громадські організації, соціальні підприємства і благодійні фонди. ССЕ – це сектор, що динамічно розвивається в багатьох країнах світу.

Організації ССЕ мають спільні риси, що відрізняють їх від державної економіки і традиційного комерційного сектору. Їхня мета – об'єднання соціальних та економічних цілей, тому всі компанії ССЕ працюють, з огляду на певні принципи, що ґрунтуються на участі

(членстві), солідарності, інноваціях, добровільній участі, колективній власності та ін.

Терміни «соціальна та солідарна економіка», «соціальне підприємництво» – не єдині, що використовуються для позначення феномену ССЕ. Соціальна економіка, економіка солідарності, народна економіка, третій сектор і некомерційні організації – все це суміжні поняття. Вони зародилися в різних країнах і мають різну теоретичну базу, відображаючи особливості та масштаби цієї форми економічної діяльності.

Організації ССЕ мають низку порівняльних переваг, які допомагають їм вирішувати соціальні, суспільні, економічні, політичні та інші проблеми в усьому світі. Це соціальне згуртування, одержання повноважень і визнання економічного плюралізму.

Контрольні питання

- 1 Назвіть основні форми організацій ССЕ.
- 2 Дайте визначення кооперативу. Які його основні риси?
- 3 Розкрийте роль кооперативів у сучасному світі.
- 4 Охарактеризуйте діяльність Міжнародного кооперативного альянсу.
- 5 Охарактеризуйте товариства взаємодопомоги як одну з форм ССЕ.
- 6 Наведіть приклади діяльності товариств взаємодопомоги. Охарактеризуйте їхні особливості в різних країнах світу.
- 7 Які цілі та переваги асоціацій і громадських організацій?
- 8 Охарактеризуйте соціальні підприємства як форму ССЕ.

9 У чому полягають відмінності соціальних підприємств від звичайних комерційних фірм?

10 Розкрийте ознаки соціальних підприємств та окресліть основні сфери їхньої діяльності.

11 Охарактеризуйте розвиток соціальних підприємств у світовій економіці.

12 Дайте визначення фондів. Які їхні основні характеристики?

13 Розкрийте особливості приватних та благодійних фондів на конкретних прикладах.

14 Розкрийте цілі ССЕ в сучасній економіці.

15 Охарактеризуйте базові принципи роботи організацій ССЕ. Наведіть приклади.

16 Охарактеризуйте сутність кожної з концепцій ССЕ: соціальної, солідарної, народної економіки, некомерційних організацій, третього сектору.

17 Опишіть порівняльні переваги організацій ССЕ. Проілюструйте прикладами.

Теми рефератів / презентацій

1 Лауреат Нобелівської премії миру Мохаммад Юнус та його діяльність у сфері ССЕ.

2 Манфред Макс-Неф (Manfred Max-Neef) та його книга «Погляд зовні: досвід босоніжної економіки» (“Outside Looking in: Experiences in Barefoot Economics”).

3 Історична еволюція кооперативів.

4 Історична еволюція соціальних підприємств.

5 Історична еволюція фондів.

6 Історична еволюція товариств взаємодопомоги.

7 Історична еволюція асоціацій та громадських організацій.

8 Міжнародна волонтерська діяльність.

9 Сучасний волонтерський рух в Україні як форма ССЕ.

10 Тонтіни як форма ССЕ: «за» та «проти» використання в пенсійному забезпеченні.

Практичні завдання

1 Визначити потребу в кількості соціальних працівників оздоровчого закладу, якщо він може одночасно розмістити 350 осіб. Форма обслуговування – індивідуальна. Режим роботи – 2 зміни. Норматив кількості осіб, обслуговуваних за зміну одним робітником, – 25 осіб. За заданого режиму роботи коефіцієнт збільшення кількості становить 1,1.

2 Визначити питому вагу та відповідність нормативу працевлаштованих робітників, що належать до соціально незахищених верств населення. На підприємстві – 168 робітників, із них 34 – робітники, які належать до соціально незахищених верств населення. Внутрішній норматив, установлений у компанії, – 18 %.

Список літератури

1. Громадська організація. Вікіпедія, 2022. URL: <http://surl.li/nfhi> (дата звернення: 19.02.2022).

2. Сотник І. М., Волк О. М. Соціальна та солідарна економіка. *Підприємництво, торгівля та біржова діяльність* : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук проф. І. М. Сотник, д-ра екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. С. 177–198.

3. AIM: International Association of Mutual Benefit Societies. 2022. URL: <https://www.aim-mutual.org/> (date of access: 19.02.2022).

4. Associations and foundations. European Commission, 2022. URL: <http://surl.li/bqyqz> (date of access: 19.02.2022).
5. Campos J., Ávila R. The social economy in the European Union. European Economic and Social Committee, 2012. URL: <http://surl.li/bqypl> (date of access: 17.02.2022).
6. Develtere P., Defourny J. The social economy: the worldwide making of a third sector. *The worldwide making of the social economy: innovations and changes* / eds.: J. Defourny, P. Develtere, B. Fonteneau and M. Nyssens. Leuven : ACCO, 2009.
7. Develtere P., Pollet I., Wanyama F. O. Reinventing the wheel? African cooperatives in a liberalized economic environment. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2009. Vol. 80 (3). P. 361–392.
8. European Foundation Centre. 2022. URL: <http://surl.li/bqyyn> (date of access: 19.02.2022).
9. ICA: International Cooperative Alliance. 2022a. URL: <https://www.ica.coop/> (date of access: 19.02.2022).
10. ICA: International Cooperative Alliance. Africa Region. 2022. URL: <https://icaafrica.coop/> (date of access: 19.02.2022).
11. ICMIF: International Cooperatives and Mutual Insurance Federation. 2022. URL: <https://www.aim-mutual.org/> (date of access: 19.02.2022).
12. Kwakyewah C. Rethinking the role of cooperatives in African development. *Inquiries*. 2016. Vol. 8, No. 6. P. 1/2. URL: <http://surl.li/bqyrf> (date of access: 19.02.2022).
13. Social Economy Europe. 2022. URL: <https://www.socialeconomy.eu.org/> (date of access: 17.02.2022).
14. Social enterprise: at the crossroads of markets, public policies and civil society / ed. M. Nyssens. London : Routledge, 2006.

15. Social enterprises. European Commission, 2022. URL: <http://surl.li/bqyrg> (date of access: 19.02.2022).

16. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. URL: <http://surl.li/bqyqf> (date of access: 17.02.2022).

17. Tontine. Wikipedia, 2022. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Tontine> (date of access: 19.02.2022).

18. Tontines. Not just for breakfast any more / J. M. Iwry, C. Haldeman, W. G. Gale, D. C. John. Milken Institute review, 2021. URL: <http://surl.li/bqyrs> (date of access: 19.02.2022).

19. Utting P., van Dijk N., Matheï M.-A. Social and solidarity economy: is there a new economy in the making? Occasional paper 10. Potential and limits of social and solidarity economy. UNRISD, 2014. URL: <http://surl.li/blemw> (date of access: 17.02.2022).

РОЗДІЛ 3

КЕРІВНИЦТВО Й УПРАВЛІННЯ ОРГАНІЗАЦІЯМИ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1 Моделі управління організаціями соціальної та солідарної економіки.

3.2 Управління ресурсами в компаніях соціальної та солідарної економіки.

3.3 Багаторівневі механізми фінансування організації соціальної та солідарної економіки.

3.1 Моделі управління організаціями соціальної та солідарної економіки

3.1.1 Визначення керівництва та управління

Незважаючи на те, що поняття «керівництво» та «управління» часто використовуються як взаємозамінні, вони мають дещо різне смислове навантаження, особливо для сфери ССЕ.

Керівництво часто використовується в контексті державної влади, хоча насправді цей термін може трактуватися набагато ширше. У загальному розумінні **керівництво** – це **виконання організаційних повноважень для визначення цільового використання ресурсів у процесі діяльності організації** (The Reader, 2011). Отже, керівництво здійснюється в компаніях будь-якої форми та масштабу, в приватних, громадських, комерційних і некомерційних організаціях для того, щоб фірми могли забезпечувати досягнення встановлених цілей, уникаючи небажаних наслідків для своєї діяльності.

Управління як процес **охоплює планування, організацію, керівництво і контроль за виконанням дій,**

необхідних для досягнення поставлених цілей (The Reader, 2011). Очевидно, що управління також має місце в усіх організаціях незалежно від їхньої форми і масштабу.

Основна відмінність між розглянутими двома термінами полягає в тому, що керівництво визначає межі діяльності організації, а управління пов'язане зі щоденним виконанням дій компанією відповідно до визначеної концепції керівництва. Таким чином, керівництво є більш широким поняттям, ніж управління, оскільки воно встановлює принципи, від яких потім буде відштовхуватися управління. Для організацій SSE функцією керівництва є формулювання принципів, що визначають види діяльності та мобілізують ресурси для досягнення цілей компанії або цілей її членів і/або користувачів; управління ж пов'язане з безпосереднім виконанням таких дій для реалізації цілей або прагнень членів і/або користувачів (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Подробиці: Керівництво та управління діями організацій

Визначення видів і форм функціонування майбутньої або існуючої компанії та ухвалення відповідних рішень для досягнення певних цілей передбачає здійснення діяльності з *керівництва* організацією. Якщо ж мова йде про виконання компанією певних дій, які повинні забезпечити досягнення встановленої раніше мети, то така діяльність є *управлінням*.

Рішення щодо того, хто виконуватиме кожен з цих функцій в організації, зазвичай залежить від власників та/або членів компанії. Очікується, що *власники і члени організації будуть діяти як керівники, а наймані працівники, які не є членами організації, виконуватимуть функції управління.* Розподіл зазначених ролей часто залежить від розмірів компанії: в маленьких організаціях функції керівництва й управління об'єднані частіше, ніж у великих фірмах, де традиційно їх виконують різні особи.

3.1.2 Право власності та керівництво

Форми власності, властиві комерційним компаніям (одноосібне володіння, партнерство, корпорація), також простежуються і в організаціях ССЕ. У таблиці 3.1 продемонстровано різні форми власності, характерні для сектору ССЕ.

Таблиця 3.1 – Форми власності в організаціях ССЕ (The Reader, 2011)

Форма власності	Тип організації ССЕ
Одноосібне володіння	Соціальні підприємства, фонди
Партнерство / товариство	Соціальні підприємства, фонди, товариства взаємодопомоги, асоціації, кооперативи
Корпорація / акціонерне товариство	Кооперативи

На відміну від комерційного сектору в більшості організацій ССЕ відсутній чіткий розподіл функцій керівництва (власники) й управління (менеджери). Частково це може пояснюватися здійсненням фірмами своєї діяльності за принципами колективізму і демократії. Через це в компаніях ССЕ переважає самоврядування і колективне управління на відміну від ієрархічного управління, характерного для комерційних підприємств. Поділ (або поєднання) керівництва й управління в організаціях ССЕ привів до виникнення різних моделей управління цими підприємствами.

Самоврядування характерне для деяких суб'єктів ССЕ невеликого масштабу. Зокрема, в багатьох соціальних підприємствах, асоціаціях взаємодопомоги та громадських організаціях власники або члени встановлюють цілі і розробляють політику для керівництва діяльністю організації, і водночас здійснюють управління фірмою, виконуючи щоденні дії, необхідні для досягнення

визначених цілей. Отже, ті самі члени переключаються між функціями керівництва й управління (The Reader, 2011).

Ієрархічне управління також властиве компаніям ССЕ, але зазвичай середнього та великого розміру. Водночас відкрите і добровільне членство та демократичне лідерство в цих організаціях перетворює ієрархію на механізм обміну інформацією, а не надсилання наказів чи команд. Історично поява ієрархічного управління обумовлена тим, що кооперативи в англomовних країнах розвивалися в правових межах, які вимагали від них розподілу функцій керівництва та управління (Develtere et al., 2009). У відповідь на ці виклики утворювалися ієрархічні структури, які розділяли членів, керівний комітет та менеджерів організацій.

Таким чином, відокремлення або відсутність розмежування керівних і управлінських ролей у компаніях ССЕ спричинили формування різних стилів управління у цих організаціях.

3.1.3 Участь

Колективне володіння і демократичний стиль – це типові ознаки організацій ССЕ в усьому світі, за винятком деяких соціальних підприємств. Зазначені демократичні цінності дозволяють членам (а іноді й працівникам, користувачам та бенефіціарам) брати участь на рівних в ухваленні рішень. Таким чином, різні внески членів у спільну справу отримують однакове визнання і цінність для колективу.

Проте ступінь участі може дуже відрізнятись залежно від специфіки організації чи типу її діяльності. Наприклад, у деяких компаніях ССЕ під час голосування голоси різних членів організації можуть мати різну вагу. Метою такої диференціації може бути демонстрація активності членів фірми, відмінність у рангах або переваги

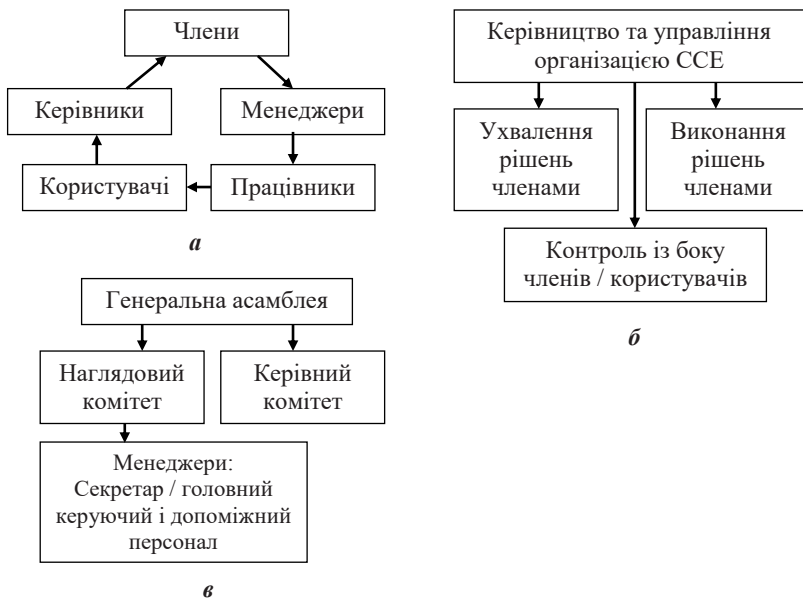
тих, хто вступив в організацію з дня її створення. Стиль управління в деяких компаніях може виявитися менш демократичним, ніж в інших. Загалом, певні організації дозволяють своїм членам брати участь як у керівництві, так і в управлінні підприємством, у той час як інші організації допускають своїх членів або до управління, або до керівництва. У зв'язку з цим можна поділити стилі управління в компаніях SSE на три типові моделі: *самоврядування, колективне та ієрархічне управління* (The Reader, 2011).

Самоврядування. У разі самоврядування *кожен із членів організації (а іноді також працівники і користувачі) мають право брати участь у керівництві й управлінні фірмою за допомогою голосування під час ухвалення рішень.* На відміну від приватних підприємств, де акціонери мають право голосу пропорційно кількості акцій, які перебувають у їхньому володінні, в компаніях SSE всі члени наділені однаковим правом голосу. Унаслідок такої рівності формується самоврядування, за якого кожен член організації може нею керувати (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Зазвичай горизонтальна структура системи солідарності використовується для виробництва товарів і послуг, що споживаються членами компанії та їхніми родинами. Під час виконання дій члени організації покладаються на ухвалені колективом і обов'язкові для всіх правила, за додержанням яких здійснюється громадський контроль. Таким чином, кожен член періодично бере на себе відповідальність як за керівництво компанією, так і її управління. Рисунок 3.1 *a* демонструє зміну ролей учасників за самоврядування в різні періоди часу.

Модель самоврядування є типовою для малих організацій, у яких члени є працівниками, а іноді й

бенефіціарами. Цю схему також використовують кооперативи, товариства взаємодопомоги, асоціації, соціальні підприємства і громадські організації. У країнах Латинської Америки та франкомовних країнах ця форма управління найбільш поширена в секторі ССЕ не лише через розміри компаній, а й завдяки акценту на розширенні повноважень та ліберальному характері солідарної економіки (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Рисунок 3.1 – Моделі управління компаніями ССЕ:
а – самоврядування; *б* – колективне управління;
в – ієрархічне управління (The Reader, 2011)

Колективне управління. За цієї моделі **члени фірми розподіляють обов'язки між собою, здійснюючи колективне керування компанією, але не обов'язково всі вони отримують демократичні повноваження щодо контролю діяльності.** Цей тип управління поширений у

середніх і великих організаціях ССЕ, зокрема в Європі, Північній Америці та Африці. Аргументом на користь його використання є те, що самоврядування може бути не ефективним рішенням для великого бізнесу (The Reader, 2011). В міру того, як підприємство збільшується у розмірах, необхідно змінювати структуру керівництва та управління, щоб забезпечити більш чіткий поділ ролей (Сотник & Волк, 2018).

Подобиці: Перетворення моделі управління на соціальних підприємствах

Соціальні підприємства як організації, що практикують бізнес-підхід до вирішення соціальних проблем, на початку свого шляху зазвичай мають форму одноосібного володіння або партнерства з невеликою кількістю власників і членів. Отже, на цьому етапі розвитку немає необхідності розподіляти функції керівництва та управління – їх беруть на себе власники, застосовуючи модель самоврядування. Коли організація розростається, виникає необхідність у розподілі організаційних та виконавчих функцій між членами, тобто переході до колективного управління. Приклад підприємства «*Біопродукти Сума*» (*Suma Wholefoods*) нижче наочно ілюструє це перетворення.

Сума – незалежний оптовий продавець біопродуктів, розміщений в Елланді (Великобританія). На підприємстві сьогодні працюють близько 200 осіб, які є співвласниками бізнесу, отримують однакову заробітну плату та мають рівні права щодо управління підприємством.

У 1974 році засновник Суми Рег Тайлер переїхав із Лондона до Лідсу і як приватний підприємець відкрив невеликий продуктовий магазин під назвою Plain Grain. У серпні 1975 року на зустрічі, де були присутні представники всіх біомагазинів північної частини Англії, він запропонував організувати кооператив і допомагати один одному з постачанням продуктів.

Рег і його однодумці розпочинали свій бізнес на задній кухні в будинку на Вікторія Роад, де вони продавали зернові пластівці, сухофрукти і коричневий рис. Незабаром їм знадобилося більш просторе приміщення, і вони орендували гараж неподалік – саме тоді зростаюче підприємство було назване «Сума». У той час Рег працював водієм вантажного фургона в Джонатана Сільвера і розвив чоловічий одяг по магазинах, що належали мережі Сільвера в усій

Північній Англії. Рег розвозив продуктові замовлення «Сума» у вільний від офіційної роботи час, і його шеф знав, чим займається Рег, але закривав на це очі.

Через один рік Сума так розрослася, що їй знадобилося власне приміщення, і в 1976 році фірма переїхала до власного двоповерхового складу на вулиці Ворф у Лідсі. У 1977 році Рег продав Суму 7 своїм працівникам, які на її базі заснували *Triangle Wholefoods Collective*, робочий кооператив, відомий тепер під маркою «Сума» в усій Великобританії та інших країнах світу.

У 1978 році компанія переїхала до більш просторого триповерхового складу за адресою Зе Коллс, 46 у Лідсі. Склад здавався величезним, але швидке зростання ринку біопродуктів змусило Суму переїхати у 1986 році до складу площею 70 тисяч квадратних футів за адресою Дін Клоу Міллс, Галіфакс. Упродовж наступних 15 років кооператив розростається і приносить ще більше прибутку. Структура підприємства теж зазнала змін, ускладнилася у відповідь на розвиток бізнесу.

Раніше партнери збиралися один раз на тиждень, щоб відкрито і вільно обговорити стратегію та плани й ухвалити рішення досягненням консенсусу. Однак деяких працівників почало дратувати те, що окремі їхні колеги почали самостійно приймати рішення з поточних питань і втілювати їх. Крім того, рішення, ухвалені на одному тижні, через тиждень скасовувалися. У 1986 році у Сумі відбулася реорганізація та був обраний керівний комітет, що складався із 6 осіб. Його завданнями було проведення щотижневих нарад із ведення бізнесу від імені членів кооперативу. Комітет до цього часу працює за підтримки керівного персоналу – відділу кадрів, фінансового та виробничого відділів. Усі 200 працівників мають кілька кваліфікацій і володіють акціями компанії. На підприємстві немає посади генерального директора і будь-який працівник може передати свою пропозицію на розгляд керівному комітету (Thompson & Doherty, 2006; Suma, 2022).

Модель колективного управління часто застосовується в *благодійних фондах*, які належать до сфери ССЕ. Зазвичай такі фонди зароджуються як приватні проєкти, а потім право власності переходить до кількох партнерів, що мають спільну мету. У невеликих організаціях власники виконують керівні функції, об'єднуючись у раду директорів, склад і розмір якої

залежить від кількості партнерів. Якщо їх невелика кількість, майже всі вони стають членами ради. Якщо ж партнерів багато, вони зазвичай обирають декількох із них, що увійдуть до складу ради директорів. Після цього рада призначає фахівців, які будуть виконувати функції управління (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Товариства взаємодопомоги і громадські організації також є прикладами колективного управління в тому сенсі, що учасники обговорюють й ухвалюють рішення щодо умов та правил поведінки членів і спільних дій, необхідних для досягнення поставлених цілей. До того ж спочатку визначаються процедури та функції лідерів, потім розподіляються ролі останніх простим голосуванням або відбором кандидатів, беручи до уваги їхні здібності. Здебільшого обирають трьох лідерів: голову, секретаря та казначея. Перший головує під час проведення зборів, другий веде протоколи і звітність про діяльність групи, третій несе відповідальність за активи або ресурси організації (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Ці лідерські обов'язки розглядаються як виконання своєї роботи серед рівних за рангом. Лідери вважаються «першими серед рівних», тобто вони не «командують» своїми колегами, а «консультують, допомагають і спрямовують». Отже, в цій простій структурі всі члени беруть участь у загальному керівництві й управлінні організацією, а лідери лише сприяють цьому. Ця модель особливо чітко простежується в ощадно-позикових асоціаціях, асоціаціях взаємного медичного страхування і малих громадських організаціях, наприклад, жіночих або молодіжних групах (Wanyama, 2001).

Таким чином, у моделі колективного управління (рис. 3.1 б) члени і/або користувачі беруть на себе зобов'язання з керівництва й управління фірмою, водночас всі вони перебувають на одному рівні. Організаційна

структура залишається горизонтальною, так само як і за самоврядування, але члени водночас відіграють різні ролі, оптимізуючи систему управління та уникаючи непорозумінь і конфліктів (Сотник & Волк, 2018).

Ієрархічне управління. Ієрархічна модель управління є *стандартною характеристикою комерційних підприємств, де рада директорів визначає принципи роботи і бере на себе керівні функції, а управлінці керують бізнесом.* Цю форму управління поступово переймають і компанії ССЕ. Найяскравіші приклади можна знайти серед кооперативів в англійських країнах і деяких великих соціальних підприємств (The Reader, 2011).

Перехід компаній ССЕ до ієрархічної форми управління може бути результатом зростаючих вимог до ефективності та посилення конкуренції, хоча іноді він є відповіддю на вплив правового середовища існування таких організацій.

Подробиці: Управління кооперативами

В англійських країнах для розвитку кооперативів ССЕ були розроблені закони, що регулюють організацію керівництва та управління цими фірмами. Такі закони відштовхуються від того, що кооперативи складаються з двох частин: підприємства, яке отримує прибуток, і соціальної організації, на діяльність якої цей прибуток витрачається. Тому кооперативи, з одного боку, є соціальними об'єднаннями людей, а з іншого – комерційними підприємствами, які підлягають управлінню, як і будь-який інший бізнес. Цей подвійний погляд на кооперативи частково є причиною поділу функцій керівництва й управління, що формує ієрархічну градацію в цих компаніях (Davis, 2004).

Відповідно до принципів відкритого і добровільного членства та демократичного управління члени кооперативу одночасно є його співвласниками та головним органом, що ухвалює рішення. Таким чином,

члени виконують керівну функцію, реалізуючи її прямо або через своїх представників участю у щорічних *генеральних зборах*, або *асамблеї*, що є вищим повноважним органом кооперативу. Якщо члени не беруть безпосередньої участі в асамблеї, то вони надсилають туди делегатів, які представляють їхні інтереси.

Генеральна асамблея проводить демократичні вибори *керівного комітету*, який упродовж визначеного часу відповідатиме за управління кооперативом. Також обирається *наглядовий комітет*, що контролюватиме управління кооперативом і стежитиме за тим, щоб керівний комітет та його персонал виконували свої функції відповідно до статуту кооперативу, чинних законодавчих актів, рішень асамблеї, діяли в інтересах членів організації.

Основною функцією керівного комітету є втілення рішень генеральної асамблеї в життя. Для цього він може винаймати допоміжний персонал, який допомагатиме виконувати функції управління. Допоміжний персонал зазвичай складається з менеджера, бухгалтера, діловода і секретаря. Кількість персоналу залежить від розміру кооперативу та роду його діяльності. Таким чином, більшість кооперативів, як і приватних компаній, мають поділені функції керівництва та управління (рис. 3.1 в) (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Зауважимо, що відмінності законодавчо-правової бази функціонування підприємств ССЕ у різних країнах світу є одним із факторів виникнення різних типів керівництва й управління цими організаціями.

3.1.4 Законодавче регулювання

Суб'єкти ССЕ існували впродовж кількох століть, але багато з них, особливо малі та неформальні організації, дотепер офіційно не визнані в багатьох країнах. Наприклад, комуни, комунальні об'єднання й товариства

взаємодопомоги існують у різних суспільствах, проте такі компанії нечасто отримують визнання в англомовних країнах. Як наслідок, у цих державах відсутнє правове поле для керівництва й управління подібними підприємствами. Нормативні акти, що регулюють діяльність подібних громадських організацій та комерційних фірм, не застосовуються до підприємств сектору ССЕ. Навіть у франкомовних країнах, де більшість суб'єктів ССЕ визнані у правовому порядку, закони часто не враховують діяльності найменших за розміром організацій ССЕ (Develtere & Defourny, 2009).

Поряд із цим у багатьох державах компанії ССЕ домагаються офіційного визнання для створення законодавчої бази свого функціонування. Наприклад, уряди Ефіопії, Руанди і ПАР розробляють закони і створюють відповідні державні органи управління для кооперативів. У франкомовних країнах Західної Африки намагаються визнати законність товариств взаємодопомоги та асоціацій, що може стати першим кроком на шляху до створення правового поля для їх діяльності (The Reader, 2011).

3.1.5 Управління кадровими ресурсами

Управління кадровими ресурсами передбачає ***процес пошуку та найму співробітників, їх навчання й мотивацію щодо досягнення цілей організації.*** Управління кадрами забезпечує розвиток організаційної структури компанії відповідно до потреб у персоналі, пошук і наймання необхідного персоналу, проведення навчання співробітників, забезпечення кар'єрного зростання, виплату заробітної плати або винагород та оцінювання продуктивності праці (Churchill & Frankiewicz, 2006; Davis, 2004). У компаніях ССЕ потреба в управлінні

персоналом практично відсутня, оскільки в більшості з них немає окремого поділу на керівні та управлінські функції.

Управління кадровими ресурсами здійснюється лише в тих організаціях, де функції керівництва й управління розділені. У таких фірмах керівний комітет або рада директорів набирає персонал для виконання управлінських функцій. Хоча великі організації, наприклад кооперативи, прагнуть використовувати професійний відбір кандидатів на посади впровадженням типових процедур, малі підприємства зрідка вдаються до таких заходів. Незважаючи на те, що в невеликих компаніях ССЕ немає розвинених систем управління персоналом, вони використовують альтернативні методи заохочення людей для досягнення поставлених цілей. Наприклад, комуни, товариства взаємодопомоги й асоціації шукають кваліфікований персонал серед своїх членів, покладаючись на їхній потенціал (The Reader, 2011).

3.2 Управління ресурсами в компаніях соціальної та солідарної економіки

Організації ССЕ потребують різноманітних ресурсів, від кадрових до фінансових, щоб виробляти товари і надавати послуги у відповідь на виклики, з якими стикається суспільство, а також задовольняти його потреби.

3.2.1 Джерела ресурсів

Незважаючи на те, що компанії ССЕ можуть отримувати ресурси з різних джерел, вони великою мірою залежать від активів, наданих засновниками або членами. Так, *у кооперативах ресурси учасників набирають форми пайів, у товариствах взаємодопомоги, громадських організаціях і асоціаціях – періодичних пожертвувань,*

внесків натурою та роботи волонтерів. У соціальних підприємствах ресурсами для розвитку є грошові внески або внески натурою, у благодійних фондах – пожертвування та заповідальні дари (Fonteneau & Develtere, 2009).

Крім активів, отриманих від засновників і членів, організації ССЕ мають *ресурсні надходження від своєї діяльності*. Суб'єкти ССЕ, що використовують бізнес-модель, наприклад, кооперативи та соціальні підприємства, одержують *прибуток від продажу товарів і надання послуг населенню*, часто в умовах конкуренції з іншими приватними фірмами. Зазначений прибуток залучається до подальшої діяльності організацій, якщо ці кошти не плануються для надання соціальних послуг.

Компанії ССЕ переважно працюють за *принципом самофінансування*, оскільки спираються здебільшого на ресурси своїх членів і власний прибуток. Поряд із цим такі підприємства також можуть фінансуватися державними і благодійними організаціями для виробництва потрібних суспільству товарів і послуг. *Державне фінансування* зазвичай надається у вигляді субсидій від місцевих і національних органів влади, а також офіційної матеріальної допомоги розвинених країн державам, що розвиваються. *Благодійні внески* набирають форми пожертвувань від неурядових організацій і фондів, що функціонують переважно в розвинених країнах (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

3.2.2 Контроль за ресурсами

Незважаючи на те, що організації ССЕ мають системи бухгалтерської звітності, аудиту та контролю, не в усіх типах компаній вони застосовуються належним чином.

Бухгалтерська звітність. Бухгалтерська звітність охоплює збирання, компіляцію, облік та архівування інформації про діяльність і ресурси організації. Ця інформація допомагає керівникам та управлінням ухвалювати виважені управлінські рішення.

Види бухгалтерської звітності в різних компаніях сектору ССЕ можуть істотно різнитися. У той час як офіційно зареєстровані й великі організації використовують міжнародні стандарти бухгалтерської звітності для отримання інформації, складання звітів та обліку ресурсів і активів компанії, незареєстровані та малі підприємства такої звітності не ведуть. У таких організаціях ведуть базову бухгалтерію, де фіксують фінансові процедури на зразок продажів, купівель, отримання прибутку і здійснення виплат. У деяких фірмах їхні керівники під час складання звітів про свої активи і діяльність покладаються на власну пам'ять. Відмінність між процедурами звітності пояснюється особливостями національного законодавства, прийнятого щодо таких організацій (або його відсутністю) (The Reader, 2011).

Аудит. Загалом аудит містить оцінку особи, організації, системи, процесу, підприємства, проекту або продукту. Він здійснюється для того, щоб підтвердити достовірність інформації та оцінити надійність системи внутрішнього контролю компанії. Мета аудиту – сформувати думку про особу, організацію або ж систему (Що таке аудит, 2022).

Як і бухгалтерська звітність, аудит застосовується не в усіх організаціях ССЕ. **Зовнішній аудит** поширений у кооперативах, соціальних підприємствах і фондах, але зрідка здійснюється товариствами взаємодопомоги, комунами й асоціаціями. Соціальні підприємства та фонди час від часу вдаються до послуг зовнішніх аудиторів із метою отримання висновку про фінансовий стан їхніх

компаній. Кооперативи, особливо в англomовних країнах, зобов'язані проводити щорічний зовнішній аудит, як того вимагає чинне законодавство. **Внутрішній аудит** найчастіше застосовується в кооперативах англomовних держав і деякою мірою – в соціальних підприємствах та фондах. В англomовних країнах у кооперативах здебільшого функцію внутрішнього аудиту виконує **наглядovий комітет** (або *Commissaire aux comptes* в деяких франкомовних країнах), проте в організаціях ССЕ інших типів така структура може бути відсутня (The Reader, 2011).

Контроль. Як і в комерційних підприємствах, члени або власники компаній ССЕ контролюють виробничі показники своїх організацій. Проте способи контролю різняться залежно від типу підприємства і країни. У франкомовних державах та більшості країн Латинської Америки, де традиції руху солідарності підкріплюються повноваженнями і рівними можливостями, всі члени безпосередньо контролюють діяльність своїх організацій і це вважається частиною їхньої роботи. В англomовних державах система контролю залежить від організаційної форми компанії. У соціальних підприємствах і фондах контроль здійснює **рада директорів**. У кооперативах, товариствах взаємодопомоги, комунах та асоціаціях він входить до обов'язків **генеральної асамблеї**, іноді за участі керівного персоналу, як у кооперативах. Рада директорів у соціальних підприємствах та фондах, як і керівний комітет у кооперативах, використовують аудиторські звіти для оцінювання роботи своїх організацій та вживають заходів, необхідних для досягнення цілей компаній. Однак відсутність аудиторських звітів у суб'єктів ССЕ інших типів може призвести до того, що генеральна асамблея буде ухвалювати рішення, зважаючи на суб'єктивні думки

членів організації. Ситуація погіршуватиметься за відсутності правил, що регулюють наглядову функцію генеральної асамблеї або членів організації (The Reader, 2011).

3.3 Багаторівневі механізми фінансування організацій соціальної та солідарної економіки

На додаток до власних внутрішніх ресурсів організації ССЕ зазвичай отримують фінансування у вигляді грантів і позик. **Гранти** – це *кошти, які отримують як дар від грантодавця*, а **позики** – *кошти, які позичають у фінансових установах*. Оскільки гранти надають за одноосібним рішенням грантодавців, підприємства ССЕ не можуть контролювати це джерело коштів, і таке фінансування вважається непостійним. З іншого боку, організаціям ССЕ стає дедалі складніше отримувати кредити, оскільки фінансові установи вважають їх позичальниками з високим ступенем ризику і пропонують короткострокові позики з підвищеними кредитними ставками замість більш бажаних довгострокових із нижчими відсотками (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Зазначені обставини зменшують доступність зовнішніх фінансових ресурсів для компаній ССЕ за потреби в коштах, що постійно зростає. Для її задоволення в кількох державах світу були введені новації у сфері фінансування сектору ССЕ. Одна з них – розвиток спеціалізованого фінансування, яке не просто повторює або розширює існуючі фінансові продукти і схеми, а й пропонує комплексне соціальне інвестування з набором різних фінансових пропозицій, що відповідають запитам організацій ССЕ і враховують їхній життєвий цикл (включаючи періоди зародження, активного зростання і

зміцнення). Фінансові донори реагують на це нововведення, пропонуючи інвестиції замість пожертвувань і запускаючи фінансові проекти на кшталт *венчурної благодійності*. Крім того, деякі компанії ССЕ звертаються за грошовими ресурсами на фондовий ринок (Mendell & Nogales, 2009).

Подробиці: Інновації у фінансуванні сектору ССЕ в Кенії

Кенійський кооперативний банк (*Co-op Bank*), незважаючи на отриману ним ліцензію відповідно до Банківського акту 1968 року, упродовж тривалого періоду часу залишався кооперативним банком і належав кооперативному руху. Кооперативи володіли 70 % акцій установи, а 30 % перебували у власності індивідуальних підприємців-кооператорів. Однак ця структура змінилася у 2008 році, коли банк провів первинне публічне розміщення 700 млн акцій, які міг придбати кожен бажаючий. На цей час акції банку продають на Фондовій біржі Найробі, що допомогло йому отримати понад 180 млн доларів США і стати одним із найсильніших гравців у банківській сфері Кенії. У 2010 році банк було визнано найкращим банком країни за версією Banker Magazine Awards лондонської газети Financial Times. У 2013 році Co-op Bank отримав нагороду Energy Management Awards у номінації найвпливовіший «зелений» банк за свої досягнення у фінансуванні проектів «зеленої» енергетики і зростання енергоефективності для підприємств різного масштабу та видів діяльності (Сотник & Волк, 2018; Our history, 2022; The Reader, 2011).

Інновації, які допомагають отримати кошти для ССЕ, не обмежуються класичними капіталістичними фондовими біржами. У Бразилії і Південній Африці створюються також *соціальні фондові біржі*. У деяких країнах з'являються спеціалізовані установи, які фінансують безпосередньо, а й іноді виключно організації ССЕ.

Подробиці: Соціальні банківські установи

До початку 2000-х років у провінції Квебек (Канада) були відсутні будь-які можливості для довгострокового інвестування в розвиток ССЕ, а всі доступні фінансові пропозиції обмежувалися

короткостроковим кредитуванням. У відповідь на цей виклик у 2006 році некомерційна компанія *Chantier de l'économie sociale* організувала трастовий фонд *Fiducie du Chantier de l'économie sociale*, який надає компаніям ССЕ інвестиційний капітал на тривалий термін (Mendell & Nogales, 2009; Who, 2022).

Іншими прикладами соціальних банківських установ є *Groupe Crédit Coopératif* у Франції (Groupe, 2022), *Banca Etica* в Італії (Banca, 2022), *CREDAL* у Бельгії (CREDAL, 2022), *GLS Bank* у Німеччині (GLS, 2022), *Triodos Bank* у Нідерландах (Triodos, 2022), *Ekobanken* у Швеції (Ekobanken, 2022).

Нові соціальні продукти і пов'язані з ними поняття (наприклад, *цільове, імпактне та програмне інвестування, соціальне і солідарне фінансування* й т. ін.), які нещодавно з'явилися і належать до механізмів етичного фінансування або фінансування соціально значущих проєктів, є потенційним фінансовим джерелом для ССЕ (Mendell & Nogales, 2009). Важливими в цьому контексті є зміни у поведінці споживачів, кошти яких можуть бути інвестовані в розвиток ССЕ.

Подробиці: Рух «Рухай свої гроші»

Останнім часом збільшується кількість споживачів, які не лише приділяють увагу товарам і послугам, якими користуються, а й напрямам вкладення своїх грошей. Показовим прикладом може бути сучасний рух «Рухай свої гроші», який виник у США як реакція суспільства на світову фінансову кризу. Остання була сприйнята багатьма людьми як наслідки неетичних фінансових практик із боку великих комерційних банків і фондів. Кампанія «Рухай свої гроші» була проведена переважно в Інтернеті і через соціальні масмедіа. Вона закликала людей перемістити свої заощадження з великих комерційних банків до муніципальних і кооперативних фінансових установ, заохочуючи етичні й соціально відповідальні практики кредитування. Завдяки зростанню чутливості споживачів до цих питань, кампанія швидко поширилася в США, а потім і в Європі, внаслідок чого відбувся трансфер понад 10 млн банківських рахунків за дуже короткий проміжок часу (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Подробиці: Місцеві валюти

Прикладом реакції громад на спекулятивний характер глобальних фінансових ринків і надання переваги продукції та послугам, що допомагають локальному розвитку, є зростаюча популярність *«місцевих» валют* або *валют «громади»*. Прибічники місцевих (локальних, регіональних) валют вважають, що централізований друк грошей за відсутності альтернатив може мати негативний вплив на місцеву економіку і соціальну згуртованість. Він істотно ускладнює отримання дрібними підприємцями або організаціями ССЕ банківських кредитів у загальнонаціональній або загальноконтинентальній валюті для розвитку їхнього бізнесу та соціальної активності. Локальні валюти є специфічним для місцевої економіки засобом обміну, а їхніми творцями часто є соціальні підприємства. Це *гроші, які перебувають в обігу на певній території (місто, район, область) паралельно із загальнодержавною валютою*. Місцеві гроші покращують економіку регіону, запобігаючи витоку фінансів за межі території. Локальні валюти можуть підвищити обізнаність регіону із місцевою економікою. Вони сприймаються і поширюються людьми на добровільних засадах. Місцеві гроші впроваджувалися в багатьох містах Європи. Останніми роками виникла тенденція до співпраці між ініціативами регіональних валют і навіть об'єднання дрібних у потужніші регіональні валюти (Регіональні гроші, 2022).

Трансформації в поведінці споживачів щодо заощаджень та інвестицій супроводжуються змінами й інноваціями в секторі фінансових послуг, спрямованими на краще узгодження соціальних результатів й економічних вигід. Ініціативи приватного сектору в цьому контексті охоплюють *етичні інвестиційні механізми, які оцінюють інвестиційні можливості з урахуванням не лише фінансового прибутку, а й соціальних та екологічних наслідків*, а також *мікрофінансування як спосіб надання доступу до кредитів для бідних верств населення, які зазвичай не обслуговуються комерційними банками*.

Подробиці: Мікрофінансування

Мікрофінансування (мікрокредитування) дозволяє малозабезпеченим людям брати розумні позики для малого бізнесу

безпечно та способом, що відповідає етичній практиці кредитування. Мета мікрокредитування – врешті-решт дати біднякам можливість стати самодостатніми. Розміри мікрокредитів можуть варіюватися від кількох доларів до кількох тисяч доларів. Більшість операцій мікрофінансування відбувається в країнах, що розвиваються, таких як Уганда, Індонезія, Сербія та Гондурас. За оцінками Світового банку, понад 500 мільйонів людей у світі користуються послугами з мікрокредитування. Важливо відзначити, що, в той час як цей інструмент став популярним для розвитку ССЕ в усьому світі лише останніми роками, в Європі мікрофінансування було відмінною рисою кооперативних банків упродовж століття (Мікрофінансування, 2022).

Відомим банком, що надає мікрокредити в Бангладеші, є Грамін Банк (Grameen Bank), заснований у 1983 році Мохаммадом Юнусом, лауреатом Нобелівської премії миру 2006 року. Відносини між банком та клієнтами базуються на довірі, тож мікрокредити видаються без будь-якого забезпечення. Водночас частка повернутих кредитів становить близько 98 %, із них повернутих із порушенням терміну іноді сягає 20 %. Жінки – 97 % клієнтів банку. Одним із позитивних наслідків діяльності банку є істотне (вдвічі) скорочення домашнього насильства щодо жінок, які отримали кредит (Grameen Bank, 2022; Grameen Bank, 2022a).

Фінансові інститути також будують *ринок соціального фінансування* розробленням боргових та інвестиційних інструментів для підприємств ССЕ, а також створенням нових класів активів, привабливих для інвесторів і мобілізації заощаджень фізичних осіб. Нові тенденції щодо *імпаکتного інвестування* полягають у *спрямуванні фінансових потоків благодійних фондів, заможних приватних осіб та інституціональних фондів (пенсійних фондів, страхових компаній і т. ін.) у соціальні підприємства, соціальні інновації або екологічні ініціативи, спрямовані на створення нових робочих місць, скорочення бідності, надання соціальних послуг та активізацію діяльності громад*. Представники соціальних інвесторів разом із спеціалізованими фінансовими посередниками розробляють новітні фінансові інструменти для надання «капіталу

терпимості» (*patient capital*), який розділяє частину ризику діяльності соціального підприємства, забезпечуючи достатньо часу для його розвитку. Такі нові види інвестицій доповнюють традиційні кредити банків (Сотник & Волк, 2018; The Reader, 2011).

Подробиці: *Трастовий фонд Fiducie du Chantier de l'économie sociale*

Трастовий фонд *Fiducie du Chantier de l'économie sociale* є прикладом першої канадської організації, яка створила «капітал терпимості» для підтримки проєктів запуску та розширення підприємств ССЕ у Квебеку, а також їхніх інвестицій у нерухомість.

Кінцевою метою фонду було створення фінансового посередника, який міг би поєднати державні і приватні кошти для диверсифікації фінансових ресурсів, доступних компаніям ССЕ. Пропоновані фондом фінансові продукти, розроблені для доповнення інших фінансових пакетів, є частиною солідарних фінансів і підтримують соціальні проєкти з великими потребами в капіталі (Who, 2022).

Найбільш успішними для тиражування є приклади соціального фінансування за спільної участі державних органів, фондів, соціальних інвесторів та посередників, громадянського суспільства і міжнародних організацій ССЕ. Зазначені моделі співробітництва за рахунок різних навичок і досвіду багатьох гравців-учасників проєктів сприяють оптимальному вирішенню найважливіших проблем у розвитку ринку соціального фінансування: зниженню ризику, зменшенню операційних витрат, створенню безперервного потоку підприємств ССЕ, готових до інвестування (Сотник & Волк, 2018).

Інтернет також формує нові можливості для вкладання грошей без участі фінансових інститутів, дозволяючи людям безпосередньо підтримувати проєкти або фірми за своїм вибором. Це стало очевидним у зв'язку зі зростанням останніми роками популярності напряму *краудфандингу* (*crowd funding*), що підтримується низкою

онлайн-платформ та ініціатив і є способом безпосередньої мобілізації фінансових ресурсів для різноманітних проєктів (The Reader, 2011).

Подробиці: Краудфандинг

Краудфандинг – це *процес збирання коштів для проєкту чи бізнесу через велику групу людей в Інтернеті*. Окремі особи або малі підприємства ССЕ можуть скористатися цим інструментом, щоб отримати підтримку своїх ідей на ранній стадії розвитку компаній. У 2015 році за допомогою краудфандингу в усьому світі було зібрано понад 34 млрд дол. США.

Краудфандинг використовується для фінансування широкого кола комерційних проєктів у сфері мистецтва і творчості, медичних витрат, подорожей та проєктів соціального підприємництва, орієнтованих на громаду. Недоліками краудфандингу є ймовірність фінансування за його рахунок шарлатанства, особливо дорогого та шахрайського лікування раку (Crowdfunding, 2022; Peer, 2022).

Отже, різноманітність існуючих форм фінансування організацій ССЕ, доповнене новими інструментами, що швидко розвиваються, сприяє подальшій розбудові цього сектору економіки.

Висновки

Для керівництва й управління своєю діяльністю організації ССЕ використовують принципи участі і демократичного вибору. Це виражається в різних формах: від прямої участі членів компанії в керівництві й управлінні до представницької участі членів в окремих керівних та управлінських структурах. У той час як необхідність бути ефективним і конкурентоспроможним змушують деякі компанії вдаватися до професійної допомоги у керівництві й управлінні, інші суб'єкти ССЕ вирішують ці проблеми, застосовуючи альтернативні інноваційні підходи до фінансування й управління підприємствами, зберігаючи їхню орієнтацію на людей та

вирішення соціальних проблем. Ці інновації демонструють підприємницьку винахідливість у секторі ССЕ, який адекватно і швидко реагує на проблеми та кризи, що виникають у суспільстві.

Контрольні питання

1 У чому полягає основна відмінність між керуванням та управлінням? Підтвердіть прикладами.

2 Які існують форми власності в організаціях ССЕ?

3 Охарактеризуйте форми участі членів в організаціях ССЕ.

4 Охарактеризуйте ролі членів у самоврядувальній моделі компаній ССЕ.

5 Охарактеризуйте модель колективного управління в організаціях ССЕ. У яких типах компаній ССЕ вона використовується?

6 Охарактеризуйте ієрархічну модель управління кооперативами.

7 Назвіть основні проблеми правового регулювання організацій ССЕ.

8 Як компанії ССЕ управляють своїми кадровими ресурсами?

9 Розкрийте джерела ресурсів для організацій ССЕ. Наведіть приклади.

10 Охарактеризуйте процеси контролю за використанням ресурсів у компаніях ССЕ.

11 Як здійснюється аудит у компаніях ССЕ?

12 Які є механізми фінансування організацій ССЕ? Наведіть приклади.

13 Розкрийте переваги та недоліки місцевих валют.

14 Охарактеризуйте мікрофінансування та його роль у викоріненні бідності. Наведіть приклади.

15 Що таке «капітал терпимості»? Як його застосовують в секторі ССЕ?

16 Яка роль краудфандингу для фінансування проєктів у сфері ССЕ? Підтвердіть прикладами.

Теми рефератів / презентацій

1 Трансформації функцій керівництва та управління в моделях організацій ССЕ.

2 Мохаммад Юнус: банкір для бідних. Мікрокредитування і боротьба проти світової бідності.

3 Механізми фінансування сучасного волонтерського руху в Україні.

4 Місцеві валюти та практика їх використання в європейських країнах.

5 Краудфандинг-платформи для фінансування проєктів ССЕ.

6 Механізми імпаکتного інвестування для організацій ССЕ.

7 Європейський ринок соціального фінансування.

8 Діяльність соціальних банківських установ у різних країнах світу.

9 Соціальні фондові біржі та їх роль у розвитку компаній ССЕ.

10 Грантова діяльність у сфері ССЕ.

Практичні завдання

1 Фізична особа-підприємець Марія Петренко вирішила розпочати власний соціальний бізнес із продажу дитячих речей, що були у вжитку. Для цього вона хоче орендувати приміщення, закупити необхідне обладнання, розмістити рекламу в соціальних мережах та найняти двох працівників для роботи в комісійному магазині.

Необхідний стартовий капітал Марія планує отримати за рахунок кредиту сумою 2 500 дол. США у місцевому соціальному банку під 5 % річних терміном на 5 років та інвестування частини власних коштів у справу. Річний прибуток від функціонування соціального бізнесу підприємниця оцінює як 650 дол. США за 1 рік. Чи зможе Марія, зважаючи на очікуваний прибуток, повернути кредит в установленний термін?

2 Визначте тенденції зміни у структурі джерел фінансування громадської організації «Зелена планета» в абсолютному і відносному вимірах, якщо відомі такі дані:

Джерело фінансування	Попередній рік, тис. грн	Наступний рік, тис. грн
Членські внески	440,0	540,0
Благодійні пожертви	1 240,0	1 890,0
Внески натурою	510,0	580,0
Робота волонтерів	870,0	950,0
Разом		

Зробіть висновки.

3 Розрахуйте річний прибуток соціального кафе «Базилік», якщо відомі такі дані щодо його діяльності:

Показник, тис. грн	Квартал			
	1-й	2-й	3-й	4-й
Виручка від реалізації продукції	280,0	350,0	390,0	310,0
Допомога від місцевої влади	60,0	60,0	60,0	60,0
Інші надходження	120,0	150,0	132,0	140,0
Витрати на провадження виробничої діяльності	160,0	205,0	210,0	175,0
Витрати на соціальну діяльність	230,0	300,0	320,0	260,0

Зробіть висновки щодо фінансової сталості функціонування підприємства.

Список літератури

1. Мікрофінансування. Фінансова енциклопедія. 2022. URL: <https://ua.nesrakonk.ru/microfinance/> (дата звернення: 23.02.2022).
2. Регіональні гроші. Вікіпедія, 2022. URL: <http://surl.li/blemp> (дата звернення: 22.02.2022).
3. Сотник І. М., Волк О. М. Соціальна та солідарна економіка. *Підприємництво, торгівля та біржова діяльність* : підручник / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. І. М. Сотник, д-ра екон. наук, проф. Л. М. Таранюка. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. С. 177–198.
4. Що таке аудит? Чотири етапи циклу аудиту. Azbyka.com, 2022. URL: <http://surl.li/bqxuf> (дата звернення: 22.02.2022).
5. Banca Etica, 2022. URL: <https://www.bancaetica.it/> (date of access: 23.02.2022).
6. Churchill C., Frankiewicz C. Making microfinance work: managing for improved performance. Geneva : International Labour Office, 2006.
7. CREDAL, l'argent solidaire, 2022. URL: <https://www.credal.be/accueil> (date of access: 23.02.2022).
8. Crowdfunding. Wikipedia, 2022. URL: <http://surl.li/bqxug> (date of access: 23.02.2022).
9. Davis P. Human resource management in cooperatives: theory, process and practice. Geneva : ILO, 2004.
10. Develtere P., Defourny J. The social economy: the worldwide making of a third sector. *The worldwide making of the social economy: innovations and changes* / eds.: J. Defourny, P. Develtere, B. Fonteneau and M. Nyssens. Leuven : ACCO, 2009.

11. Develtere P., Pollet I., Wanyama F. O. Reinventing the Wheel? African cooperatives in a liberalized economic environment. *Annals of Public and Cooperative Economics*. 2009. Vol. 80 (3). P. 361–392.

12. Ekobanken, 2022. URL: <https://www.eko-banken.se/> (date of access: 23.02.2022).

13. Fonteneau B., Develtere P. African responses to the crisis through the social economy. *The Social Economy – Africa’s Response to the Global Crisis* : Working Document for the ILO Regional Conference, Johannesburg, October 19–21, 2009. ILO, 2009.

14. GLS Bank, 2022. URL: <https://www.gls.de/privatkunden/> (date of access: 23.02.2022).

15. Grameen Bank – Bank for the Poor. 2022a. URL: <https://grameenbank.org/> (date of access: 23.02.2022).

16. Grameen Bank. Академик, 2022. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/605147> (date of access: 23.02.2022).

17. Groupe Crédit Coopératif, 2022. URL: <https://www.credit-cooperatif.coop/Institutionnel> (date of access: 23.02.2022).

18. Mendell M., Nogales R. Social enterprises in OECD member states: what are the financial streams? *The Changing Boundaries of Social Enterprises* / ed. A. Noya. OECD, 2009. URL: www.oecd.org/publishing/corrigena (date of access: 22.02.2022).

19. Our history. Co-operative Bank, 2022. URL: <https://www.co-opbank.co.ke/our-history/> (date of access: 22.02.2022).

20. Peer to peer fundraising – online fundraising software. Blackbaud, 2022. URL: <http://surl.li/blemm> (date of access: 23.02.2022).

21. Suma. Co-operative since 1977. 2022. URL: <https://www.suma.coop/> (date of access: 22.02.2022).

22. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. URL: <http://socialeconomy.itcilo.org/en/2011-edition> (date of access: 17.02.2022).

23. Thompson J., Doherty B. The diverse world of social enterprise: a collection of social enterprise stories. *International Journal of Social Economics*. 2006. Vol. 33, No. 5/6. P. 361–375.

24. Triodos Bank, 2022. URL: <https://www.triodos.com/> (date of access: 23.02.2022).

25. Wanyama F. O. Grass-roots organization for sustainable development: the case of community-based organizations in Western Kenya. *Regional Development Studies*. 2001. Vol. 7. P. 55–77.

26. Who we are. Fiducie du Chantier de l'économie sociale, 2022. URL: <http://surl.li/bqnyj> (date of access: 23.02.2022).

РОЗДІЛ 4

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1 Особливості формування державної політики сектору.

4.2 Рух знизу вгору.

4.3 Поперечні дії. Можливості «емансипації».

4.1 Особливості формування державної політики сектору

ССЕ поступово набуває все більш важливого економічного, соціального та політичного значення для розвитку країн світу. Особливістю сектору є його специфічний вплив на планування державної політики, оскільки суб'єкти ССЕ – організації та підприємства – вимагають визнання, формалізації й підтримки своїх проєктів і діяльності. У зв'язку з цим державна політика у сфері ССЕ потребує активної та потужної участі громадянського суспільства під час її формування, виконання та контролю.

4.1.1 Концептуальні засади політики

Ініціативи з виробництва соціальних товарів та надання затребуваних суспільством послуг, які виникли відповідно до принципів свободи об'єднань, самоврядування і кооперації, можна зустріти в різних країнах світу. Розширення сфери ССЕ обумовило ухвалення та здійснення різними державними установами програм і заходів, спрямованих на просування сектору як такого, що забезпечує отримання роботи, прибутку, участь

у соціально-економічному житті й досягнення більш високого рівня життя (Morais & Basic, 2009). У світовому масштабі ці тенденції можна оцінити за зростаючою кількістю документів, заяв, резолюцій, конвенцій і рекомендацій, які провідні міжнародні організації ухвалюють відносно ССЕ.

Інше явище, що набирає обертів, – це збільшення кількості організацій ССЕ. Згідно з визначенням, прийнятим на *Регіональній конференції ІЛО* в Йоганнесбурзі у 2009 році, на якій розглядалося питання розширення поглядів на ССЕ, цей сектор є **«підприємствами й організаціями, зокрема кооперативами, товариствами взаємодопомоги, асоціаціями, фондами і соціальними підприємствами, відмінною характеристикою яких є виробництво продукції, надання послуг і досягнення як економічних, так і соціальних цілей у дусі пропагування солідарності»** (Plan, 2009).

Подробиці: Організації ССЕ у світі

- У Канаді, Гондурасі та Норвегії кожен третій громадянин є членом кооперативу, в той час як у США це співвідношення дорівнює 1:4, у Кенії – 1:5. У Китаї, Аргентині, Бразилії та Малайзії членами кооперативів є 180, 9, 6 і 5,5 млн осіб відповідно (The Reader, 2011).

- *Міжнародний союз імені Райффайзена (International Raiffeisen Union – IRU)* є всесвітньою добровільною асоціацією кооперативів, чия робота й ідеї базуються на принципах Фрідріха Райффайзена (тобто самопомоги, самовідповідальності і самоврядування). Союз був офіційно зареєстрований у 1968 році і зараз об'єднує 50 членів у 33 країнах світу. Поряд із цим принципом Фрідріха Райффайзена сьогодні використовують у своїй діяльності понад 900 тисяч кооперативів із більше ніж 800 млн членів у понад 100 країнах (International Raiffeisen Union, 2022).

- *Всесвітня рада товариств взаємного кредитування (World Council of Credit Unions)* надає своїм членам можливість створити власну фінансову установу і допомагає розпочати власний малий бізнес, побудувати будинок для родини, оплачує освіту їхніх дітей.

Представництва Ради існують на всіх континентах, вона об'єднує понад 86 тисяч кредитних спілок у 118 країнах, що покращують життя громад кількістю 291 млн осіб. У 2016 році Радою за фінансової підтримки USAID був реалізований проєкт «Кредит для сільськогосподарських виробників» (CAP), який створив більш прозоре правове та нормативне середовище для кредитних спілок в Україні. Проєкт сприяв покращанню обслуговування цих організацій, розширенню фінансування сільського господарства та підвищенню ліквідності кредитних спілок (World Council, 2022).

В умовах глобальних криз і панування моделі розвитку економіки, за якої врахування інтересів людини і підтримка якості навколишнього природного середовища є мінімальними, роль компаній ССЕ істотно зростає в контексті виправлення таких дисбалансів. Зокрема, *криза відкриває можливості для:*

1) *переосмислення способу життя суспільства, яке страждає від ігнорування інтересів окремих людей, нерівності, бідності та глобального потепління;*

2) *розроблення більш всеосяжної і демократичної державної політики, що забезпечує зростання виробництва, соціальну рівність, захист довкілля.*

Подробиці: Криза і можливості

Кризи, які переживає людство, є не лише загрозами, а й можливістю вдосконалити функціонуючі економічні моделі в країнах світу. Організації ССЕ можуть допомогти в розробленні таких моделей, оскільки вони є новим бізнес-форматом, що ґрунтується на принципах довгострокового сприятливого впливу на суспільство, ставить інтереси людей вище від прибутку, приділяє увагу захисту довкілля тощо. Таким чином, формується реальна можливість розпочати роботу над створенням нової моделі сталого розвитку суспільства, що ґрунтується на більш прозорій, стабільній і гнучкій колективній діяльності. Така модель повинна бути спрямована на створення нових робочих місць, інвестування в людський капітал та боротьбу з маргіналізацією.

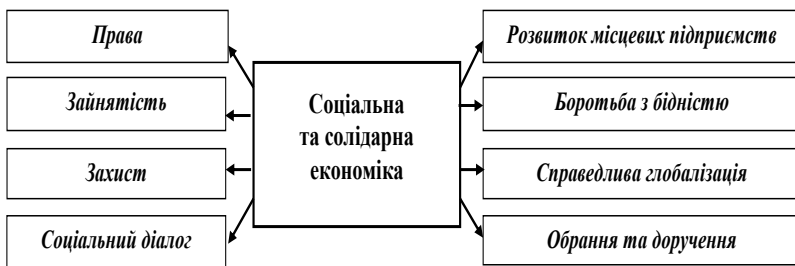
Зазначені завдання були враховані під час формування **Програми «Гідна робота»** (*Decent Work Agenda – DWA*) із залученням сектору ССЕ (рис. 4.1) (Schwettmann, 2006; Decent work, 2022). Насправді, **цілі ССЕ та DWA мають багато спільного**, оскільки:

- цінності та принципи роботи компаній ССЕ передбачають повагу до фундаментальних принципів і додержання прав на працю (*права*);

- в деяких країнах сектор ССЕ забезпечує зайнятість для понад 10 % працездатного населення (*працевлаштування*);

- підприємства сфери ССЕ давно довели свою унікальну здатність надавати соціальний захист і соціальні послуги людям та громадам, які не отримують офіційної соціальної допомоги (*захист*);

- значна кількість компаній ССЕ представляють думку й інтереси тих, хто зазвичай не репрезентований традиційними соціальними організаціями, зокрема профспілками й організаціями роботодавців. Так, інтереси дрібних фермерів представлені сільськогосподарськими кооперативами, інтереси працівників неформальної економіки – асоціаціями вуличних торговців тощо (*соціальний діалог*) (The Reader, 2011).

Рисунок 4.1 – ССЕ та Програма «Гідна робота» (DWA)
(Schwettmann, 2006; Decent work, 2022)

4.1.2 Тенденції та інструменти

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що **державна політика щодо розвитку ССЕ** зазвичай охоплює:

- дії з професійного навчання неформальних працівників;
- традиційні проєкти з поширення системи мікrokредитування;
- просування ідеї створення народних кооперативів;
- підтримку організації асоціацій;
- створення громадських центрів ССЕ (The Reader, 2011).

Окреслена різноманітність напрямків дій спричинена тим, що різні уряди й урядові органи по-різному розуміють сутність державної підтримки сектору.

З огляду на специфіку напрямів формування політики та способів експериментування з ними, можна виділити кілька державних **інструментів для розбудови ССЕ**:

- навчання, початкова і професійна освіта;
- технічні консультації та допомога у створенні, запуску й об'єднанні компаній ССЕ;
- розвиток і доступ до необхідних технологій;
- доступність кредитування та фінансування за принципом солідарності;
- формування юридичних і законодавчих меж;
- визначення державних структур на різних рівнях для підтримки діяльності організацій ССЕ;
- розроблення спеціальних і суміжних програм та проєктів, політик для сектору ССЕ;
- формування на ринку пропозиції (логістика та інфраструктура) і попиту (державні закупівлі та ринки) для продукції, що виробляється компаніями ССЕ.

Ці численні інструменти демонструють різні «формати», в яких були розроблені та впроваджені державні політики для сектору ССЕ в країнах світу. Ураховуючи подальші можливості для вдосконалення регулювання і розвитку ССЕ, можна припустити, що **державна політика сектору буде відрізнятися за такими критеріями:**

– політика, яка безпосередньо впливає на ССЕ через законодавчі та нормативні акти, наприклад, ті, що регулюють діяльність кооперативів і товариств взаємодопомоги;

– макроекономічна (фіскальна або фінансова) політика, яка надає перевагу організаціям ССЕ, дозволяючи їм, наприклад, отримувати кредити на пільгових умовах і за спрощеною процедурою їх видачі;

– політика, яку впроваджують у межах певної території (локальна, регіональна і державна);

– політика, спрямована на активізацію певного сектору економіки і/або підтримку цільових груп населення, наприклад, розвиток сільського господарства, підтримку малозабезпечених сімей, працевлаштування молоді тощо (The Reader, 2011).

У багатьох випадках зазначені складові державної політики не були призначені для підтримки всього сектору ССЕ, а забезпечували стимулювання діяльності окремих компаній соціального спрямування. Для систематизованого огляду таких інструментів доцільно виділити **чотири основні категорії державної політики в секторі ССЕ:**

1 Територіальна політика. Її метою є надання підтримки місцевим комунам в організації мереж, стратегічному плануванні та реалізації колективних проєктів. Прикладами впровадження цього виду політики є Керівництво зі стратегічного планування роботи комун

(Іспанія), Пайова компанія (Англія), Низькодохідна компанія з обмеженою відповідальністю (США), організація «Місцевий розвиток» (Квебек, Канада), Австралійська регіональна компанія з розвитку партнерства, бразильська організація Brazil Local.

2 Універсальні інструменти для розвитку сектору. Їх використовують для надання доступу компаніям ССЕ до певних інвестицій, ринків, програм із дослідження і розвитку, а також до програм і проєктів, що дозволяють використовувати ефективний досвід управління, навчання та передові системи управління.

3 Галузева (секторальна) політика. Її призначення – підтримувати розширення або зміцнення певного сектору економіки (враховуючи охорону довкілля, надання соціальних послуг населенню, забезпечення житлом, упровадження нових технологій, зв'язок, туризм, громадське харчування, культуру і т. ін.), будучи важливим інструментом розвитку ССЕ.

4 Політика, спрямована на задоволення потреб цільової групи. Ця категорія створює можливості для залучення «неперспективних» верств населення до праці і соціального життя, у такий спосіб підтримуючи соціально-економічну інтеграцію цільових груп (наприклад, молодь, людей з обмеженими фізичними можливостями, іммігрантів). Прикладами реалізації такої політики є Мексиканський фонд підтримки малозабезпечених верств населення, групи «Економічні інтереси» в Сенегалі та ін. (The Reader, 2011).

4.2 Рух знизу вгору

Для того щоб державна політика в секторі ССЕ була найбільш ефективною, вона повинна бути результатом «спільного виробництва», тобто результатом колективної

взаємодії громадян і владних структур. На відміну від організацій ССЕ, що становлять інтереси громадянського суспільства, уряд не завжди може визначити актуальні проблеми і нові підходи до інтегрованого соціального розвитку. Іншими словами, ефективна державна політика у сфері ССЕ – це продукт не державного планування, а результат взаємодії громадських ініціатив і владних структур. Отже, таку політику необхідно розробляти через взаємодію кількох інститутів. Водночас ініціатива повинна йти «знизу», від людей, а власне політика передбачати встановлення урядом динамічних відносин із громадянським суспільством. Організації ССЕ мають більш глибоке розуміння реалій свого існування і можуть збільшити свою активність, спираючись на взаємодію з владою, у процесі формування та використання державної політики для просування, підтримки і поширення ССЕ.

Успішні політичні стратегії для сектору ССЕ зазвичай фокусуються на неекономічних аспектах, наприклад, на соціальній організації груп у регіонах. Вони є особливою формою управління, через яку створюються робочі місця і генерується прибуток, оскільки розроблені, зважаючи на концепцію соціального розвитку території. Політичні стратегії ССЕ, сформовані і впроваджені за таким принципом, – це політика для *«організації суспільства»*, яка демонструє більш високі соціальні результати на окремій території (The Reader, 2011).

Подробиці: Політика підтримки місцевих громад

Державна політика підтримки локальних громад є частиною територіальної політики урядів у секторі ССЕ. Вона спрямована на створення локальних мереж, місцеве стратегічне планування, фінансування розвитку компаній ССЕ тощо та застосовується в усіх країнах світу. Прикладами її реалізації є:

– в **Бразилії**: організація *«Перспектива солідарності»* (*Oportunidade Solidéria*), створена у 2001 році Департаментом розвитку, праці та солідарності уряду міста Сан-Паоло і Відомством

народної та солідарної економіки, що входить до складу муніципального уряду Ресифе;

– у **Франції**: впровадження політики підтримки ССЕ муніципалітетами Ренні і Нанта;

– у **Канаді**: впливова Канадська мережа економічного розвитку громад (*Canadian Community Economic Development Network*), що є місцевою програмою з розвитку економічних можливостей і поліпшення соціальних умов у громадах;

– у **США**: програма *New Market Tax Credit*, яка надає кредити для інвестування в громади;

– в **Австралії**: регіональні консультативні комуни (*the Area Consultative Communities*), робота яких спрямована на пошук «локальних рішень місцевих проблем» у межах Програми регіонального партнерства;

– у **Новій Зеландії**: дослідницький проєкт з економічного розвитку громад (*Community Economic Development Action Research Project*), який розробляє проєкти їх розвитку (New Markets, 2022; The Canadian Community, 2022; The Reader, 2011).

4.3 Поперечні дії. Можливості «емансипації»

4.3.1 Поперечні дії

Компанії ССЕ здійснюють *«поперечний»* або ж горизонтальний вплив на розвиток територій, тобто можуть мобілізувати громади, народні рухи, окремі групи населення для реалізації соціально орієнтованих проєктів у різних сферах діяльності. Крім соціальних завдань, таких як поліпшення соціальних умов, зміцнення регіональних і міжрегіональних, локальних зв'язків, суб'єкти ССЕ виконують *економічні* (створення робочих місць й отримання прибутку) та *політичні завдання* (створення форумів для обговорення місцевих проблем і формування демократичних рішень). Вони також можуть працювати в *культурному й екологічному* напрямках, сприяючи зростанню культурного розмаїття, підтриманню національних меншин, зміцненню кроскультурних

зв'язків, реалізації природоохоронних та ресурсоефективних заходів.

Численність і різноманітність організацій ССЕ дозволяє їм діяти в межах реалізації цілей галузевої, територіальної та іншої політики, досягнення яких, однак, ґрунтується на демократичних принципах ССЕ. Водночас поперечний характер впливу ССЕ на розвиток локальних і регіональних економік не завжди демонструє максимальну ефективність у дії, оскільки часто бракує координації між державними органами різних рівнів і органами самоврядування, компаніями сектору ССЕ. Причинами того є існуючі політичні суперечки, недосконалість законодавства, інституційні прогалини, несприйняття владою соціальних інновацій, носіями яких є організації ССЕ, та ін.

Подобиці: Ініціатива з розвитку кооперативів у Канаді

Заснований у 1947 році *Фонд кооперативного розвитку Канади (Co-operative Development Foundation of Canada, CDF Canada)* сьогодні є глобальним партнером громад за реалізації проектів соціального впливу. Фонд співпрацює з муніципалітетами, розбудовуючи їхній потенціал для досягнення сталого економічного і соціального розвитку на основі принципу кооперації.

Упродовж понад 75 років Фонд, застосовуючи свій досвід і знання, фінансові ноу-хау, допомагає створювати й підтримувати діяльність кооперативів, які належать громаді та забезпечують зростання добробуту населення, розвиток власного бізнесу громадян в Азії, Африці та Латинській Америці.

Також *CDF Canada* здійснює значний внесок у досягнення цілей сталого розвитку за допомогою реалізації проектів із надання доступних медичних послуг соціально вразливим верствам населення, кредитування сільськогосподарських виробників, подолання гендерної нерівності, сприяння фінансовому залученню та посиленню стійкості соціального бізнесу (Co-operative Development, 2022).

Уряди багатьох країн надають підтримку організаціям ССЕ, які створюють робочі місця. Зокрема, в

Європейському Союзу – це підприємства з перероблення сміття та надання соціальних послуг, у Нігерії – освітні установи, в Сенегалі – організації, що надають житло, а саме бюро зі сприяння в отриманні кооперативного житла (*Bureau d'Assistance aux Collectivités pour l'Habitat Social*), у Бразилії – компанії, робота яких спрямована на соціально-екологічний розвиток, зокрема, реалізацію проєктів із перероблення твердих відходів (The Reader, 2011).

4.3.2 Можливості «емансипації»

Значну увагу науковців та урядів останніми десятиліттями привертає потенціал ССЕ щодо зменшення маргіналізації суспільства за допомогою надання найбіднішим верствам населення можливості вирватися з кола бідності, заснувавши і розвиваючи власний бізнес. З цією метою у співпраці із сектором ССЕ національні уряди багатьох країн запровадили програми мікрофінансової підтримки соціально вразливих громадян. Зазвичай у межах таких програм грошові кошти надавалися малозабезпеченим сім'ям за умови, що їхні діти відвідуватимуть школу, а також дітям та вагітним жінкам для проходження регулярних медичних оглядів.

Загалом подібні програми існували десятиліттями, але з кінця 90-х років ХХ ст. вони зазнали певних змін і оновлень. Сьогодні ці нововведення охоплюють ініціативи з використання нових, динамічних способів боротьби з бідністю, коли підопічним сім'ям надаються кошти для того, щоб вони знайшли «вихід», тобто «звільнилися» від бідності, в якій перебувають. Цей підхід зазвичай інтегрується з іншими політичними стратегіями і програмами, спрямованими на прискорення соціально-економічного розвитку територій та громад. Крім того, підхід передбачає створення нових економічних

можливостей, удосконалення законодавства та вжиття заходів для створення нових робочих місць й отримання прибутку (The Reader, 2011).

У міжнародному контексті вивчення впливу сектору ССЕ на скорочення маргіналізації суспільства є предметом активних наукових досліджень і розроблення відповідних програм. На прикладі багатьох організацій ССЕ можна стверджувати, що цей сектор – надзвичайно сприятливе середовище для розвитку громадянської політики та досвіду, відповідальних ідей «емансипації» людей, які отримують соціальну допомогу (Morais & Basic, 2009).

Висновки

ССЕ є непересічним феноменом сучасної глобальної та національних економік. Зважаючи на можливості створення нових робочих місць, зростання економіки й розвитку суспільства, економічна, соціальна і політична роль ССЕ постійно збільшується.

На початкових етапах розвитку сектору основною проблемою було офіційне визнання ССЕ урядами, наразі актуальним є питання побудови партнерських відносин компаній ССЕ з державною владою.

Інструменти формування державної політики у сфері ССЕ охоплюють визначення правових та нормативних меж функціонування компаній ССЕ; формування структури державного управління на різних рівнях ССЕ; розроблення спеціальних і суміжних програм та проєктів, політик у сфері ССЕ; навчання, початкову і професійну освіту; консультації з технічних питань та сприяння у створенні організацій, розвитку й консолідації підприємств у системі ССЕ; розбудову та застосування необхідних технологій; доступність кредитів і фінансування для компаній ССЕ; створення пропозиції

(логістика та інфраструктура) і попиту (громадські закупівлі й ринок) на продукцію сектору ССЕ.

Для підвищення ефективності державної політики щодо ССЕ вона повинна бути результатом колективної взаємодії громадян і урядів, тобто продуктом «спільного виробництва». Водночас ініціатива щодо наповнення державної політики повинна йти знизу вгору, тобто від людей, а власне політика – передбачати динамічні відносини уряду з громадянським суспільством.

СЕС має «поперечний» характер і охоплює різні сфери діяльності. Для створення політичної та правової системи, яка б ефективно підтримувала розвиток сектору, необхідне визнання інституціональної ролі ССЕ, формування адекватного законодавства, правил і норм, засобів оцінювання впливу ССЕ на місцеву, регіональну, національну економіку, більш ефективна інтеграція нової політики на різних державних рівнях (за секторами і регіонами), інтенсивний діалог між організаціями громадянського суспільства й політиками.

Контрольні питання

1 Охарактеризуйте процес та результати міжнародного визнання ССЕ.

2 Які існують можливості розвитку ССЕ в умовах кризи?

3 У чому збігаються цілі ССЕ та DWA?

4 Охарактеризуйте інструменти державної політики для сектору ССЕ.

5 У чому полягає специфіка державної політики для ССЕ? Які критерії її відмінності?

6 Охарактеризуйте основні категорії державної політики в секторі ССЕ.

7 Розкрийте принцип побудови ССЕ «знизу вгору». Наведіть приклади.

8 Опишіть «поперечний» характер ССЕ. Проілюструйте прикладами.

9 Чому ССЕ дає можливості для «емансипації»? Проілюструйте прикладами.

Теми рефератів / презентацій

1 Еволюція державної політики в секторі ССЕ в європейських країнах.

2 Еволюція державної політики в секторі ССЕ в країнах Африки.

3 Еволюція державної політики в секторі ССЕ в країнах Латинської Америки.

4 Еволюція державної політики в секторі ССЕ в країнах Північної Америки.

5 Міжнародні організації ССЕ та їх вплив на формування національних політик.

6 Роль компаній ССЕ в протидії економічним кризам: міжнародний досвід.

7 Розвиток сектору ССЕ та покращання зайнятості: національний контекст.

8 Удосконалення державної політики у сфері ССЕ: досвід застосування різного інструментарію в країнах світу.

Практичні завдання

Підготувати презентацію за допомогою MS Power Point (12–20 слайдів) будь-якої організації, що належить до сфери ССЕ (за власним вибором). Презентація повинна містити таку інформацію про компанію:

- 1 Назва організації, юридична адреса, форма власності, організаційно-правова форма господарювання.
  - 2 Цілі діяльності компанії.
  - 3 Історія заснування та розвитку організації.
  - 4 Виробнича й організаційна структура управління компанією.
  - 5 Фінансові ресурси організації та джерела їх формування.
  - 6 Результати діяльності компанії.
  - 7 Інша цікава інформація про організацію.
- Бажано доповнити презентацію коротким відеороликом щодо діяльності обраної компанії ССЕ. Зробити усну доповідь на занятті з використанням створеної презентації.

Список літератури

1. Co-operative Development Foundation of Canada, 2022. URL: <https://cdfcanada.coop/about-us/> (date of access: 07.03.2022).
2. Decent work. International Labor Organization, 2022. URL: <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm> (date of access: 07.03.2022).
3. International Raiffeisen Union (IRU), 2022. URL: <https://www.iru.de/about-iru/> (date of access: 06.03.2022).
4. Morais L., Bacic M. Solidarity economy and public policies in Brazil: challenges, difficulties and opportunities in a world undergoing transformation. Seville : International Congress CIRIEC, 2009. URL: <http://surl.li/bqyvvn> (date of access: 25.02.2022).
5. New Markets Tax Credit Program. Wikipedia, 2022. URL: <http://surl.li/bqywc> (date of access: 07.03.2022).
6. Plan of action for the promotion of social economy enterprises and organizations in Africa. *The Social Economy* –

Africa's Response to the Global Crisis : ILO Regional Conference, Johannesburg, October 19–21, 2009. URL: <http://surl.li/bqywf> (date of access: 06.03.2022).

7. Schwettmann J. The social economy and the Decent work agenda. Working Paper. Genève : International Labour Office, 2006.

8. The Canadian Community Economic Development Network (CCEDNet), 2022. URL: <https://ccednet-rcdec.ca/en> (date of access: 07.03.2022).

9. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. URL: <http://surl.li/bqyqf> (date of access: 17.02.2022).

10. World Council of Credit Unions, 2022. URL: <https://www.woccu.org/> (date of access: 06.03.2022).

РОЗДІЛ 5

ПОБУДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ ЧЕРЕЗ ПАРТНЕРСТВО І СПІВРОБІТНИЦТВО

5.1 Важливість партнерства і співробітництва.

5.2 Форми співпраці.

5.3 Основні стейкхолдери.

5.4 Типи мереж і партнерств та їхні функції щодо підтримки соціальної й солідарної економіки.

5.5 Побудова плану дій зі створення мережі соціальної та солідарної економіки.

5.6 Міжнародні структури соціальної та солідарної економіки.

5.1 Важливість партнерства і співробітництва

Партнерство та співробітництво – основні чинники успішного розвитку ССЕ. Стабільність цього сектору залежить від здатності його представників закріпитися в суспільстві, мобілізувати різних стейкхолдерів і побудувати сильні альянси із соціальними партнерами й органами державної влади. Підприємства та організації ССЕ не можуть виконати цю роботу поодиноці. Для цього потрібні довгострокові зусилля й іноді обмін ресурсами. Саме з цієї причини партнерство і співробітництво так важливі для створення стабільно функціонуючих компаній ССЕ.

Організації ССЕ демонструють високу здатність створювати плідні та довгострокові партнерства. Це пояснюється їхньою орієнтованістю на співробітництво, а не на конкуренцію, ініціативи, які йдуть знизу, від людей, і

на задоволення потреб суспільства, а не на отримання фінансового прибутку. Надання переваги саме цим принципам сприяє створенню партнерських структур.

5.1.1 Визнання особливих реалій сектору

Основною *метою створення організаціями ССЕ партнерств і мереж* є домогтися законодавчого визнання особливостей суб'єктів сектору та їхнього внеску в розвиток економіки. Діючи спільно, компанії ССЕ можуть набути особливого правового статусу і разом чинити опір обставинам, що перешкоджають їхній діяльності. Важливим у цьому разі є офіційне визнання *подвійної місії ССЕ*, яка об'єднує соціальні та економічні цілі, тоді як світ завжди розглядав економічний і соціальний розвиток як два різні напрями. Тому, незважаючи на те, що організації ССЕ створюють прибуток і робочі місця, одночасно задовольняючи потреби своїх членів і суспільства (тобто виконуючи соціальну роль), їхня подвійна роль зрідка дістає визнання повною мірою.

Потреба компаній ССЕ в об'єднанні для визнання і підтримки їх розвитку з'явилася понад століття тому. Про це, зокрема, свідчить створення в 1895 році *Міжнародного кооперативного альянсу (ІСА)*. Сьогодні на багатьох континентах кооперативи отримали визнання як частина економіки, але їхній внесок у соціальний розвиток суспільства здебільшого ігнорується. Натомість, комуни й асоціації визнані саме завдяки своєму внеску в соціальний розвиток, але їхня зростаюча економічна роль часто недооцінюється. Тому розбудова мереж ССЕ надзвичайно важлива для просування особливих характеристик і багатосторонньої діяльності таких компаній (The Reader, 2011).

У *Європі* існують спеціально створені представницькі організації, що захищають інтереси

кооперативів, асоціацій, товариств взаємодопомоги і фондів. Крім таких юридично зареєстрованих об'єднань, була створена організація «*Соціальна економіка – Європа*» (*Social Economy Europe*), завданнями якої є представництво ССЕ на рівні Європейського Союзу.

Подробиці: Соціальна економіка – Європа

Організація «*Соціальна економіка – Європа*» була створена у 2000 році за рішенням *Щорічної європейської конференції кооперативів, товариств взаємодопомоги, асоціацій і фондів*. Її мета – пропагувати роль і цінності суб'єктів ССЕ в Європі та стимулювати політичне й правове визнання сектору, а також кооперативів, товариств взаємодопомоги, асоціацій та фондів у Європейському Союзі.

Соціальна економіка – Європа є голосом 2,8 млн європейських компаній ССЕ і стратегічним партнером європейських інституцій. Вона керується політикою Європейського Союзу щодо розбудови ССЕ. З моменту свого заснування організація є секретаріатом Міжнародної групи соціальної економіки Європейського парламенту (*Social Economy Europe*, 2022).

Для розширення сектору ССЕ в державах *Латинської Америки* були створені нові об'єднання і мережі. Крім традиційних кооперативів, за останнє десятиліття в окремих країнах, урахуваючи Болівію, Бразилію, Колумбію і Мексику, виникли великі національні мережі ССЕ. Деяким із них вдалося отримати державне визнання та встановити міцні зв'язки із соціальними партнерами.

У країнах *Західної Африки* утворилися кілька національних мереж, були реалізовані інші ініціативи у сфері ССЕ.

У *Північній Америці* існують як нові, так і старі мережі та федерації, враховуючи створену у 2007 році *Мережу солідарної економіки США (US Solidarity Economy Network – SEN)*.

Подробиці: Мережа солідарної економіки США

Місія *Мережі солідарної економіки США* полягає в залученні різноманітних осіб, організацій, підприємств та проєктів до спільної роботи зі створення і зміцнення регіональних, національних та міжнародних рухів у сфері ССЕ. За допомогою публікацій, веб-сайту, списків розсилки й особистих зустрічей компанія сприяє постійному спілкуванню і діалогу щодо розвитку ідей, цінностей та практик ССЕ; обміну досвідом, моделями і навичками; створенню спільних проєктів, що посилюють взаємодію та взаємозв'язки між учасниками мережі.

SEN у партнерстві з іншими організаціями ССЕ організували понад 165 форумів, семінарів та презентацій з питань економіки солідарності, включаючи Перший американський форум економіки солідарності з понад 120 семінарами, 2 тижневими тренінгами та 2 онлайн-курсами ССЕ (US Solidarity, 2022).

Азія лише починає освоювати новий словник ССЕ, маючи багаторічну історію розвитку кооперативних організацій.

5.1.2 Підтвердження соціально-економічної значущості соціальної та солідарної економіки

Важливою **мотивацією для створення партнерських об'єднань і мереж у секторі ССЕ є демонстрація їх присутності й отримання офіційного визнання свого впливу на розвиток національних економік.** Упродовж десятиліть у світі розробляли й удосконалювали міжнародні стандарти для оцінювання обсягів діяльності підприємств ССЕ та їхнього впливу на економіку. Сьогодні деякі країни й міжнародні асоціації застосовують інформаційні системи для кооперативів і товариств взаємодопомоги. Розмір ринку некомерційних організацій завжди був предметом міжнародних досліджень, але наразі наявні наукові розробки не дають можливості чітко ідентифікувати економічну діяльність компаній цього типу. Багато проєктів ССЕ, що виникають на межі формальної і неформальної економіки, офіційна статистика не враховує (The Reader, 2011).

Масштаби діяльності та вплив ССЕ загалом досі неможливо виміряти через їх багатоплановість. Однак завдяки об'єднанням організацій ССЕ можна більш ефективно оцінити економічну важливість сектору і продемонструвати його внесок у соціально-економічний розвиток суспільства. Через те, що системі бракує прозорості, країни розробляють і впроваджують національні плани дій із ССЕ, зокрема в частині освіти для ССЕ, фінансової підтримки, правового визнання та ін. (Action plan, 2021).

5.1.3 Задоволення особливих потреб

Крім забезпечення потреби у визнанні, мережі і партнерства допомагають компаніям ССЕ задовольнити їхні інші специфічні потреби. Суб'єкти ССЕ зрідка використовують традиційні бізнес-моделі, оскільки базуються на іншій логіці господарювання. Загальнодержавна політика економічного розвитку зазвичай фокусується на комерційних підприємствах, що діють за принципом традиційної капіталістичної моделі. Мета останньої – підвищити зовнішньоторговельний оборот країни на глобальному ринку, тоді як компанії *ССЕ виробляють продукцію для місцевого споживання*. Крім того, навчання менеджменту в різних бізнес-школах сьогодні спрямоване здебільшого на модель приватної власності та ігнорує потреби управління соціальним бізнесом локального значення. Тому зміна державної політики і бізнес-освіти з урахуванням потреб ССЕ є важливим завданням сьогодення.

Для компаній ССЕ надзвичайно важлива доступність позикових коштів, проте існуючі джерела капіталу закриті для суб'єктів цього сектору, оскільки приватні інвестори не можуть купувати акції з правом голосу в кооперативах, товариствах взаємодопомоги й

асоціаціях, як і очікувати максимального прибутку за своїми вкладеннями. Тому саме через мережі й партнерства організації SSE розробляють інструменти для задоволення своїх потреб (The Reader, 2011).

Подробиці: Партнерство для створення нової фінансової установи в Італії

Банк *Banca Etica*, перша фінансова установа для «етичного фінансування» в Італії, був створений у результаті партнерства між *Самоврядувальними асоціаціями взаємодопомоги (Self-Management Mutual Associations – MAG)* і 21 некомерційною організацією. У 1994 році з'явилася *Асоціація Banca Etica (L'associazione Veso la Banca Etica)*. У 1995 році був заснований кооператив, метою якого став збір 6,5 млн євро, необхідних для створення банку згідно із законами Італії. Після успішної кампанії зі збирання коштів у 1998 році Італійський центральний банк видав *Banca Popolare Etica* ліцензію на ведення банківської діяльності. Після реєстрації кооперативний банк Banca Etica став найбільшим інвестором у сектор SSE і ключовим гравцем на міжнародному ринку фінансування SSE.

Крім інших, серед засновників банку були *Національна асоціація незалежного просування соціальної економіки (National association of autonomous and pluralist social promotion – ARCI)* та *Християнська асоціація італійських робітників (Italian workers Christian Association – ACLI)* – дві найбільші недержавні організації Італії, а також *Соціальний кооперативний консорціум CGM (Consortium of Gino Matarelli)* й організації, що борються за справедливу торгівлю та якість докiлля. Banca Etica співпрацює за різними проектами з фінансовими установами *Legacoop* і *Confcooperative*, чия місія – фінансування нових ініціатив SSE (The Reader, 2011).

Базовими принципами функціонування банку є прозорість, участь, раціональність, ефективність та увага до неекономічних наслідків економічних дій. Демократичне управління й етичний підхід у банківській установі забезпечується тим, що її члени вільно беруть участь в управлінні за принципом «один учасник, один голос». Це означає, що усі акціонери мають однакове право голосу на загальних зборах, незалежно від кількості акцій, якими вони володіють. Завдяки накопиченим заощадженням Banca Etica фінансує проекти, спрямовані на підвищення добробуту, розвиток соціальної економіки, охорону навколишнього природного середовища, інновації, міжнародне

співробітництво та культуру. Цю інформацію можна перевірити, оскільки Banca Etica є єдиним банком в Італії, який публікує всі свої позики на своєму вебсайті. Банківська установа пропонує основні банківські продукти та послуги, а також відмінний банківський досвід, що ґрунтується на цінностях SSE (Banca Etica, 2022).

5.2 Форми співпраці

У секторі SSE існує багато різноманітних видів співробітництва. Залежно від цілей воно може набувати форми *партнерств, мереж або федерацій*.

5.2.1 Партнерства

Партнерства (товариства) є результатом *співпраці між людьми або їхніми групами, що погодилися розподілити між собою відповідальність для досягнення певної мети*. Ця співпраця виражається по-різному і може охоплювати велике коло зацікавлених осіб (стейкхолдерів). Останні дуже важливі для SSE, зокрема, в частині залучення різних видів ресурсів і фахівців для розвитку таких компаній (The Reader, 2011).

Подробиці: Партнерство між муніципальним урядом та організаціями SSE у Канаді

У 2008 році уряд міста Монреаль (Квебек, Канада) підписав угоду про співпрацю з компаніями SSE, заснувавши *Партнерство із сектором SSE з метою сталого розвитку громад (A Social Economy Partnership for Community-Based Sustainable Development)*, і створив спеціальний підрозділ у справах SSE в Департаменті економічного розвитку міста. Ця угода визнає, що SSE може сприяти локальному соціально-економічному розвитку. Місцевий уряд взяв на себе зобов'язання щодо підтримки розбудови SSE, а компанії сектору пообіцяли збільшувати свій внесок у різнобічне поліпшення якості життя населення громади.

Партнерство має три завдання:

- офіційно визнати внесок SSE в розвиток Монреаля;

- підтримувати ССЕ, спираючись на минулі досягнення, зміцнюючи існуючі важелі та розробляючи нові підходи, які дозволять сектору процвітати;

- консолідувати та збільшити внесок суб'єктів ССЕ у сталий розвиток міста, сприяючи створенню і розбудові соціальних підприємств, які задовольняють потреби містян.

Основними напрямками взаємодії органів місцевого самоврядування та компаній ССЕ в межах реалізації зазначених цілей є:

- більша підтримка соціального підприємництва в громадах, спрямована на згуртування містян, підтримку громадських ініціатив та сприяння великим проектам ССЕ;

- підвищення ролі ССЕ в реалізації масштабних проектів у місті, сприяння інтеграції сектору в такі проекти з метою сталого розвитку;

- збільшення ролі ССЕ в покращанні якості життя людей впровадженням інновацій у таких сферах, як культура, сталий розвиток, житло, розвиток власності на основі громад, відпочинок і туризм;

- більша відкритість для ведення бізнесу з підприємствами ССЕ;

- краще просування ССЕ з демонстрацією її креативної компоненти як всередині країни, так і за кордоном (A Social Economy, 2022).

5.2.2 Мережі

Мережі – це *неієрархічні структури, що об'єднують організації або людей зі спільними інтересами чи потребами*. Найчастіше мережами є «горизонтальні» структури, що зв'язують компанії ССЕ та їхніх партнерів, які діють на певній території (The Reader, 2011).

Подробиці: *Спільні зусилля в боротьбі з бідністю і маргіналізацією в Малі*

Створена у 2003 році в Малі *Національна мережа для просування ССЕ (National Network for the Promotion of the Social Solidarity Economy – RENAPESS)* є мережею, яка пов'язує 67 членських організацій, урахувавши товариства взаємодопомоги, кооперативи,

асоціації, банки мікрофінансування, фінансові організації та інші структури ССЕ. Мета *RENAPESS* полягає в об'єднанні зусиль у боротьбі з бідністю і маргіналізацією, а також з укладання угоди про державну політику на користь ССЕ (National Network, 2022).

5.2.3 Федерації та конфедерації

Федерації або конфедерації є формальними структурами з чітко встановленими органами керівництва та ухвалення рішень. Вони переважають у кооперативному секторі як прояв шостого **принципу співпраці між кооперативами**, що входить до переліку принципів кооперативної роботи, прийнятих *ICA*. Інші принципи передбачають **добровільне та відкрите членство, демократичний членський контроль, участь членів кооперативу в господарській діяльності підприємства, автономію і незалежність, освіту, навчання й інформацію, а також турботу про громаду.** *ICA* роз'яснює шостий принцип таким чином: **«кооперативи служать своїм членам найбільш ефективно й у співпраці зміцнюють кооперативний рух, діючи через місцеві, національні, регіональні та міжнародні структури»** (The Reader, 2011).

Подробиці: Співробітництво робітничих кооперативів на національному і міжнародному рівнях

Європейська конфедерація промислових та споживчих кооперативів (European confederation of industrial and service cooperatives – SECOP) є європейською федерацією, яка діє в таких галузях, як промисловість, послуги і ремісництво. Вона охоплює 25 національних федерацій у 16 європейських країнах, що налічують 40 тисяч підприємств із персоналом 1,3 млн осіб. До складу SECOP входять переважно три типи кооперативів:

- 35 тисяч *робітничих* кооперативів, що належать працівникам, які поділяють ризики та відповідальність за допомогою демократичного управління підприємствами;

- 12 тисяч *соціальних* кооперативів (270 тисяч працівників), які задовольняють потреби громад, надаючи соціальні, культурні,

освітні й екологічні послуги, тобто «послуги спільного інтересу». Деякі з таких кооперативів сприяють інтеграції знедолених та маргінальних людей, забезпечуючи їх працевлаштування;

• 1 000 кооперативів самозайнятих виробників, таких як фрилансери, водії вантажівок, таксисти, журналісти, муляри, графічні дизайнери, консультанти, лікарі та юристи. Ці кооперативи допомагають подолати ізоляцію і покращити безпеку громад, ділячись ресурсами, прибутками й речами, наприклад, маркетинговими чи бухгалтерськими послугами, робочим простором та обладнанням (SECOF, 2022).

5.3 Основні стейкхолдери

Організації SSE відповідають на колективні потреби. Їхня прибутковість вимірюється не вигодою індивідуальних інвесторів, а соціальним впливом на членів компаній або громаду загалом. Вони мобілізують ринок, волонтерів і громадські ресурси, щоб досягати своїх цілей. Саме з цієї причини підтримкою і розвитком SSE через партнерства та мережі займається велика кількість стейкхолдерів.

Компанії SSE представлені здебільшого *партнерствами і мережами*. Вони – *основні одержувачі вигід і головні дійові особи SSE*. Їхня ключова мотивація – отримати визнання, ресурси і можливості для подальшого розвитку, а також сформувати фундаментальні цінності солідарності та спільного використання наявних ресурсів громади (The Reader, 2011).

Національні та регіональні уряди дедалі активніше беруть участь у партнерських програмах на користь SSE. У Європі, Латинській Америці та деяких районах Африки, Азії і Північної Америки з'являються нові види державної політики на місцевому, регіональному та національному рівнях. Уряди зацікавлені в SSE завдяки здатності цього сектору мобілізувати громадські і ринкові ресурси та спрямувати їх на задоволення суспільних

потреб. Здатність ССЕ породжувати інноваційні рішення складних проблем привернула увагу певних державних органів, які розуміють, що ССЕ є потужним інструментом для економічного зростання.

Подробиці: Компанії ССЕ та результати місцевого розвитку

Локальні уряди й організації, що опікуються питаннями місцевого розвитку, дедалі більше переконуються в необхідності надання підтримки компаніям ССЕ в їхній діяльності з відродження міських і сільських громад. Дослідження, проведені в Гондурасі, показали, що регіони і муніципалітети, в яких існують організації ССЕ, демонструють кращі результати боротьби з бідністю та поліпшення загальних показників розвитку, аніж подібні регіони, в яких відсутні суб'єкти ССЕ (CONDESSE, 2022).

Переваги компаній ССЕ для **муніципальної влади** очевидні. Вони *створюють робочі місця для місцевого населення і перебувають у володінні членів комуни, водночас їхній прибуток розподіляється на місцевому рівні. Найчастіше вони задовольняють потреби, що ігноруються сектором приватного капіталу через незначну прибутковість інвестицій. Компанії ССЕ працюють у тих сферах, куди державні й місцеві органи влади не можуть увійти через недостатню гнучкість або інші бар'єри. Крім того, їх не можна продати зовнішнім інвесторам!* (The Reader, 2011).

Представники **трудова (професійних) спілок** у багатьох країнах вважають, що шлях до гідної роботи й економічної справедливості не може обмежуватися політичними акціями та обговореннями колективних угод. Вони вимагають визнання себе як повноцінних економічних суб'єктів із власними поглядами на управління бізнесом, інвестування коштів у пенсійні фонди та визначення шляхів економічного розвитку. Чим більшу участь вони беруть в економічному розвитку, тим

важливішою стає їх роль як партнерів ССЕ. Приклади нижче демонструють, як і чому спілки робітників беруть участь у розвитку ССЕ.

Подобиці: Участь профспілок у розвитку ССЕ в Бразилії

Бразильський союз *Central Unica dos Trabalhadores (CUT)* активно задіяний у підтримці ССЕ. CUT є найбільшим центральним органом профспілок у Бразилії та Латинській Америці, п'ятим за величиною у світі та об'єднує 3 806 профспілкових організацій із понад 7,8 млн працівників. CUT надає підтримку робітничим кооперативам та їхнім членам. Він також сприяє кільком місцевим і фінансовим кооперативам, урахувуючи *ECOSOL*, мережу, до складу якої входять 4,5 тисячі членів. У її управлінні знаходяться позики на загальну суму 1,2 млн дол. США. Ця організація відіграє важливу роль для CUT: вона допомагає працівникам отримати фінансову незалежність (CUT, 2022).

Подобиці: Федерація робітників створила унікальну фінансову установу у Квебеку

У 1971 році активісти з *Конфедерації національних профспілок (Confederation of National Trade Unions) Квебеку* (Канада) заснували кредитний союз для задоволення фінансових потреб місцевих профспілок, а також здійснення посильного внеску в трансформацію сучасного суспільства. Відомий як *Caisse d'économie solidaire*, цей унікальний фінансовий інститут сконцентрував свою увагу виключно на кредитуванні компаній ССЕ, що принесло надзвичайно успішні фінансові результати. Його послугами нині користуються 2,5 тисячі членів некомерційних організацій, кооперативів, комун і профспілок, а також понад 7 тисяч індивідуальних підприємців. Поступово *Caisse d'économie solidaire* почав відігравати ключову роль у сприянні розвитку ССЕ і зміцненні зв'язків між профспілковим рухом і ССЕ як у Квебеку, так і в усьому світі (Rouillard, 2015).

Серед членів **асоціацій роботодавців** часто є організації ССЕ, водночас асоціації навіть не завжди це усвідомлюють. Компанії ССЕ створюють робочі місця і діють із метою добробуту працівників, як і всі інші підприємства. У деяких країнах вони створили організації роботодавців або виконували роль таких організацій і були

визнані своїми соціальними партнерами. У Франції структури ССЕ висунули своїх кандидатів на вибори, щоб ті могли представляти інтереси роботодавців під час проведення дискусій із трудових питань.

Через стурбованість ситуацією, пов'язаною з економічним і соціальним розвитком у певній країні або регіоні, деякі асоціації роботодавців у приватному секторі й окремі великі корпорації часто пропонують свою підтримку суб'єктам ССЕ (The Reader, 2011).

Подробиці: Італійська федерація роботодавців підтримує сектор ССЕ

Асоціація соціального розвитку підприємництва (Association for the Social Development of Entrepreneurship – SODALITAS) є некомерційною організацією, заснованою в 1995 році найбільшою асоціацією італійських роботодавців Assolombarda. Вона стала першою асоціацією в Італії, що просуває ідеї корпоративної соціальної відповідальності. Її членами є найбільші мультинаціональні компанії і 90 консультантів-добровольців із приватного сектору, які безкоштовно й у вільний від основної роботи час працюють у некомерційних організаціях, ураховуючи кооперативи. SODALITAS – це свого роду міст між комерційним і некомерційним секторами, який допоміг уже понад 80 некомерційним організаціям. Мета асоціації – підвищення стандартів некомерційного сектору і встановлення зв'язку між громадянським суспільством та корпораціями, боротьба за стабільність і соціальну відповідальність, а також переконання приватних фірм у необхідності додержуватися цих цілей. Асоціація також заохочує корпоративні інвестиції до соціальних проєктів і показує приклад власною діяльністю. Також пропагується продаж товарів і послуг, вироблених соціальними кооперативами, членам асоціації (SODALITAS, 2022; The Reader, 2011).

Соціальні рухи, враховуючи *жіночий рух і рух захисників навколишнього природного середовища*, стали надійними союзниками і партнерами в розбудові сектору ССЕ. Оскільки гонитва за прибутком не є пріоритетним завданням ССЕ, у таких підприємств є всі шанси на стабільний розвиток.

Подобиці: Всесвітній соціальний форум

Всесвітній соціальний форум (World Social Forum), який щорічно збирає представників усіх можливих соціальних рухів, надав компаніям ССЕ місце для репрезентування своєї програми. Як і Світовий економічний форум у Давосі (Швейцарія), Всесвітній соціальний форум проводять щороку в січні в Бразилії, таким способом демонструючи наявність іншого шляху розвитку суспільства, що є альтернативним до традиційного економічного зростання (World Social Forum, 2022).

Перший *Марш жінок проти бідності*, який відбувся у 1995 році у Квебеку і був організований *Квебекською жіночою федерацією*, назвав серед своїх восьми вимог підтримку ССЕ і вивів цей сектор на політичну арену. ***Ідея ССЕ також привертає увагу жіночих організацій*** в інших країнах, оскільки її базові цінності й колективні форми власності знаходять підтримку в багатьох жінок. З таких соціальних рухів вийшла велика кількість нових підприємців сфери ССЕ (The Reader, 2011).

Міжнародні неурядові організації (МНУО) завжди відігравали важливу роль у підтримці ССЕ. На думку експертів, одна з найбільш успішних стратегій із досягнення *Цілей розвитку тисячоліття* – це зміцнити місцеві комуні за допомогою стабільних компаній сектору ССЕ, і тому партнерство в цій сфері всіяко заохочується урядами.

Науково-дослідні інститути приваблюють соціальні інновації, покладені в основу багатьох ініціатив ССЕ. Тому ці інститути інвестують дедалі більше коштів, щоб оцінити та дослідити динаміку зростання сектору. Роль науковців у визначенні механізмів і стимулів роботи компаній ССЕ неможливо переоцінити. Вони систематизують та аналізують різні підходи, створюють основу для навчальних і підготовчих програм, що

надзвичайно важливі для майбутнього ССЕ (The Reader, 2011).

У таблиці 5.1 підсумовані інтереси та перешкоди, з якими стикаються різні стейкхолдери в мережах і партнерствах ССЕ.

Таблиця 5.1 – Характеристика суб'єктів, зацікавлених у мережах і партнерстві в секторі ССЕ (The Reader, 2011)

Основні стейкхолдери	Інтереси	Перешкоди
1	2	3
Організації ССЕ	Офіційне визнання і доступність ресурсів та можливостей для розвитку	Незадоволені потреби і обмежені ресурси відводять побудову мереж на другий план
Національні та регіональні уряди	Здатність ССЕ пропонувати інноваційні рішення соціально-економічних проблем і мобілізувати різноманітні ресурси	Державна політика має або економічну, або соціальну спрямованість, тому складно позиціонувати ССЕ в існуючій державній структурі
Організації, що відповідають за локальний розвиток, та місцеві органи влади	Отримання вигід від внеску ССЕ у локальний розвиток: створення робочих місць для місцевого населення, покращання локального управління, виробництво товарів і надання послуг, потрібних регіону, обіг коштів усередині громад	Поінформованість про компанії ССЕ, що функціонують у регіоні, є недостатньою. Переважає звичка покладатися на приватні комерційні підприємства як на модель стабільного економічного розвитку

Продовження таблиці 5.1

1	2	3
Соціальні рухи	Внесок ССЕ у боротьбу проти злиднів і маргіналізації	Через страх втратити соціальну або політичну вагу соціальні рухи часто невпевнені в доцільності участі в проєктах ССЕ
Асоціації роботодавців	Внесок ССЕ у боротьбу за економічну справедливість і добробут суспільства	ССЕ сприймається як форма несправедливої конкуренції
Професійні організації робітників	Внесок ССЕ у боротьбу за економічну справедливість і створення робочих місць. Стратегія – задовольняти потреби членів організації	Роль профспілок полягає в обговоренні колективних договорів та діалозі з владою, тоді як функції компанії ССЕ є ширшими
Міжнародні НУО	Внесок ССЕ у досягнення Цілей розвитку тисячоліття	Критерієм отримання коштів для НУО є їхня спрямованість на організацію громадських робіт або соціальний розвиток територій, але не сприяння розвитку громад через розбудову ССЕ
Академічні інститути і дослідні центри	Соціальні інновації в рамках ССЕ дозволяють отримати нові, корисні знання	Науково-академічні інститути не визнають ССЕ повною мірою і не працюють у партнерстві з організаціями сектору

Отже, зацікавленими у співробітництві з компаніями ССЕ є багато суб'єктів господарювання, проте існуючі проблеми та суперечності щодо подібності цілей різних стейкхолдерів часто є перешкодою на шляху до порозуміння та плідної спільної роботи.

5.4 Типи мереж і партнерств та їхні функції щодо підтримки соціальної й соціальної економіки

Мережі й федерації в секторі ССЕ надзвичайно диверсифіковані та різняться на *місцевому, регіональному, національному, континентальному, міжконтинентальному й міжнародному рівнях*. Їхня робота спрямована на задоволення різних потреб і досягнення багатьох цілей. Деякі з них створюються як неформальні, особливо на початкових етапах розвитку, інші стають офіційними організаціями та набувають формальної і часто ієрархічної структури. Незважаючи на всі ці відмінності, суб'єктів ССЕ можна поділити за категоріями відповідно до їх складу й повноважень, якими наділені їхні члени, а саме на територіальні, секторальні та формалізовані мережі.

Територіальні мережі або федерації часто є структурами з декількома учасниками, які представляють різні організації, а їхня діяльність спрямована на розвиток певних місцевих громад, регіону або країни через розвиток ССЕ. Основна мотивація цих економічних гравців – переконаність у тому, що *стратегія ССЕ буде працювати на благо їхнього регіону*. Ці мережі можуть складатися як виключно з *організацій та підприємств ССЕ, так і з представників профспілок, соціальних рухів, фондів, дослідних центрів, місцевих асоціацій і навіть органів влади*. Вони часто беруть участь у стратегічних ініціативах, мета яких – привернути увагу до проблем розвитку їхніх регіонів (The Reader, 2011).

Секторальні мережі, тобто організовані за принципом належності до певного виду економічної діяльності, об'єднують, наприклад, сільськогосподарські кооперативи, медичні товариства взаємодопомоги, фінансові кооперативи, банки, що видають мікрокредити, місцеві радіостанції або фірми, які займаються соціальним

туризмом. Мотивація членів цих мереж – *потреба розвинути своє підприємство через співпрацю з подібними організаціями і за допомогою зміцнення всього сектору*. Дії цих суб'єктів часто спрямовані на підтримку кращого досвіду управління та створення загальних інструментів і умов для зростання кожної компанії.

Формалізовані мережі або федерації об'єднують підприємства з визнаним правовим статусом. У деяких країнах мережі або федерації кооперативів, товариств взаємодопомоги і некомерційних організацій співіснують один з одним, практично не взаємодіючи між собою; в інших державах вони активно зайняті спільним просуванням, пропагандою і розвитком ССЕ. У країнах, які створили нові особливі правові межі для розбудови сектору, з'являються *мережі соціальних підприємств* (The Reader, 2011).

Мережі й партнерства виникають як відповідь на потреби, які не можуть задовольнити окремі компанії. Члени мережі визначають свої загальні інтереси і створюють структуру, здатну задовольнити ці інтереси якнайкраще. Деякі мережі і партнерства відрізняються дуже вузьким колом повноважень, що часто пов'язується з обмеженими ресурсами. Інші є структурованими і володіють більшими ресурсами, що дозволяє їм здійснювати масштабнішу діяльність, пов'язану з великими обсягами робіт, зокрема з надання послуг безпосередньо своїм членам. Розглянемо **основні функції мереж ССЕ** (The Reader, 2011).

1 Представництво, пропаганда й агітація.

Визнання внеску ССЕ в сьогодення і майбутній розвиток економіки є актуальною проблемою. Це твердження правильне як на місцевому, так і на державному й міжнародному рівнях. Отже, не дивно, що більшість існуючих мереж ССЕ і таких, що виникають, залучаються

до просування ССЕ, активно представляють інтереси цього сектору, встановлюють контакти з іншими соціальними партнерами та шукають діалог із представниками державних органів.

2 Громадські послуги. Багато секторальних і деякі територіальні мережі пропонують своїм членам різноманітні послуги. Навчання, технічна підтримка, просування, маркетинг – це найбільш популярний, але не вичерпний перелік послуг, що надаються мережами ССЕ.

3 Обмін досвідом. Багато менеджерів або адміністраторів компаній ССЕ відчують себе ізольованими або недооціненими в існуючих межах надання ділової підтримки, орієнтованої на традиційні моделі комерційних підприємств. Тому деякі мережі ССЕ об'єднуються, щоб переймати досвід одна в одній і просувати спільні інтереси, які полягають у поєднанні соціальних та економічних цілей для отримання результатів на користь своїх членів або громад. Також створюються мережі урядових організацій або інших партнерів, залучених до діяльності в секторі ССЕ.

4 Створення нових інструментів для розвитку. Мережі ССЕ можуть стати важливими стратегічними інструментами для розвитку, тому що вони здатні об'єднувати ресурси, розробляти ідеї і впроваджувати великі ініціативи. Найбільш поширеними важелями розбудови економіки, запропонованими мережами ССЕ, є *інноваційні фінансові інструменти, інформаційні мережі та стратегічні партнерства з інвесторами або урядами*. Деякі інформаційні мережі суб'єкти ССЕ впроваджують у своїх громадах. Інші створюють інструменти для електронної комерції.

Подробиці: *Багатостороннє товариство у Квебеку*

Chantier de l'économie sociale у Квебеку (Канада) – це мережа мереж, до якої входять кооперативи, громадські організації, громадські рухи, задіяні в розвитку місцевої економіки. Завдяки тому, що членами товариства є кілька зацікавлених осіб, *Chantier* зміг створити кредитний фонд обсягом 10,9 млн євро для колективних підприємств, фонд «капіталу терпимості» – 39 млн євро, а також інформаційну мережу, об'єднане дослідне товариство та інструменти для створення нових робочих місць (рис. 5.1). Товариство проводить переговори з урядом Квебеку і Канади про ухвалення політичних рішень на підтримку ССЕ в країні (Chantier, 2022).

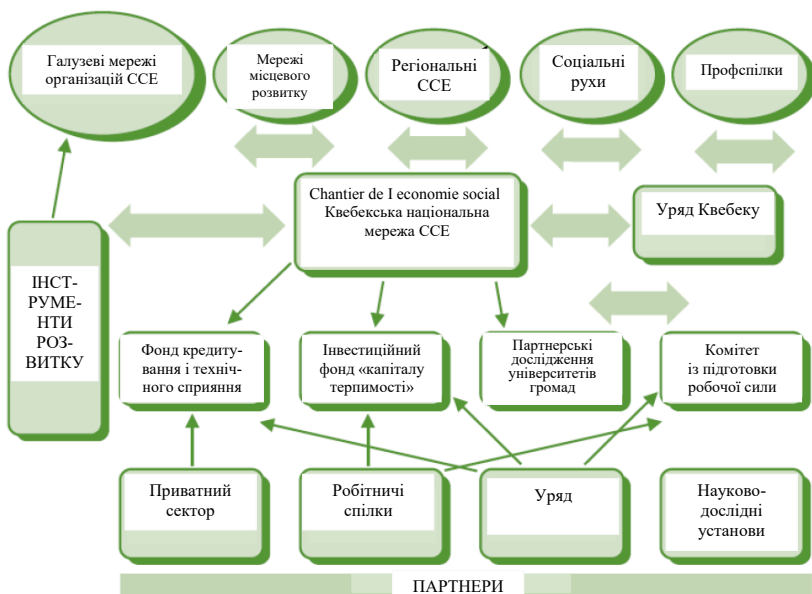

Рисунок 5.1 – Члени організації *Chantier de l'économie sociale* (The Reader, 2011)

5 Полегшення виходу на ринки. Полегшення доступу до ринків – одна з найважливіших вимог кооперативних рухів, проте й інші види мереж ССЕ також

піднімають цю тему. З цією метою було засновано багато федерацій, зокрема таких, що об'єднують виробничі кооперативи. З роками мережі створили потужні партнерства, що сприяють виходу компаній ССЕ на ринки і проявляють активність на світовому рівні. З'являються мережі, що фокусують свою увагу на принципах справедливої торгівлі та схемах товарообігу. Простежується тенденція до зростання кількості угод «для корпоративних клієнтів» серед підприємств сфери ССЕ як засіб вираження загальних цінностей та інтересів.

6 Проведення досліджень і одержання знань.

Сектор ССЕ є лабораторією соціальних інновацій. Ця особливість створює багато нових завдань для кращого розуміння сутності і принципів роботи ССЕ, розроблення відповідних механізмів взаємодії зі стейкхолдерами. Щоб задовольнити цю потребу, мережі дослідників співпрацюють із суб'єктами ССЕ, визначаючи їхню стратегічну роль для одержання нових знань і розвитку сектору.

7 Стратегічне планування на місцевому, регіональному та/або державному рівні. Розвиток ССЕ вимагає довгострокового планування та розроблення стратегії, що дозволяє успішно співпрацювати всім зацікавленим сторонам. Деякі мережі ССЕ одержали повноцінну підтримку і взяли участь у місцевих та державних планах соціально-економічного, екологічного розвитку після того, як вони продемонстрували свій внесок у соціально-економічний розвиток громади.

5.5 Побудова плану дій зі створення мережі соціальної та солідарної економіки

Беручи до уваги успішний досвід деяких мереж ССЕ, можна виділити такі етапи розроблення *плану дій зі створення мережі компаній сектору*.

1 Пошук організацій – потенційних учасниць мережі. Незважаючи на те, що концепція ССЕ може бути новою для території, компанії, які працюють у секторі, все-таки можуть існувати в досліджуваному районі. Тому на цьому етапі варто дізнатися, хто є такими організаціями і чи існує будь-яка статистика, яка засвідчує їхню роль в економіці. Також необхідно з'ясувати, в яких сферах працюють виявлені компанії, яким є їхній вплив на економіку території, проаналізувати сильні та слабкі сторони організацій.

2 Аналіз викликів для розвитку. ССЕ є відповіддю на потреби суспільства. Тому план дій зі створення мережі повинен бути спрямований на збільшення здатності суб'єктів ССЕ адекватно реагувати на існуючі виклики громаді за рахунок розвитку сектору.

3 Аналіз потенціалу ССЕ щодо відповіді на виклики. ССЕ може стати ефективною стратегією під час вирішення багатьох, але не всіх, завдань розвитку території. Тому варто з'ясувати, які ключові проблеми громади можуть бути найбільш ефективно вирішені за рахунок ССЕ. Також доцільно проаналізувати, чи можна об'єднати й розширити існуючі організації ССЕ для відповіді на нові виклики та чи мають нові галузі потенціал для подальшого розвитку.

4 Визначення необхідних умов для створення середовища розвитку ССЕ. Організації сектору для своєї розбудови потребують особливих інструментів і державної політики, що враховують специфіку ССЕ. На цій стадії

необхідно визначити ключові важелі стимулювання компаній сектору до виконання поставлених перед ними завдань. Водночас варто з'ясувати, які інструменти вже існують і де відчувається їх нестача. Варіанти для розгляду охоплюють мобілізацію громади, фінансові інструменти, доступ до ринків, державну політику ССЕ, мережі, навчання, спільні дослідження та технічне сприяння.

5 Визначення ключових стейкхолдерів. Зазвичай люди й організації, які працюють у сфері ССЕ, мають подібні завдання і прагнуть зробити свій внесок у розвиток громади. Тому вони можуть брати пряму або опосередковану участь у просуванні ССЕ. Для підтримання мереж ССЕ необхідно встановити діалог із якомога більшою кількістю зацікавлених осіб і виділити аргументи, які могли б переконати стейкхолдерів взяти участь у спільній справі, навіть якщо їхній внесок буде мінімальним.

6 Розроблення довгострокових цілей і пріоритетів. Найвідповідальнішим моментом для сталого розвитку нової мережі є довгострокове стратегічне планування, тобто формування контурів майбутнього громади за процвітаючої мережі ССЕ. На цьому етапі потрібно визначити роль ССЕ у наступному десятилітті, спектр галузей для розвитку, очікувані результати діяльності та пріоритети на майбутнє.

7 Розроблення короткострокових цілей і пріоритетів. Потенціал успішності є основним критерієм у поставленні короткострокових цілей і пріоритетів. Прийнятною практикою є визначення невеликої кількості цілей (3–5) для досягнення успіху в їхньому виконанні. Позитивні результати, неважливо навіть наскільки вони великі, спонукають до поставлення більш значущих цілей і створення більшої кількості ініціатив. Це допомагає переконати скептиків і залучити нових партнерів та

спонсорів. Необхідно пам'ятати, що навіть у секторі ССЕ успіх приходить лише після успіху.

8 Координація та моніторинг плану. Ситуація, за якої всі стейкхолдери беруть участь у координації та моніторингу впровадження місцевого або державного планів, є ідеальною. На деяких територіях і в країнах громадянське суспільство й органи влади разом проходять кожен етап виконання плану дій зі створення мереж. Водночас координуючий орган повинен мати моральні повноваження на поставлення питань зацікавленим особам і на те, щоб спонукати їх виконувати свої зобов'язання за планом. За відсутності таких повноважень є ймовірність, що план так і залишиться на папері.

9 Оцінювання прогресу. Для оцінювання результатів упровадження плану дій варто застосовувати показники кількості організацій і підприємств, що увійшли до мережі, кількості робочих місць, вироблених продуктів або наданих послуг, отриманого прибутку, кількості бенефіціарів. Якісне оцінювання повинне відповісти на питання, що є важливим для вдосконалення діяльності мережі, наприклад, підвищення якості товарів або послуг, рівня ефективності керівництва й управління мережею ССЕ та ін. Оцінювання за допомогою участі із залученням керівників, бенефіціарів та інвесторів є ідеальною формою проведення аналізу результатів у сфері ССЕ (The Reader, 2011).

Отже, реалізація зазначених дев'яти етапів дає можливість побудувати сталі мережі ССЕ, що відповідають місцевим потребам і забезпечують розбудову сектору.

5.6 Міжнародні структури соціальної та солідарної економіки

Міжнародні структури ССЕ існують уже понад століття. Як зазначалося в попередніх розділах, у 1895 році був створений *Міжнародний кооперативний альянс (ІСА)*, що є прикладом такої міжнародної інституції. З плином часу деякі організації ССЕ переросли у важливі установи, які беруть активну участь у соціальному діалозі на континентальному або міжнародному рівні. Під час своєї діяльності вони представляють інтереси сотень мільйонів членів. Зазвичай такі структури мають чітко визначений юридичний статус.

Окремі міжнародні мережі об'єднують компанії ССЕ, що здійснюють діяльність в одній і тій самій галузі економіки. Інші мережеві структури складаються здебільшого з організацій ССЕ, які мають більш широку місію, ніж просто робота в певному секторі.

За останні десятиліття з'явилися *нові міжнародні мережі*, що представляють нові форми і компанії ССЕ. Такі мережі характеризуються більш неформальною структурою і не мають значного доступу до ресурсів. Натомість їхнім завданням є відстоювання широкого та «інклюзивного» характеру ССЕ об'єднанням суб'єктів сектору з різних галузей і з різним досвідом. Нові мережі намагаються привернути увагу урядів до цих нових практик і побудувати партнерства із соціальними рухами з метою підтримання розвитку ССЕ.

Кілька великих міжнародних організацій розпочали роботу з підтримки ССЕ у відповідь на зацікавленість суспільства в тому, як цей сектор може сприяти розвитку економіки. Наприклад, *Форум із соціальних інновацій (Forum on Social Innovation)*, створений *Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСД)*, надає

активну підтримку країнам-учасникам ОЕСД, зацікавленим у розробленні та прийнятті політичних стратегій із розвитку ССЕ (LEED, 2022). Ухвалення *Плану дій ІЛО з розвитку соціальної і солідарної економіки* – важливий крок на шляху до визнання потенційного внеску ССЕ у стабільний розвиток економічних систем. *Освітній департамент Програми розвитку ООН (United Nations Development Program – UNDP)* також активно працює над питаннями, присвяченими ССЕ і місцевому розвитку (The Reader, 2011).

До найбільш важливих інституціоналізованих мереж ССЕ у світі належать такі:

- **Міжнародний кооперативний альянс (ІСА)**, що виступає за визнання кооперативів і створення сприятливих умов для їхнього розвитку. Державними та міжнародними кооперативами, які працюють в усіх галузях економіки, є 318 членів Альянсу. Особливо багато кооперативів створені у сільськогосподарському секторі, страхуванні, банківській сфері, житлово-комунальному комплексі, рибному господарстві тощо (ІСА, 2022);

- **Всесвітня рада кредитних спілок (World Council of Credit Unions – WOCCU)** – велика міжнародна організація, яка об'єднує установи ССЕ у сфері мікрофінансування. До її складу входять понад 86 тисяч ощадних і кредитних кооперативів із загальною кількістю членів 375 млн осіб у 118 країнах. Організація підтримує розвиток сектору, зокрема, надаючи послуги з моніторингу й оцінювання (WOCCU, 2022; World Council, 2022);

- **Міжнародна федерація кооперативів і товариств взаємного страхування (International Cooperatives and Mutual Insurance Federation – ICMIF)** – найбільша у світі організація, що представляє кооперативи і товариства взаємного страхування. Вона складається, як

зазначено в розділі 2, з 212 представництв у 73 країнах світу (ICMIF, 2022);

- **Міжнародна асоціація товариств взаємодопомоги** (*International Association of Mutual Benefit Societies – AIM*), що, як зазначалося в розділі 2, об'єднує понад 50 федерацій та асоціацій незалежних товариств взаємодопомоги, які пропонують своїм членам у 28 країнах якісне медичне й соціальне страхування. Філії АІМ обслуговують понад 200 млн осіб в усьому світі (AIM, 2022).

Деякі міжнародні організації об'єднуються в мережі за принципом належності до певної сфери діяльності, наприклад:

- **Всесвітня асоціація комунальних радіокомпаній** (*The World Association of Community Radio Broadcasters – AMARC*), що об'єднала у свою мережу понад 4 тисячі громадських радіокомпаній, федерацій та зацікавлених медіаосіб у громадах у більше ніж у 150 країнах світу. Мета асоціації – підтримувати і здійснювати свій внесок у розвиток громадського радіо на засадах солідарності та міжнародного співробітництва. У зв'язку з цим компанія надає послуги своїм членам, об'єднує їх у мережі та сприяє у виконанні проектів. Починаючи з дня свого створення у 1983 році, AMARC супроводжує та підтримує всесвітнє громадське радіо, яке демократизувало сектор ЗМІ (AMARC, 2022);

- **Міжнародна асоціація інвесторів у соціальну економіку** (*International Association of Investors in the Social Economy – INAISE*) – це глобальна мережа, що складається з фінансових закладів, орієнтованих на участь у соціальному розвитку і збереженні довкілля. Створена у 1989 році, INAISE об'єднує інвесторів з європейських та несередземноморських країн. Її мета – обмін досвідом, поширення інформації і демонстрація того, як інвестиції можуть

змінити соціальну й екологічну ситуацію на краще. Через свої інвестиційні проєкти члени INAISE сприяють розвитку ССЕ (INAISE, 2022);

- **Фінансовий альянс за сталу торгівлю (*Financial Alliance for Sustainable Trade – FAST*)** – всесвітня некомерційна організація, яка працює за принципом самоврядування і представляє інтереси кредиторів та виробників із просування на ринок продуктів, що користуються стійким попитом. Створена в травні 2007 року FAST є піонером в об'єднанні різноманітних стейкхолдерів, які спільно працюють над наданням доступу до фінансових ресурсів для малих і середніх підприємств. Членами FAST є соціально орієнтовані та альтернативні кредитні установи, малі й середні товаровиробники та інші зацікавлені сторони в ланцюжку постачання сільськогосподарської продукції. FAST – це глобальний довідник даних про стійке фінансування малого та середнього бізнесу і пов'язані з ним ринки. Завдяки FAST компанії з різних сфер діяльності можуть спільно працювати і збільшувати кількість виробників у країнах, що розвиваються, об'єднуючи їх у кооперативи (FAST, 2022);

- **Міжнародний центр досліджень та інформації про державну, соціальну і кооперативну економіку (*International Center of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy – CIRIEC*)**, заснований у Швейцарії в 1947 році. Його членами є дослідні інститути і компанії ССЕ, які спільними зусиллями проводять дослідження, організовують заходи та публікують статті за темами, пов'язаними із соціальною і державною економікою (CIRIEC, 2022);

- **Комітет із просування і розвитку кооперативів (*Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives – COPAC*)**, який складається з представників

кооперативного руху, фермерських господарств, установ ООН та міжнародних неурядових організацій. Комітет був заснований у 1971 році в Римі (Італія), а в 1996 році секретаріат організації переїхав до Женеви (Швейцарія). Завданнями СОРАС є пропагування та підтримка розвитку самоокупних кооперативних підприємств, що орієнтуються на потреби громад і керуються принципами економічного, соціального та екологічно сталого розвитку. Членами Комітету є *Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO)*, *Міжнародний кооперативний альянс (ICA)*, *Міжнародна федерація виробників сільськогосподарської продукції (IFAP)*, *Міжнародна організація праці (ILO)* й ін. Основні напрямки діяльності Комітету – технічне сприяння, пропаганда, діалог із представниками влади, обмін досвідом та інформацією (СОРАС, 2022).

У відповідь на потреби розвитку сектору ССЕ також створюються *нові глобальні мережі*, наприклад:

• **Міжконтинентальна мережа пропаганди соціальної та солідарної економіки (*Network for the Promotion of the Social and Solidarity Economy – RIPPES*)**, що є глобальною мережею континентальних мереж, основним завданням яких є побудова і просування ССЕ. Організація зародилася у 1997 році в Перу як мережа неформальних організацій і в 2005 році була офіційно визнана як *RIPPES* під час підготовки Дакарської зустрічі з питань глобалізації солідарності, на якій були присутні діячі ССЕ з більше ніж із 60 країн світу. *RIPPES* підтримує створення національних і континентальних мереж та сприяє побудові зв'язків між суб'єктами і партнерами ССЕ. Кожні п'ять років організація влаштовує заходи міжконтинентального рівня. *RIPPES* має членські мережі в Латинській Америці та Карибському басейні, Північній Америці, Європі, Африці, Азії та Океанії. Вони об'єднують

національні й галузеві мережі, забезпечуючи таким чином міцне територіальне прикріплення. Поєднання локальних і глобальних масштабів надає RIPESS гарні можливості для просування ССЕ, дозволяючи будувати і зміцнювати економіку, яка ставить людей і планету в центр своєї діяльності (RIPESS, 2022);

• **асоціація Mont Blanc Meetings**, створена з ініціативи п'яти виконавчих директорів найбільших французьких компаній сектору ССЕ. Вони збирають лідерів соціальної економіки з різних країн для реалізації міжнародних проєктів і сприяння в побудові та зміцненні ССЕ. Мета цієї мережі, створеної у 2003 році, – вирішення питань, пов'язаних із глобалізацією, демонстрація можливості побудови іншої моделі бізнесу і просування економіки, цінностями якої є гуманізм та дбайливе ставлення до довкілля. Міжнародні тематичні зустрічі проводяться кожні два роки, але також існує постійно діюча платформа для спілкування суб'єктів ССЕ і просування нових проєктів (MBM, 2022).

Таким чином, активний розвиток мереж ССЕ на різних рівнях управління сприяє зміцненню позицій сектору загалом у світі та побудові ринкових економічних систем «із людським обличчям».

Висновки

Завдяки тому, що ідеї ССЕ близькі багатьом організаціям, компанії сектору мають багатий досвід створення мереж, партнерств і більш формальних федерацій. Ці структури зі свого боку надають різноманітну підтримку своїм членам, задовольняючи суспільні соціальні потреби.

Суб'єкти ССЕ обирають найбільш зручні моделі і повноваження для ведення спільної роботи в існуючому

історичному та географічному контексті. Водночас очевидно, що зростаючі мережі мають більш горизонтальну структуру, аніж вертикально організовані інституціоналізовані федерації, які характеризуються великими розмірами, зобов'язаннями і власними традиціями.

Різноманітність форм компаній і мереж ССЕ відіграє ключову роль в одержанні сектором офіційного визнання, яке досягається через пропаганду і просування коротко- та довгострокових інтересів її членів. У тих країнах, де суб'єкти ССЕ були визнані владою, вони беруть участь у соціальному діалозі з урядами. У деяких випадках мережі допомагають налагодити зв'язки із соціальними рухами, враховуючи профспілки.

Досвід різних держав світу свідчить, що поява нових мереж – це найчастіше результат недостатньої гнучкості існуючих структур ССЕ, які не можуть підлаштуватися під нові обставини і використовувати нові методи роботи. Партнерство між інституційними та новими компаніями ССЕ все ще залишається швидше винятком, ніж правилом.

Характерною рисою успішних мереж і федерацій є їх побудова «знизу вгору», тобто створення на основі громад і територіальних об'єднань. Такі потужні мережі застосовують переваги своїх численних партнерів, а також отримують вигоди від їхніх внесків у соціально-економічний розвиток тієї галузі, в якій працюють.

Важливою перевагою мереж також є те, що вони здатні реагувати на найгостріші потреби своїх членів. Більшість мереж зароджувалися як пропагандистські об'єднання, але потім вони швидко розробили власні пакети послуг та інструменти для свого розвитку, що повністю відповідають завданням організацій. Такі підходи також зміцнюють мережі і посилюють їхню

здатність діяти ефективно, що робить їх потрібними та необхідними для своїх членів.

Прозора система керівництва компаніями SSE, яке здійснюється їхніми членами, – це характерна риса мереж, що динамічно розвиваються або були створені нещодавно. Участь членів в управлінні є фундаментом для формування нових мереж в усіх країнах, а також важливою умовою існування вже сформованих партнерств. Ця умова необхідна для того, щоб визначити пріоритети мережі і гідно виконувати її обов'язки, представницькі функції, а також пропагувати SSE.

Контрольні питання

1 Розкрийте найважливіші риси партнерств та мереж.

2 З якою метою створюються партнерства (товариства)? Наведіть приклад реального партнерства (товариства).

3 Що таке мережі? Як можна визначити федерації та конфедерації?

4 Назвіть основних стейкхолдерів партнерств та мереж SSE. Охарактеризуйте їхні інтереси щодо співпраці з компаніями SSE.

5 Які перешкоди заважають різним стейкхолдерам максимально ефективно співпрацювати із сектором SSE?

6 Наведіть приклади участі профспілок у розвитку SSE.

7 Наведіть приклади залучення асоціацій роботодавців та соціальних (громадських) рухів до розбудови SSE.

8 Якими є мотиви різних типів мереж і партнерств щодо розвитку SSE?

9 Охарактеризуйте основні функції мереж SSE.

10 Опишіть основні кроки для побудови плану дій щодо розроблення мереж ССЕ.

11 Охарактеризуйте розвиток міжнародних мереж ССЕ останніми десятиліттями.

12 Наведіть приклади найважливіших інституціоналізованих мереж ССЕ.

13 Назвіть основні міжнародні мережі ССЕ, організовані за належністю до певної галузі діяльності.

14 Охарактеризуйте нові глобальні мережі, створені для розвитку ССЕ.

Теми рефератів / презентацій

1 Федерації та конфедерації ССЕ: розвиток у різних країнах світу.

2 Мережі ССЕ та їхній розвиток у країнах Латинської Америки.

3 Мережі ССЕ та їхній розвиток у країнах Північної Америки.

4 Мережі ССЕ та їхній розвиток у країнах Африки.

5 Мережі ССЕ та їхній розвиток у країнах Європи.

6 Партнерства у сфері соціального розвитку: тенденції глобальних перетворень.

7 Профспілки та їхня роль у розвитку ССЕ в Європі.

8 Соціальні рухи та їхня роль у розвитку ССЕ в Україні.

9 Територіальні мережі ССЕ в Україні.

10 Міжнародні мережі ССЕ.

Практичні завдання

1 Визначити плановий обсяг товарообороту соціального торговельного підприємства, що постачає

продукцію до малих населених пунктів, які не мають постійних торговельних точок. Товарооборот фірми у звітному році становив 24,5 млн грн, кількість обслуговуваного населення – 9 800 осіб. У наступному році планується розширити географію продажів, водночас кількість охопленого населення збільшиться на 5,8 %. У плановому році прогнозований індекс цін становитиме 1,08.

2 Створення мережі ССЕ на території області дозволило об'єднати 120 місцевих кооперативів із виробництва і перероблення сільськогосподарської продукції. До об'єднання в мережу середньорічні доходи кооперативів становили 302,4 млн грн за загальних витрат 266,4 млн грн. Набуття членства в мережі забезпечило зниження загальних витрат її учасників до 225,8 млн грн та збільшення доходів до 310,7 млн грн. Обґрунтувати динаміку зниження витрат, зростання доходів та рентабельності діяльності мережі з розрахунку на одного її учасника (середній кооператив).

Список літератури

1. A Social Economy Partnership for Community-Based Sustainable Development, 2022. URL: <https://ccednet-rcdec.ca/en/toolbox/social-economy-partnership-community-based-sustainable> (date of access: 08.03.2022).

2. Action plan for affirming social solidarity economy in trainers' curricula. 2021. URL: https://base.socioeco.org/docs/action_plan_for_affirming_sse_in_vet_trainers_curricula.pdf (date of access: 08.03.2022).

3. AIM: International Association of Mutual Benefit Societies. 2022. URL: <https://www.aim-mutual.org/> (date of access: 19.02.2022).

4. AMARC International: World Association of Community Radio Broadcasters, 2022. URL: <https://amarc.radio/home/> (date of access: 11.03.2022).
5. Banca Etica, 2022. URL: <https://www.bancaetica.it/> (date of access: 23.02.2022).
6. CECOP – European confederation of industrial and service cooperatives, 2022. URL: <https://www.cecop.coop/> (date of access: 08.03.2022).
7. Chantier de l'économie sociale, 2022. URL: www.chantier.qc.ca (date of access: 09.03.2022).
8. CIRIEC: International Centre of Research and Information on the Public, Social and Cooperative Economy, 2022. URL: <https://www.ciriec.uliege.be/en/> (date of access: 08.03.2022).
9. COHDESSE: Consejo Hondureño del Sector Social de la Economía, 2022. URL: <http://surl.li/bqocj> (date of access: 08.03.2022).
10. COPAC: Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives, 2022. URL: <https://uia.org/s/or/en/1100004617> (date of access: 11.03.2022).
11. CUT: Central Unica dos Trabalhadores, 2022. URL: <https://www.cut.org.br> (date of access: 08.03.2022).
12. FAST: Financial Alliance for Sustainable Trade, 2022. URL: www.fastinternational.org (date of access: 11.03.2022).
13. ICA: International Cooperative Alliance, 2022. URL: <https://www.ica.coop/> (date of access: 19.02.2022).
14. ICMIF: International Cooperatives and Mutual Insurance Federation, 2022. URL: <https://www.aim-mutual.org/> (date of access: 19.02.2022).
15. INAISE International Association of Investors in the Social Economy, 2022. URL: www.inaise.org/ (date of access: 11.03.2022).

16. LEED Forum on Social Innovation, 2022. URL: <https://www.oecd.org/fr/cfe/lead/forum-social-innovations.htm> (date of access: 10.03.2022).
17. MBM: The Mont-Blanc Meetings – International Forum of the Social and Solidarity Economy Entrepreneurs, 2022. URL: <http://surl.li/bqoch> (date of access: 11.03.2022).
18. National Network of Support to the Promotion of the Social Solidarity Economy (RENAPESS Mali), 2022. URL: <https://www.gsef-net.org/en/node/26705> (date of access: 08.03.2022).
19. RIPESS: Network for the Promotion of the Social and Solidarity Economy, 2022. URL: <http://www.ripess.org> (date of access: 11.03.2022).
20. Rouillard J. Confederation of National Trade Unions. The Canadian Encyclopedia, 2015. URL: <http://surl.li/bqock> (date of access: 08.03.2022).
21. Social Economy Europe, 2022. URL: <https://www.socialeconomy.eu.org/> (date of access: 08.03.2022).
22. SODALITAS: Association for the Social Development of Entrepreneurship, 2022. URL: www.sodalitas.it (date of access: 09.03.2022).
23. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. URL: <http://surl.li/bqyqf> (date of access: 17.02.2022).
24. US Solidarity Economy Network, 2022. URL: <https://ussen.org/about-ussen/> (date of access: 08.03.2022).
25. WOCCU: World Council of Credit Unions, 2022. URL: <https://www.woccu.org/> (date of access: 10.03.2022).
26. World Council of Credit Unions. Wikipedia, 2022. URL: <http://surl.li/bqyzs> (date of access: 10.03.2022).

27. World Social Forum. Wikipedia, 2022. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/World_Social_Forum (date of access: 09.03.2022).

РОЗДІЛ 6

ВНЕСОК СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ В РОЗВИТОК ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

6.1 Просування та впровадження трудових стандартів і прав на працю.

6.2 Гарантія гідної зайнятості та доходів.

6.3 Зміцнення соціального захисту.

6.4 Розширення соціального діалогу.

6.1 Просування та впровадження трудова стандартів і прав на працю

Організації ССЕ є суб'єктами, які, крім задоволення особливих соціальних, економічних, екологічних, культурних потреб територій і громадян, створюють нові робочі місця, часто надаючи шанс на соціалізацію та друге життя представникам маргінальних груп населення і відстоюючи їхнє право на працю. Тому значущість сектору ССЕ для розвитку соціально-трудова відносин і зайнятості визнається та підтримується багатьма національними урядами. На міжнародному рівні роль сектору ССЕ у трудовій сфері визнано *Міжнародною організацією праці (ILO)*, яка розглядає компанії ССЕ як такі, що допомагають установлювати трудові стандарти і захищати права працівників.

Подробиці: Міжнародна організація праці

Заснована в 1919 році згідно з Версальським мирним договором ІЛО є однією з найстаріших міжнародних міжурядових організацій. До її складу входять 185 країн світу. Керівними органами ІЛО є Міжнародна конференція праці, Адміністративна рада та

Міжнародне бюро праці, розташовані в Женеві. Вищим органом управління ІЛО є Міжнародна конференція праці, яка збирається щорічно, розробляє та ухвалює міжнародні конвенції й рекомендації, узгоджує бюджет і програму роботи ІЛО, обирає Адміністративну раду та є форумом для обговорення актуальних проблем у соціально-трудовій сфері (До 100-річчя, 2018).

Визначення, просування і забезпечення трудових стандартів та прав на працю – один із наріжних каменів **Програми «Гідна робота» (DWA)**, розробленої ІЛО. Ця організація прийняла 188 конвенцій і 200 рекомендацій, що охоплюють усі аспекти трудової діяльності. У 1998 році на *Міжнародній конференції з питань праці (ILC)* була ухвалена **Декларація основних принципів та прав у світі праці** (Декларація, 1998). У ній були викладені головні трудові стандарти: *свобода об'єднань і свобода від примусової праці, неприпустимість дискримінації й експлуатації дітей*, які вважаються ключовими правами людини та основою концепції гідної роботи. **Декларація ІЛО про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації**, ухвалена у 2008 році, стосувалася більш глобального рівня. Вона свідчить, що зобов'язання ІЛО з просування ССЕ ґрунтується на переконанні, що в глобалізованому світі *«продуктивні, прибуткові і стабільні підприємства, спільно з потужною соціальною економікою та життєздатним суспільством критично важливі для стабільного економічного розвитку і створення робочих місць»* (ILO Declaration, 2008).

Подробиці: Що таке гідна робота?

Гідна робота уособлює *прагнення людей у їхньому робочому житті отримати таку роботу, яка:*

- *буде продуктивною та приносить гідний дохід;*
- *забезпечуватиме безпеку на робочому місці й соціальний захист для працівника і членів його родини;*
- *створюватиме перспективи для персонального розвитку та соціальної інтеграції;*

- *забезпечуватиме свободу людини щодо вираження всіх її турбот;*
- *гарантуватиме організацію й участь працівника в ухваленні рішень, що впливають на його життя;*
- *забезпечуватиме рівні можливості для всіх та гендерну рівність* (Decent work, 2022).

У кінцевому підсумку ці складові гідної роботи забезпечують мир у громадах і суспільстві. Програма «Гідна робота» відображає інтереси урядів, робітників і роботодавців, які разом представлені в ІЛО як унікальний потрійний союз.

DWA має **чотири нероздільні, взаємозв'язані і взаємодоповнювальні цілі:**

- 1) забезпечення конституційних прав працівників і права на працю відповідно до міжнародних стандартів;*
- 2) надання працівникам можливості бути найнятим на роботу та отримувати плату за свою працю;*
- 3) соціальний захист і соціальна безпека;*
- 4) соціальний діалог і потрійний союз.*

Ці цілі діють в інтересах усіх трудящих, жінок і чоловіків, формальних та неформальних працівників, які отримують заробітну плату або працюють на себе, тих, які працюють на полях, заводах і в офісах, удома або в громадах. На думку ІЛО, гідна робота – це основний шанс для зниження бідності, а також засіб для забезпечення сталого розвитку на засадах рівності й участі. ІЛО розробляє програму для трудового суспільства, представленого трьома сторонами, щоб допомогти їм мобілізувати свої потужні ресурси і створити необхідні умови для знищення бідності (Decent work, 2022).

Організації ССЕ з їхніми соціальними цінностями і участю в розвитку локальних економік, безумовно, можуть відігравати важливу роль у просуванні трудових стандартів та реалізації прав на працю. У південних країнах це твердження особливо актуальне і справедливе для неформальних працівників, які складають переважну частину ринку праці. Через організацію і надання соціальних послуг працівникам неформальної економіки компанії ССЕ, найчастіше у співробітництві з об'єднаннями робітників і роботодавців, борються за повагу до праці неформальних працівників, їхні права і

привертають увагу до порушення прав таких працівників, їхніх щоденних проблем. Крім того, просування ІЛО різних організацій ССЕ дає останнім можливість для подальшого розвитку і зміцнення трудових стандартів у межах неформальної економіки (The Reader, 2011).

6.1.1 Роль кооперативів

Кооперативи пропонують різноманітні заходи для **подолання проблем у неформальному секторі економіки**, серед яких *гостра конкуренція між працівниками, незадовільні умови праці, низька заробітна плата і недостатність вільного часу*, який дозволяв би їм створювати власні об'єднання. Кооперативні структури можуть сприяти вирішенню соціальних й економічних проблем працівників неформальної економіки, відстоювати їхні права та підтримувати їхні загальні вимоги, що висувуються іншим економічним суб'єктам і органам влади.

Робітники-мігранти є найбільш незахищеною групою населення, оскільки їм частіше за всіх доводиться працювати в нестерпних умовах і/або працювати неформально, особливо за часів економічної кризи, за зруйнованої економічної системи. У зв'язку з цим необхідно вдосконалювати координацію між членами ІЛО і мігрантськими організаціями, що працюють у сфері ССЕ на виконання конвенцій ІЛО № 111 «Про дискримінацію в галузі праці та зайнятості» (Конвенція, 1960) і № 97 «Про працівників-мігрантів» (Конвенція, 1975).

Подобиці: Кооператив робітників-мігрантів в Індонезії

У 2005 році в місті Маланг (Індонезія), що є одним із населених пунктів із найбільшою кількістю робітників-мігрантів у країні, група працівників-мігрантів, які повернулися на батьківщину, створила кооператив під назвою *Koperasi TKI Purna Citra Bumi Mandiri*. Цей кооператив пропонує фінансові продукти та послуги, розроблені для тих, хто не може скористатися послугами традиційних

банків, а також найрізноманітніші послуги, починаючи від продуктів харчування і сільського господарства та закінчуючи добривами й мікrokредитами. До кооперативу входять 29 членів, його послугами користуються 100 сімей мігрантів, капітал кооперативу становить 13 тисяч дол. США.

Кількість членів кооперативу зростає, оскільки їхню увагу привертають такі послуги, як грошові перекази, кредити на лікування та освіту, а також можливість участі в діяльності, що приносить дохід. Кооператив є офіційно зареєстрованим у *Кооперативному управлінні регіону Маланг* (From a migrant, 2010).

6.1.2 Боротьба проти експлуатації дитячої праці

Боротьба проти експлуатації дітей – ще один напрямок діяльності компаній ССЕ. *Міжнародна програма ILO по боротьбі з експлуатацією дитячої праці* існує вже впродовж багатьох років. Активними учасниками Програми є суб'єкти ССЕ, діяльність яких здійснюється в декількох напрямках.

Подробиці: Роль кооперативів в ефективній боротьбі з експлуатацією дитячої праці

В усьому світі кооперативи проявили себе через низку ініціатив, метою яких була **боротьба з експлуатацією дитячої праці**. Прикладами такої діяльності є:

- поліпшення умов праці членів кооперативу та громад для запобігання дитячій експлуатації (наприклад, кооперативи-виробники кави в Коста-Ріці і Нікарагуа, кооператив-виробник какао в Белізі);
- допомога громадам у викоріненні всіх видів дитячої праці за сприяння приватних фірм і через учасників логістичного ланцюжка (наприклад, через рух за справедливу торгівлю какао в Болівії, організацію *Farmapine Ghana Limited* в Гані, компанію *MIGROS* у Швейцарії і шкільні проекти в Індії, кооператив ткачів килимів у Пакистані, швейні кооперативи в Індії);
- отримання від великих мереж гарантій того, що вони не використовують у своєму логістичному ланцюжку дитячу працю (наприклад, *Mountain Equipment Cooperative* в Канаді, *Cooperative Group* в Англії, *Coop Italia* в Італії, *Coop Norden* у Данії, *Toys Made Without Child Labour* у Шпрі-Ланці) (Cooperating, 2009; The Reader, 2011).

6.2 Гарантія гідної зайнятості та доходів

Другий наріжний камінь Програми «Гідна робота» – *створення рівних можливостей для жінок і чоловіків для отримання гідної роботи та доходу.*

Ставлячи перед собою як соціальні, так і економічні завдання, компанії ССЕ відіграють ключову роль у створенні й гарантуванні гідних робочих місць та справедливого доходу. Кооперативи сектору ССЕ впродовж багатьох років були основними роботодавцями у багатьох країнах світу.

Подробиці: Кооперативи як ключові роботодавці

За даними ІСА, кооперативи є найбільшими приватними роботодавцями у Швейцарії та другими за величиною роботодавцями в Колумбії. В Індії кооперативні молочні господарства надають близько 13 млн робочих місць для сімей фермерів, у той час як у Франції та Італії в кооперативах працює понад 1 млн осіб. На державному, регіональному і місцевому рівнях ці підприємства також відіграють важливу роль, як, наприклад, у Квебеку (Канада), де фінансовий кооператив *The Desjardins Group* є головним роботодавцем, або у штаті Вісконсин (США), де 71 % всіх робочих місць належить до кооперативного сектору (The Reader, 2011).

Можливості соціального бізнесу щодо створення робочих місць і отримання справедливих доходів працівниками великою мірою залежать від доступності необхідних фінансових ресурсів. Послуги соціального мікрофінансування, які надаються багатьма суб'єктами ССЕ (наприклад, *групами самопомоги, ощадними та кредитними кооперативами*) дозволяють людям, що не можуть отримати кошти від традиційних банків, вкладати і позичати гроші на прийнятних умовах в установах, які вони контролюють повністю або частково. Цей механізм був офіційно визнаний у 2002 році *резолуцією ІЛС* для неформального сектору економіки. Він подає

мікрофінансування як міст для того, щоб неформальні працівники могли знайти свій шлях до формальної економіки. Компанії ССЕ надають мікrokредити, здійснюючи свій внесок в ідею гідної роботи. Вони створюють умови для початку трудової діяльності й отримання заробітку, а також підвищення рівня соціальної захищеності населення, формуючи в людей впевненість через їх участь в ухваленні рішень (The Reader, 2011).

Гідна робота також залежить від *існуючих і потенційних ринків*. Це – ще одна сфера, в якій організації ССЕ можуть відіграти важливу роль. Зокрема, сектор справедливої торгівлі надає кошти для формування нових внутрішніх і зарубіжних ринків, а також сприяє створенню робочих місць, які відповідають умовам гідної роботи.

Загалом, існує безліч галузей, в яких ССЕ можуть *розвивати нові ринки*. Суб'єкти сектору пропонують велику кількість «зелених робочих місць», *мета яких – захистити навколишнє природне середовище від екологічних загроз*. Необхідно підтримати ці починання не лише тому, що такі робочі місця запобігають безробіттю, а й тому, що їхня діяльність має особливу цінність у довгостроковій перспективі в умовах нарощування глобальних кліматичних змін. Сьогодні працівників, які зайняті на «зелених» робочих місцях, називають «зеленими комірцями», поряд із працівниками інтелектуальної праці («білі комірці») та представниками робітничих професій («сині комірці»).

Подробиці: «Зелені» робочі місця

Ідеологія створення «зелених» робочих місць полягає у впровадженні принципів сталого розвитку в соціально-трудові відносини на основі екологічної модернізації економіки. Переважно це роботи, пов'язані з транспортним сектором, відновлюваними джерелами енергії, будівництвом та управлінням відходами. Розвиток «зелених» робочих місць обумовлений визнанням світовою

спільнотою нагальності вирішення глобальних екологічних проблем і прагненням людства запобігти кліматичним змінам, забезпечивши збереження довкілля і добробуту населення, а також створення нових робочих місць для безробітних та працюючих у секторах, які найбільше сприяють глобальному потеплінню (наприклад, автомобільна промисловість чи видобування вугілля).

«Зелені» робочі місця є частиною Європейського зеленого курсу (*European Green Deal*), спрямованого на зниження викидів CO₂ європейськими країнами та перетворення їхніх економік на вуглецево-нейтральні до 2050 року (Simon, 2019). Вважається, що щорічне підвищення енергоефективності на 1 % упродовж десяти років буде сприяти створенню й утриманню 200 тис. нових робочих місць в Європейському Союзі в цей період. Кількість додаткових штатних працівників може збільшитися за рахунок зростання інвестицій у вітроенергетику: за річного виробництва 1 ТВт · год виникає потреба в робочих місцях (від 918 до 2 400), у той час як під час виробництва такої самої кількості енергії на атомних електростанціях формується 75 робочих місць, на газових – від 250 до 265, і на вугільних – 370 (Зелені робочі місця, 2022).

Неформальна економіка залишається великою проблемою для Програми «Гідна робота». У звіті *ILC* (The decent work, 2002) відзначається, що значні масштаби неформального економічного сектору обумовлюють дефіцит гідної роботи. Причиною того є пропонована у неформальній економіці неякісна, непродуктивна і низькооплачувана робота, яка не визнана та не захищена законом, не забезпечує реалізацію права на працю, соціальний захист, представництво та право голосу. Зазначені риси найбільш характерні для неформальної зайнятості в середовищі соціально незахищених верств населення, а також серед жінок і молоді. Водночас компанії ССЕ часто створюються на базі неформальних об'єднань людей і згодом формалізують свою діяльність. Цей досвід є цінним для подолання проблем забезпечення гідної зайнятості.

Подобици: Асоціація жінок – індивідуальних підприємців Індії

У 1972 році в Індії була зареєстрована *Асоціація жінок – індивідуальних підприємців (Self-employed Women's Association – SEWA)*, яка об'єднала представниць слабкої статі, що заробляють на життя власною працею або мають невеликий бізнес у неформальному секторі економіки. Сьогодні до асоціації входять 1,5 млн жінок із 18 штатів країни. Членами SEWA є 160 кооперативів (зокрема, кооперативні молочні виробництва, ремісничі кооперативи, трудові, сільськогосподарські кооперативи та кооперативи, задіяні в постачаннях і торгівлі), 15 економічних федерацій та 3 виробничі компанії. Жінки беруть участь в акціонерному капіталі кооперативів і є їхніми працівниками. Кожним кооперативом управляє виконавчий комітет, обраний членами кооперативу відповідно до демократичних принципів. Найбільший кооператив, що входить до асоціації, – це *банк SEWA*, членами якого є 125 тисяч осіб (SEWA Bank, 2022). Асоціація постійно розширює свої глобальні зв'язки і наразі допомагає бідним жінкам із 7 південноазійських держав (Афганістану, Пакистану, Шрі-Ланки, Непалу, М'янми, Бутану та Бангладешу) знайти роботу і налагодити нормальне життя (SEWA, 2022).

Освіта та навчання – основні шляхи до досягнення цілей, поставлених Програмою «Гідна робота». Суб'єкти ССЕ, наприклад кооперативи, можуть істотно допомогти не лише в навчанні, освіті та поширенні інформації, а й у розробленні *інноваційних підходів у цій сфері*. Просування ідей ССЕ серед майбутніх лідерів та підприємців у процесі їхнього навчання закладає міцний фундамент подальшої співпраці з компаніями ССЕ. Кооперативні коледжі в Англії і деяких англійських країнах Африки (наприклад, в Ефіопії, Кенії й Танзанії) та окремі організації, наприклад, *Африканський університет розвитку кооперативного руху (African University for Cooperative Development – AUCD)*, викладають навчальні курси, пов'язані з кооперативним рухом, а також низку економічних дисциплін загальної спрямованості, що розглядають і питання ССЕ. Часто організації ССЕ

пропонують професійне навчання, що дозволяє робітникам знайти роботу в майбутньому.

Як зазначалося вище, суб'єкти ССЕ приділяють особливу увагу незахищеним верствам населення – жінкам, людям, хворим на СНІД, працівникам-мігрантам, інвалідам, – усім тим, хто часто має проблеми з пошуком роботи. Наприклад, соціальні підприємства можуть пропонувати певні послуги для таких груп людей і водночас наймати їх на роботу – тимчасову або постійну. Таким чином, соціальні підприємства відіграють важливу роль у трудовій інтеграції та пошуку гідної роботи (The Reader, 2011).

Розбудова місцевої економіки є чи не основним завданням для організацій ССЕ. Їхня загальна мета – демократія, партнерство і розширення шляхів для співпраці та розвитку (Schwettman, 2006). Подібно до сектору ССЕ, розбудова локальної економіки дозволяє створювати інноваційні підходи до вирішення проблем безробіття. Такі підходи фокусуються на місцевих конкурентних перевагах і формують нові можливості зі створення робочих місць й отримання прибутку, допомагають поліпшити умови праці загалом через участь місцевих стейкхолдерів і через ведення бізнесу в межах певної території.

Відмінною рисою локального економічного розвитку є активна участь у процесах розвитку територій як приватних, так і державних організацій. Ефективність соціального діалогу вимірюється не лише кількістю нових економічних партнерів, а й ступенем соціальної згуртованості та прозорості економічних структур (The Reader, 2011).

6.3 Зміцнення соціального захисту

Залучення компаній ССЕ до механізмів соціального захисту є цілком природним, оскільки вони орієнтовані на своїх членів, які часто не мають доступу до товарів і послуг, вироблених традиційною економікою. Як організації, створені на основі членства, суб'єкти ССЕ більш адекватно реагують на поточні економічні і соціальні проблеми суспільства, визначають групи ризику і нові потреби населення.

Більшість організацій ССЕ, які беруть участь у *схемах соціального захисту*, виконують такі *функції*:

- управляють механізмами страхування, наприклад, схемами мінімального страхування здоров'я;

- полегшують своїм членам доступ до страхування, наприклад, у кооперативах (кооперативи сфери охорони здоров'я), товариствах взаємодопомоги (спільне страхування), асоціаціях (профспілках) та установах, що надають мікрофінансування (The Reader, 2011).

У багатьох *розвинених країнах* суб'єкти ССЕ є основними гравцями на ринку *послуг зі страхування здоров'я*. Поряд із приватними компаніями, товариства взаємодопомоги надають конкурентоспроможні страхові, а також інші додаткові послуги. Серед останніх: представлення інтересів пацієнта, здійснення профілактичного обслуговування, навчання, інформування та консультації для своїх членів. Такі додаткові послуги не лише допомагають пацієнтам ухвалювати більш ефективні рішення, а й знижують вартість індивідуального лікування і послуг, пов'язаних із лікуванням третіх осіб (АІМ, 2022).

У *країнах, що розвиваються*, пріоритетним завданням є пошук шляхів для соціального захисту неформальних робітників та їхніх сімей у формі ефективного страхування. Це обумовлено тим, що в

окремих країнах третього світу частка працівників неформального сектору може сягати 90 % і більше від загальної кількості зайнятого населення. Тому, на думку ІЛО, **стратегія розширення соціального страхування** та залучення до соціального захисту якомога більшої кількості працівників повинна спиратися на *дві категорії індивідуальних прав*:

– права, які виникають як наслідок оплати внесків або податків;

– «мінімальні» права або базовий соціальний захист для всіх. Такі «мінімальні» права можуть поступово розширюватися в міру розвитку національної економіки і/або в міру виникнення нових потреб (The Reader, 2011).

За сприяння Всесвітньої організації охорони здоров'я та інших організацій ООН ІЛО займається розвитком концепції мінімального соціального захисту для людей під час і після кризи. **Мінімальний соціальний захист** може складатися з *двох основних елементів*, які дозволили б забезпечити права людини:

– **основних послуг**: гарантія постійної доступності соціальних послуг і можливості ними користуватися (наприклад, водопостачання та каналізації, охорони здоров'я, освіти і соціальної підтримки сімей);

– **соціальних виплат**: базовий набір найважливішої соціальної допомоги, що надається готівкою або/та натурою незаможним і незахищеним верствам населення. Такі виплати повинні гарантувати прожитковий мінімум і мінімальний дохід, а також доступ до основних послуг, враховуючи освіту та медичну допомогу (ILO, 2022).

Упродовж більше ніж 30 років у країнах, що розвиваються, компанії ССЕ надають своїм членам **послуги з медичного страхування в громадах**. Насамперед їхніми споживачами є неформальні працівники і люди з сільської місцевості, які не мають доступу до національних

схем соціального страхування. У деяких країнах такі ініціативи з надання медичного страхування були інтегровані в державні програми медичного страхування. Окремі соціально-економічні групи (наприклад, вчителі) створили власні *товариства медичної взаємодопомоги*, завдяки чому вони можуть користуватися додатковими схемами страхування. Такі компанії найчастіше трапляються в Центральній і Західній Африці. Подібні численні ініціативи реалізуються в мережах і федераціях, що дозволяє їхнім членам більш ефективно розвивати свої компанії і пропонувати актуальні адміністративні та фінансові послуги (The Reader, 2011).

Подробиці: Схеми медичного страхування в Гані

Офіційне медичне страхування є порівняно новим явищем для Гани. До появи цієї системи допомога (наприклад, лікування і психологічна підтримка) в разі необхідності надавалася впродовж десятиліть через неформальні мережі, створені на основі соціального капіталу і принципу солідарності. Традиційне медичне обслуговування здійснювалося на платній основі, а отже, великою проблемою була нерівність під час отримання доступу до якісних медичних послуг. Для вирішення цього питання в країні була впроваджена *Державна система медичного страхування (National Health Insurance Scheme – NHIS)*.

Сьогодні в Гані існують *три основні типи медичного страхування* (NHIS, 2022):

1) *загальні районні (або в межах окремих громад) схеми взаємного медичного страхування*, які діють на певній території і будь-який її житель може скористатися страховкою;

2) *схеми приватного комерційного страхування*, які передбачають комерційне страхування приватних осіб, до того ж страховка не прив'язана до певного району і будь-який житель країни може її придбати;

3) *схеми приватного (громадського) взаємного страхування здоров'я*, які обслуговують окремі групи населення – наприклад, членів клубу, прихожан церкви або будь-якої іншої організації.

Дані, надані головним офісом NHIS в Аккрі, свідчать про те, що за останнє десятиліття понад 12,5 млн жителів Гани, або 61 % населення, що становить 20,4 млн осіб, зареєструвалися в NHIS.

Найбільша кількість членів проживає в регіонах Ашанті (2,8 млн), Бронг Агафія (1,5 млн), Грейт Аккра (1,4 млн) і Західному регіоні (1,4 млн осіб). Близько 6,3 млн (дещо більше ніж 50 %) застрахованих – це діти до 18 років; 867 тисяч осіб (6,9 %) – люди старше 70 років; 303 тис. осіб (2,4 %) – незаможне населення. Усі ці категорії звільнені від сплати страхових внесків (NHIS, 2022; The Reader, 2011).

Досвід Гани показує, що подолання проблем недостатнього фінансування, низької якості медичних послуг і маргіналізації може бути успішним навіть у країні, де понад 90 % населення зайнято у неформальному секторі. Введення декількох видів схем медичного страхування (від громадських до державних) для різних груп населення і поступове взаємне вирівнювання цих схем уможливило надання рівного доступу до медичного обслуговування для всіх категорій громадян, і насамперед найбільш вразливих верств населення.

Епідемія ВІЛ / СНІД є важливим питанням у контексті соціального захисту і реалізації Програми «Гідна робота». Компанії ССЕ докладають значних зусиль для боротьби з цією проблемою. Зокрема, асоціації й інші громадські організації створили центри допомоги (медичної та психологічної) для осіб, хворих на ВІЛ / СНІД, в усьому світі. У багатьох країнах уряди орієнтувалися на цей інноваційний досвід під час розроблення державної політики у відповідних сферах. Отже, необхідно зміцнювати взаємодію між державними та приватними організаціями, суб'єктами ССЕ у боротьбі з цим захворюванням, зважаючи на успіхи такої співпраці.

Подробиці: *Допомога хворим на ВІЛ / СНІД в Уганді*

Організація з підтримки хворих на СНІД (The AIDS Support Organization – TASO) – широко відома інституція, заснована в Уганді в 1987 році. Вона допомогла понад 20 тис. хворим отримати необхідне противірусне лікування. Це стало можливим завдяки допомозі понад 1,5 тис. працівників-волонтерів, хворих на ВІЛ / СНІД, які пройшли спеціальне навчання і сьогодні консультують, поширюють інформацію в своїх колах і закликають людей продовжувати необхідне лікування. Ця діяльність була настільки успішна, що TASO стала основним партнером із розроблення державної стратегії в боротьбі з ВІЛ / СНІД в Уганді. Це, без сумніву, допомогло знизити рівень захворюваності в

країні, який становить 6,7 % серед населення віком від 15 до 49 років (TASO, 2022).

Новітнім глобальним викликом стала **пандемія COVID-19**, яка стрімко поширилася світом у 2020 році, спричиняючи мільйони випадків захворювань щодня та колапс національних систем охорони здоров'я. Низка локдаунів, застосованих урядами багатьох країн світу у 2020–2021 рр. щодо припинення поширення вірусу, обумовила зупинення роботи підприємств та організацій, хвилі банкрутств, насамперед представників малого і середнього бізнесу, істотне зростання безробіття та зниження рівня життя населення в усьому світі. Таким чином, знову загострилися проблеми соціального захисту, забезпечення гідної роботи, отримання необхідних фінансових ресурсів для відновлення бізнесу та якості життя людей. У цьому контексті посилюється значення сектору SSE щодо вирішення зазначених питань. Напрямами діяльності компаній SSE в умовах пандемії є сприяння відновленню зайнятості і створенню нових робочих місць, медичне і соціальне страхування, забезпечення доступних медичних послуг для населення, фінансова підтримка бізнесу, зокрема соціальних підприємств, волонтерська діяльність щодо забезпечення лікарями, їжею тощо сімей, які постраждали від пандемії.

Подробиці: Діяльність кредитних спілок Ірландії під час пандемії COVID-19

В Ірландії налічується дещо більше ніж 220 незалежних кредитних спілок, розсіяних по всій країні. Двадцять восьмого березня 2020 року, коли Ірландія оголосила локдаун у відповідь на стрімке поширення COVID-19, національний уряд затвердив список основних постачальників послуг, тобто перелік підприємств, яким було дозволено працювати під час локдауну. До цього списку увійшли кредитні спілки, завданням яких стало надання доступних фінансових послуг населенню й бізнесу, що гостро потребували фінансової допомоги.

Результатом діяльності ірландських кредитних спілок в умовах нової реальності стали інноваційні фінансові продукти, адаптовані під змінені потреби споживачів. Зокрема, Кредитна спілка медичних працівників, яка обслуговує працівників медичних служб та їхні сім'ї по всій країні, запропонувала нову екстрену позику «перебувай вдома» за пільговою ставкою для підтримки тих, хто ледве зводить кінці з кінцями. Це також допомогло забезпечити харчування сотні бездомних і літніх людей, створити благодійний банк їжі та профінансувати її доставлення лікарям на передовій. Кредитна спілка Athlone передала засоби індивідуального захисту місцевим лікарням для медичного персоналу коронавірусних відділень на заході країни. Кредитна спілка Core Credit Union у Дубліні запропонувала послуги з доставлення для своїх членів, які мали термінові фінансові потреби, але не могли покинути свої домівки. Дві кредитні спілки на північному сході, Dundalk Credit Union та Cúchullain Credit Union, створили Фонд реагування громади на виклики COVID-19 (COVID-19 Community Response Fund), метою якого стала фінансова допомога компаніям SSE, що забезпечували потреби громад в умовах пандемії. Багато кредитних спілок запустили спеціальні кредитні продукти для підтримки малого та середнього бізнесу на вигідних умовах для його виживання і відновлення.

Використовуючи досвід кооперації між кооперативами, кредитні спілки почали тісно співпрацювати в регіональних групах, щоб підтримати одна одну в умовах кризи. Сьогодні ці групи пропонують практичні поради та підтримку своїм членам. Дванадцять кредитних спілок приєдналися до урядової схеми кредитних гарантій COVID-19 (COVID-19 Credit Guarantee Scheme), яка пропонує знижені відсоткові ставки за кредитами терміном до 5,5 року для підприємств, що постраждали внаслідок пандемії (McCarthy, 2021).

Таким чином, залучення компаній SSE до соціального захисту населення дозволяє швидше й ефективніше долати негативні наслідки безробіття, покращувати та робити більш доступним медичне забезпечення, надавати необхідні фінансові ресурси для розвитку бізнесу і підтримувати родини та ін.

6.4 Розширення соціального діалогу

ILO визначає **соціальний діалог** як *всі види переговорів, консультацій або обміну інформацією між представниками уряду, роботодавців і працівників із питань соціально-економічної політики, які становлять загальний інтерес для всіх стейкхолдерів*. Основна **мета соціального діалогу** – сприяти досягненню консенсусу і демократичної участі всіх зацікавлених осіб у сфері праці та працевлаштування (Social dialogue, 2022).

Соціальний діалог може набувати форми *тристороннього процесу* за участі уряду або складатися з *двосторонніх відносин* лише між найманими працівниками та бізнесом (наприклад, між профспілками й організаціями роботодавців) із непрямым залученням уряду чи без нього. Процеси соціального діалогу можуть бути *неформальними* або *інституціоналізованими*, або ж їх комбінацією. Такий діалог може відбуватися на національному, регіональному рівнях або на рівні підприємства. Він може бути *міжпрофесійним, галузевим* або *комбінованим* (Social dialogue, 2022).

Успішно проведений соціальний діалог здатний вирішити найважливіші економічні та соціальні проблеми, сприяти ефективному управлінню, встановленню згоди в галузі, соціальній стабільності і розвитку економіки. Соціальний діалог критично важливий для соціального згуртування усіх його учасників. Проте для того, щоб він відбувся, в суспільстві повинні існувати такі **умови для його проведення**:

– наявність сильних, незалежних організацій працівників і роботодавців, які мають технічні можливості та доступ до відповідної інформації для участі в соціальному діалозі;

- політична воля і прихильність до соціального діалогу з боку всіх учасників цього процесу;
- повага до фундаментальних прав на свободу асоціацій та колективних переговорів;
- відповідна державна інституційна підтримка (Social dialogue, 2022).

Оскільки компанії ССЕ часто створюються на базі громад і внаслідок цього дуже близькі до народу, вони легко виявляють та активно реагують на актуальні економічні й соціальні проблеми. Досвід організацій ССЕ, що передбачає участь усіх членів в управлінні і прозорість ухвалення рішень, розвиває культуру діалогу, який зі свого боку може надати інноваційні рішення проблемам компаній. У межах класичного тристороннього соціального діалогу можуть проводитися консультації з суб'єктами ССЕ, а також іншими організаціями громадянського суспільства, що представляють незахищені групи населення (наприклад, жінок, працівників-мігрантів, осіб, які не отримують соціальної підтримки і не мають гідної роботи, тощо) (The Reader, 2011).

Подробиці: Співпраця кооперативів та профспілок

Більш ефективна співпраця між компаніями ССЕ (наприклад, кооперативами) й іншими організаціями, які керуються членами (наприклад, профспілками або асоціаціями роботодавців), може принести користь обом сторонам. Наприклад, профспілки Палестини налагоджують співпрацю з кооперативами, оскільки вони зацікавлені у залученні їхніх членів до своїх організацій. Тим часом кооперативи можуть вирішити проблеми неформальної економіки – сфери, що залишається закритою для багатьох профспілок, оскільки останні здатні забезпечити певну подібність соціального захисту, особливо в сільських регіонах (ILO, 2010).

Сьогодні дуже важливо вивести соціальний діалог за консультативного сприяння суб'єктів ССЕ на

міжнародний рівень. Лише на цьому рівні через переговори та інноваційні практики можна буде знайти спільні рішення проблем, спричинених економічною, фінансовою, екологічною кризою, в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

Висновки

Завдяки комбінації соціальних та економічних цілей і демократичним принципам роботи компанії ССЕ у сучасній економіці сприяють її сталому розвитку та вирішенню багатьох проблем, наприклад, забезпеченню зайнятості, боротьбі з бідністю і досягненню Цілей розвитку тисячоліття.

Суб'єкти ССЕ здійснюють вагомий внесок у реалізацію багатьох міжнародних проєктів, зокрема Програми ІЛО «Гідна робота» та її чотирьох наріжних каменів: трудових стандартів і права на працю, гідного працевлаштування та доходу, соціального захисту, соціального діалогу.

Як роботодавці компанії ССЕ поширюють трудові стандарти і підтримують право на працю запровадженням механізму участі своїх членів в управлінні організаціями. Суб'єкти ССЕ також допомагають найбільш незахищеним верствам населення (наприклад, неформальним працівникам, працівникам-мігрантам, дітям) відстоювати свої трудові права.

Оскільки компанії сектору ставлять перед собою як соціальні, так й економічні цілі, вони відіграють основну роль у створенні й гарантуванні гідних робочих місць та доходу. Зокрема, кооперативи впродовж багатьох років були основними роботодавцями в різних країнах світу. Суб'єкти ССЕ сьогодні забезпечують отримання доступу до фінансових ресурсів (соціального фінансування),

сприяють створенню нових ринків (справедливої торгівлі, «зелених» робочих місць), поширенню освіти та навчання, допомагають формалізації деяких неформальних об'єднань та їх інтеграції у структури ССЕ, стимулюють розвиток місцевої економіки.

У розвинених країнах компанії ССЕ вже визнані основними гравцями на ринку послуг із соціального захисту (наприклад, медичного страхування). У державах, що розвиваються, де такий захист є дуже слабким, суб'єкти ССЕ (наприклад, товариства взаємодопомоги) борються за те, щоб ефективні механізми соціального захисту були доступні для тих численних груп людей, які його позбавлені в межах існуючих державних і приватних схем. Окремі країни передбачають соціальний захист у загальнодержавних механізмах. В інших сферах (наприклад, боротьби з ВІЛ / СНІД, пандемією COVID-19 тощо) організації ССЕ надають хворим людям інноваційні послуги і здійснюють свій внесок у реалізацію державної стратегії в галузі охорони здоров'я.

Участь усіх членів в управлінні компаніями і прозорість ухвалення рішень, притаманні діяльності представників сектору ССЕ, розвивають культуру соціального діалогу, що дозволяє генерувати інноваційні підходи до вирішення суспільних проблем. У межах класичного тристороннього соціального діалогу можуть проводитися консультації із суб'єктами ССЕ, а також іншими організаціями громадянського суспільства, що представляють інтереси незахищених верств населення. Співпраця між традиційними соціальними партнерами і сектором ССЕ може бути найбільш ефективним рішенням для досягнення поставлених соціально-економічних завдань територій.

Контрольні питання

1 Охарактеризуйте взаємодію ІЛО та сектору ССЕ в контексті розвитку трудових відносин.

2 Охарактеризуйте основні документи ІЛО у сфері трудових стандартів і права на працю.

3 Що таке гідна робота? Які її завдання?

4 Назвіть чотири стратегічні завдання Програми «Гідна робота». Охарактеризуйте їх.

5 Якою є роль ССЕ у сприянні поширенню трудових стандартів та реалізації трудових прав?

6 Якою є роль кооперативів у забезпеченні зайнятості працівників-мігрантів та ліквідації дитячої праці?

7 Якими є можливості ССЕ для створення робочих місць й отримання доходів, створення нових внутрішніх та зовнішніх ринків?

8 Що таке «зелені» робочі місця? Яка їхня роль у реалізації Європейського зеленого курсу?

9 Як суб'єкти ССЕ сприяють формалізації неформальних об'єднань?

10 Якими є можливості ССЕ розробляти інноваційні підходи у сфері освіти та професійної підготовки, стимулювати місцевий розвиток?

11 Які схеми соціального захисту належать до сектору ССЕ? Які функції виконують компанії ССЕ у схемах соціального захисту?

12 У чому полягає роль ССЕ у наданні послуг із медичного страхування у розвинених країнах?

13 Що таке мінімальний соціальний захист? Назвіть та охарактеризуйте його основні елементи.

14 Які категорії індивідуальних прав можуть застосовуватися в схемах соціального захисту в країнах, що розвиваються? Охарактеризуйте їх.

15 Розкрийте досвід упровадження схем медичного страхування в Гані.

16 Яка роль ССЕ в призупиненні пандемії ВІЛ / СНІД та COVID-19? Наведіть приклади.

17 Яка основна мета соціального діалогу? У чому полягає роль ССЕ в цій сфері?

18 Охарактеризуйте види та форми соціального діалогу.

19 Розкрийте основні умови для проведення соціального діалогу в суспільстві.

Теми рефератів / презентацій

1 Перспективи створення «зелених» робочих місць в Україні.

2 Досвід створення «зелених» робочих місць у країнах, що розвиваються.

3 Європейський зелений курс та перспективи розвитку «зелених» робочих місць.

4 Аналіз схем медичного страхування в розвинених державах світу: переваги та недоліки.

5 Схеми медичного страхування США.

6 Європейські механізми медичного страхування.

7 Вплив пандемії COVID-19 на національні системи охорони здоров'я.

8 Приклади впровадження схем медичного страхування в країнах, що розвиваються.

9 Проблеми зайнятості українських працівників-мігрантів.

10 Проблеми зайнятості та соціального захисту працівників-мігрантів у розвинених країнах.

Практичні завдання

1 Зайнятість у відновлюваній енергетиці породжує зайнятість у виробництві енергетичного обладнання, будівництві та монтажі «зелених» енергооб'єктів, їх експлуатації і технічному обслуговуванні, а також постачанні палива (біомаси). Кількість нових робочих місць у кожному з цих секторів може бути розрахована на основі добутку приросту обсягу «зелених» енергопотужностей, установлених у певному році (МВт), та коефіцієнта зайнятості у відповідному секторі. Розрахуйте кількість нових «зелених» робочих місць, які будуть створені в геліо- і біоенергетиці території та суміжних їм секторах у наступному році за зростання потужностей геліоенергетики на 365 МВт, біоенергетики – на 128 МВт. Коефіцієнти зайнятості в суміжних секторах подані в таблиці:

Технологія відновлюваної енергетики	Коефіцієнт зайнятості у виробництві, роки роботи / МВт	Коефіцієнт зайнятості в будівництві та монтажі, роки роботи / МВт	Коефіцієнт зайнятості O&M, робочі місяці / МВт	Коефіцієнт зайнятості у постачанні палива, робочі місяці / МВт
Біоенергетика	2,9	14,0	1,5	2,6
Геліоенергетика	6,7	13,0	0,7	–

Середня розрахункова тривалість трудового життя – 35 років. Зробіть необхідні висновки.

2 Розрахуйте загальний рівень охоплення населення країни державною системою медичного страхування, зокрема за категоріями населення, якщо відомі такі дані:

Категорія населення	Кількість населення за категорією, млн осіб	Кількість населення за категорією, охоплена державним страхуванням, млн осіб
Особи, молодші працездатного віку	10,8	5,2
Працездатні особи	32,7	18,9
Особи, старше працездатного віку	23,5	14,1

Зробіть необхідні висновки.

Список літератури

1. Декларація МОП основних принципів та прав у світі праці. Верховна Рада України, 1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260#Text (дата звернення: 14.03.2022).

2. До 100-річчя Міжнародної організації праці. Охорона праці і пожежна безпека, 2018. URL: <https://oppb.com.ua/news/do-100-richchya-mizhnarodnoyi-organizaciyi-praci> (дата звернення: 14.03.2022).

3. Зелені робочі місця. Вікіпедія, 2022. URL: <http://surl.li/bqoff> (date of access: 15.03.2022).

4. Конвенція 111. Конвенція о дискриминации в области труда и занятий. ILO, 1960. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c111_ru.htm (дата обращения: 14.03.2022).

5. Конвенція про працівників-мігрантів (переглянута 1949 року) № 97. Верховна Рада України, 1975. URL: <http://surl.li/bqzaz> (дата звернення: 14.03.2022).

6. AIM: International Association of Mutual Benefit Societies, 2022. URL: <https://www.aim-mutual.org/> (date of access: 19.02.2022).

7. Cooperating out of child labor: harnessing the untapped potential of cooperatives and the cooperative movement to eliminate child labor. ILO Cooperative program, ILO International Program on the Elimination of Child Labor, International Co-operative Alliance, 2009.

8. Decent work. International Labour Organization, 2022. URL: <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm> (date of access: 13.03.2022).

9. From a migrant worker to a cooperative leader. International Labour Organization, 2010. URL: https://www.ilo.org/jakarta/info/public/WCMS_146057/lang--en/index.htm (date of access: 14.03.2022).

10. ILO Declaration on Social Justice for a Fair Globalization. International Labour Organization, 2008. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/mission-and-objectives/WCMS_099766/lang--en/index.htm (date of access: 14.03.2022).

11. ILO Regional Office for Arab States. Issue Brief 3: Rural women producers and cooperatives in conflict settings in Arab States, International Labour Office, Beirut, 2010.

12. ILO: Social Protection, 2022. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowMainPage.action> (date of access: 17.03.2022).

13. McCarthy O. The social and solidarity economy: from the margins to the mainstream. Case study: Credit unions as essential service providers in Ireland during the Covid-19 pandemic. 2021. URL: <http://surl.li/bqofi> (date of access: 17.03.2022).

14. NHIS: National Health Insurance Scheme, 2022. URL: <https://www.nhis.gov.gh/> (date of access: 17.03.2022).

15. Schwettmann J. The social economy and the decent work agenda. Working Paper, International Labour Office. Genève, 2006.

16. SEWA Bank: Shri Mahila SEWA Sahakari Bank Ltd, 2022. URL: <https://www.sewabank.com/> (date of access: 17.03.2022).
17. SEWA: Self-employed Women's Association, 2022. URL: www.sewa.org (date of access: 16.03.2022).
18. Simon F. EU Commission unveils "European Green Deal": the key points. December 11, 2019. URL: www.euractiv.com (date of access: 15.03.2022).
19. Social dialogue. International Labour Organization, 2022. URL: <http://surl.li/bqofj> (date of access: 18.03.2022).
20. TASO: The Aids Support Organisation (U) LTD, 2022. URL: <https://tasouganda.org/> (date of access: 17.03.2022).
21. The decent work and the informal economy. ILO, International Labour Conference, 90th Session 2002. International Labour Office, 2002.
22. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. URL: <http://surl.li/bqyqf> (date of access: 17.02.2022).

РОЗДІЛ 7

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В СУЧАСНІЙ КОНЦЕПЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ТА СОЛІДАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

7.1 Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки.

7.2 Зарубіжний досвід функціонування інститутів соціального підприємництва.

7.3 Розвиток соціальних підприємств в Україні.

7.1 Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки

Соціальне підприємництво є новою комерційною моделлю бізнесу, яка прагне позитивно впливати на вирішення соціальних проблем суспільства або якості навколишнього природного середовища.

Люди, відкриваючи власний бізнес, мають різну мотивацію. Одні хочуть отримати свободу дій і стати самі собі босом, інші воліють займатися справою, що є їхньою справжньою пристрастю, а ще інші прагнуть заробити багато грошей і побудувати власну імперію. Однак за останні кілька років з'явився і новий тип підприємця, мотивація якого не вписується в традиційні бізнес-рамки, – це соціальний підприємець.

Ураховуючи, що соціальні підприємства за допомогою окремих осіб, стартапів та підприємців розробляють і фінансують рішення щодо подолання соціальних та інших проблем громад, соціальний підприємець досліджує можливості бізнесу, які матимуть позитивний вплив на локальні економіки, суспільство чи

світ загалом. Для найбільш депресивних населених пунктів і територій, що характеризуються низькою економічною динамікою й обмеженими пропозиціями працевлаштування, соціальне підприємництво є основною рушійною силою поживлення виробничої діяльності, розвитку малого бізнесу або солідарних підприємств.

Принципова відмінність між комерційною компанією та соціальним підприємством ґрунтується на протиставленні індивідуального і колективного заробітку. У приватних фірмах співробітники працюють для досягнення мрій їхніх власників. У компаніях ССЕ всі зусилля, витрачені членами кооперативу, спрямовані на реалізацію спільної мети, що значно посилює мотивацію кожного працівника.

Подобиці: Поява соціального підприємництва

Хоча термін «соціальне підприємництво» порівняно новий, саме явище має давню історію. Про поняття «соціальне підприємництво» і «соціальний підприємець» уперше згадувалося в 60-х роках ХХ ст. в англомовній літературі, присвяченій питанням соціальних змін. Вони стали широковживаними у 80-х роках ХХ ст., зокрема, завдяки зусиллям Білла Дрейтона, засновника компанії Ашока. До осіб, чия діяльність може слугувати зразком соціального підприємництва, можна віднести Флоренс Найтінгейл – засновницю першого училища для медичних сестер у Великобританії, Роберта Оуена – засновника кооперативного руху, Вінобу Бхаве – засновника індійського руху «Земля в дар». У ХІХ та ХХ ст. деякі з найбільш успішних соціальних підприємців сприяли поширенню інновацій, корисність яких була оцінена так високо, що вони були впроваджені в національних масштабах за підтримки держави чи бізнесу (Сотула, 2013; Соціальне підприємництво, 2022).

Соціальні підприємства визначаються *Організацією з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) як «будь-яка приватна діяльність, що здійснюється в інтересах суспільства і організована на підприємницьких засадах, водночас основною метою*

діяльності є не максимізація прибутку, а досягнення певних економічних і соціальних цілей, а також генерація інноваційних рішень проблем соціального відчуження та безробіття» (Сотник та ін., 2018).

Європейська комісія визначає соціальне підприємство як «оператора ССЕ, основна мета якого полягає у здійсненні соціального впливу, а не отримання прибутку для своїх власників чи акціонерів. Така компанія надає товари і послуги для ринку підприємницьким та/або інноваційним способом і використовує свій прибуток насамперед для досягнення соціальних цілей. Управління в ній здійснюється відкрито та відповідально і, зокрема, передбачає залучення працівників, споживачів та стейкхолдерів, на яких впливає комерційна діяльність соціального підприємства» (Social entrepreneurship, 2022).

Соціальне підприємництво – це процес, за допомогою якого конкретні типи суб'єктів ССЕ (соціальні підприємці) створюють і розвивають організації, які можуть бути як соціальними підприємствами, так й іншими типами компаній. Соціальне підприємництво окреслює сферу, яка передбачає широкий набір соціальних ініціатив із виміром їхнього впливу в діапазоні від комерційних до неприбуткових організацій. Необхідною умовою виникнення і розбудови такого підприємництва в країні є сприятлива нормативна база, що забезпечує легкий доступ до ринку та фінансових ресурсів, можливості для розвитку бізнесу через механізми його державної підтримки (Social entrepreneurship, 2022).

Отже, ключовими аспектами в соціальному підприємстві є *досягнення суспільного добробуту і створення для цього сприятливих можливостей*. Соціальне підприємництво сигналізує про необхідність стимулювання соціальних змін, а сам результат змін та

його тривала дія приводять до позитивних трансформацій у житті суспільства. Відмінною рисою сучасного соціального підприємництва є розмивання міжсекторних меж, оскільки, крім неприбуткових венчурних організацій, ця сфера SSE часто охоплює і прибуткові організації соціального призначення, наприклад, банки розвитку місцевих громад, «гібридні» організації, що містять прибуткові та неприбуткові підрозділи. Соціальний підприємець не прагне досягти істотного фінансового прибутку для своїх інвесторів або для себе – він прагне цінностей у вигляді великомасштабних позитивних трансформацій. Призначення соціального підприємства полягає у служінні соціально вразливого населенню, населенню, яке бідує і якому не вистачає власних фінансових коштів або політичної волі самостійно домогтися позитивних змін. Проте це не означає, що соціальні підприємці завжди уникають отримання прибутку за рахунок створюваних цінностей: вони можуть генерувати прибуток, а можуть бути організовані і як некомерційні організації (Сотула, 2013).

Зважаючи на проаналізовані особливості соціальних підприємств, визначають ***п'ять ключових факторів соціального підприємництва:***

- прийняття на себе місії зі створення і підтримки соціальної цінності (блага);
- виявлення і використання нових можливостей для реалізації обраної місії;
- здійснення безперервного процесу інновацій, адаптації і навчання;
- рішучість дій, не обмежена наявними ресурсами;
- висока відповідальність підприємця за результати своєї діяльності – як перед безпосередніми клієнтами, так і перед суспільством (Dees, 2001).

Отже, **соціальне підприємництво** можна трактувати як *самоокупну господарську діяльність із виробництва соціально значущого продукту або послуги із застосуванням інноваційних рішень, які перетворюють саму послугу та/або механізми її економічної реалізації на корисні для суспільства* (Сотула, 2013). Кінцева мета такої діяльності – не отримання прибутку, а виробництво продукту або надання послуги, призначеної для вирішення певної суспільної проблеми.

Соціальне підприємництво має такі **компоненти**:

1) *соціальну проблему*, яка впродовж тривалого часу існує в суспільстві через обмежений доступ певної цільової групи до фінансових та політичних ресурсів для її вирішення;

2) *розроблення і впровадження механізму інноваційного вирішення проблеми*, яка порушує стабільний, але несправедливий баланс;

3) *створення нового, стійкого балансу*, що вивільняє ресурси для згаданої цільової групи і передбачає краще майбутнє не лише для цих людей, а й для суспільства загалом (Сотула, 2013).

Таким чином, соціальне підприємництво – це підприємницька діяльність, спрямована на пом'якшення або вирішення локальних соціальних проблем. Воно характеризується такими **основними ознаками**:

- *соціальним впливом* – цільовою спрямованістю на вирішення / пом'якшення існуючих соціальних проблем, досягнення стійких позитивних соціальних результатів;

- *інноваційністю* – застосуванням нових, унікальних підходів, що дозволяють збільшити соціальний вплив;

- *самоокупністю і фінансовою стійкістю* – здатністю соціального підприємства вирішувати соціальні

проблеми до того часу, поки це необхідно, і за рахунок доходів, одержуваних від власної діяльності;

- *масштабованістю і тиражованістю* – збільшенням масштабу діяльності соціального підприємства (на національному та міжнародному рівнях) і поширенням досвіду (бізнес-моделі) з метою збільшення соціального впливу;

- *підприємницьким підходом* – здатністю соціального підприємця бачити провали ринку, знаходити можливості їх подолання, акумулювати ресурси, розробляти інноваційні рішення, які забезпечують довгостроковий позитивний вплив на суспільство загалом (Сотник & Власенко, 2021; Сотник та ін., 2018; Соціальне підприємництво, 2022).

Правовий статус соціальних підприємців у світі сильно відрізняється: від повної відсутності визнання до створення унікальних корпоративних форм, найчастіше розроблених спеціально для потреб соціальних підприємців, передбачених законодавствами деяких західних країн. Загальна класифікація організаційно-правових моделей суб'єктів соціального підприємництва подана в таблиці 7.1.

Таблиця 7.1 – Класифікація організаційно-правових моделей суб'єктів соціального підприємництва (складено автором на основі (Соціальне підприємництво, 2022))

Вид організаційно-правової моделі	Сутність	Різновид моделі
1	2	3
<i>Гібридна комерційна організація</i>	Передбачає витрату звичайним бізнесом певної частини свого	Модель <i>корпоративної соціальної відповідальності</i> або <i>корпоративного соціального підприємництва</i>

Продовження таблиці 7.1

1	2	3
(Hybrid For-profit Organization)	прибутку на соціальну, культурну або екологічну діяльність	
<i>Гібридна некомерційна організація</i> (Hybrid Non-profit Organization)	Набуває різноманітних форм та відрізняється готовністю використовувати власний прибуток для підтримки своєї діяльності; часто створюється для вдосконалення результатів неефективного державного регулювання або фіаско ринку	<ul style="list-style-type: none"> • <i>комерційна організація з некомерційними підрозділами</i>, які на відміну від «материнських» компаній здатні приймати пожертвування і гранти; • <i>некомерційна організація з комерційними підрозділами</i>, які на відміну від їхніх «материнських» компаній можуть розподіляти зароблений прибуток на свій розсуд; • <i>некомерційна структура з некомерційними підрозділами</i>, які створюються з різною метою (наприклад, щоб займатися іншим видом бізнесу, не пов'язаним із діяльністю материнської компанії, щоб підвищити шанси всієї структури на отримання грантів або запобігти втратам грантів тощо); • <i>партнерство між некомерційними організаціями (консорціум)</i>, що має два види – некомерційні кооперативи і стратегічні злиття (консолідації); • <i>партнерство між некомерційними і комерційними структурами (альянси між секторами)</i>, що є успішними за умов взаємної вигоди, взаємодоповнюваності стратегій, близькості корпоративних культур

Продовження таблиці 7.1

1	2	3
<p><i>Некомерційна організація підсиленого впливу</i> (The Leveraged Non-Profit Organization)</p>	<p>Використовує доступні традиційні ресурси (кредити, гранти, пожертвування) для реагування на соціальні потреби, а також наявні інноваційні рішення, які дозволяють підвищити ефективність застосування ресурсів</p>	<ul style="list-style-type: none"> • «електронна філантропія» (благодійність через Інтернет), що дозволяє залучити значно більші суми пожертвувань за зниження витрат; • надання фондами, що працюють із банками, довгострокових кредитів (для забезпечення оборотного капіталу) через спеціальні фінансові інструменти – «програми інвестицій» (program-related investments, PRI) – гібридну форму гранту і традиційної інвестиції; • <i>малоприбуткове товариство з обмеженою відповідальністю</i> (Low-profit limited-liability company, L3C), що дозволяє поєднувати пріоритетні благодійні цілі і розподіл прибутку
<p><i>Соціальне ділове підприємство</i> (Social Business Venture)</p>	<p>Використовують державні кошти для впровадження соціальних змін. У разі відсутності зовнішнього фінансування вимушено перетворюються на комерційні підприємства</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>приватно-підприємницька діяльність</i> (індивідуальний підприємець); • <i>комерційне партнерство</i> (товариство); • <i>товариство з обмеженою відповідальністю</i> (ТОВ); • <i>акціонерне товариство</i> (АТ); • <i>В-корпорація</i> (benefit corporation) або корпорація із забезпечення громадських інтересів, що зобов'язана не лише отримувати прибуток, а й в обмін на податкові послаблення слідувати явно вираженій соціальній місії, виконання якої відстежується незалежними спостерігачами

Лідерами у сфері розвитку соціального підприємництва вважаються Велика Британія, США, Італія, Словенія, країни Скандинавії, Республіка Корея, Малайзія, Індія, Бангладеш та деякі країни Африки.

7.2 Зарубіжний досвід функціонування інститутів соціального підприємництва

Розвиток соціального підприємництва бере свій початок із 60–70-х років ХХ ст. На сьогодні воно вже набуло значного поширення в усьому світі і втілюється в різноманітних формах. Усі провідні країни запровадили цей вид підприємництва в соціально-економічній сфері, отримавши потужний інструмент вирішення гострих соціальних питань. Для більш ефективного розвитку соціального бізнесу, який починає функціонувати в Україні, доцільно проаналізувати досвід країн, що досягли успішних результатів у секторі соціального підприємництва.

Сполучені Штати Америки. Соціальні підприємства отримали значне поширення в США наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст., коли було урізане державне фінансування некомерційних організацій. Останні звернулися до форми соціального підприємства як до одного зі способів компенсації браку фінансування, що привело до різкого розширення комерційної діяльності в некомерційному секторі. Отже, в США, принаймні на початковому етапі, існуючі некомерційні компанії займалися соціальним підприємництвом, щоб забезпечити фінансування послуг, які ними надавалися. У результаті цього соціальні підприємства сформували окремий вид діяльності, який зазвичай застосовують для підтримки надання широкого кола соціальних послуг.

Подобиці: Розвиток соціального підприємництва в США

Яскравим прикладом соціального підприємництва в США є компанія, заснована Джоном Дюрандом, який почав працювати із сімома розумово неповноцінними особами в 1964 році. Зараз це *Minnesota Diversified Industries* – соціальне підприємство, яке надає робочі місця більше ніж 650 особам, із яких 43 % працівників – із вадами розвитку. У 2015 році компанія оприлюднила річний дохід розміром 45 млн дол. США, з них 99 % надходжень – від бізнес-діяльності, що підтверджує фінансову стабільність обраної бізнес-моделі підприємства (Давидовська, 2014; Minnesota, 2022).

Іншим прикладом соціального підприємства є компанія *TOMS*. Вона не стала першою в дослідженні соціальних проблем у країні, проте зробила значний внесок у популяризацію соціального бізнесу впродовж останніх десятиліть. Заснована Блейком Мікоскі у 2006 році після поїздки до Аргентини TOMS створила модель соціального підприємництва «один за одного», відповідно до якої дітям із бідних родин дарують пару взуття за кожну продану компанією пару. Сьогодні TOMS роздала понад 95 млн пар взуття людям, які потребують допомоги, і розширила свою діяльність наданням доступу населення до безпечної питної води, послуг із хірургії очей та безпечних пологів, запобігання булінгу.

Після успіху TOMS інша американська компанія, *Warby Parker*, також запустила свою соціальну програму «Купи пару, подаруй пару», в результаті якої підприємство пожертвувало понад 5 млн окулярів бідним людям із вадами зору станом на 2019 рік. У 2015 році Warby Parker запустила проєкт «Pupils Project», що є програмою співпраці з місцевими державними установами із забезпечення безкоштовної перевірки і лікування зору, надання окулярів для школярів у Нью-Йорку та Балтіморі.

Заснована в 1995 році американська фірма «*Lush*» є роздрібним продавцем косметики, а саме мила, шампунів, кремів, гелів для душу, лосьйонів та іншої косметики за вегетаріанськими і веганськими рецептами. Свою соціальну місію компанія вбачає у підтримці прав тварин, яку реалізує придбанням продукції у підприємств-виробників, що не проводять, не фінансують і не замовляють розроблення продуктів із випробуванням на тваринах. Усю продукцію Lush попередньо тестують на людях-добровольцях. З 2007 року Lush проводить кампанію «Charity Pot», у межах якої 100 % прибутку від продуктів цієї лінії передають невеликим організаціям, що опікуються питаннями захисту тварин, прав людини та охорони навколишнього природного середовища (What, 2022).

Бангладеш. Соціальні проблеми Бангладешу є різноманітними та складними. Незважаючи на те, що в країні середньорічний приріст валового внутрішнього продукту становить 6 %, що свідчить про досить стале економічне зростання, держава стикається з проблемами бідності, зміни клімату та безробіття. Традиційні методи вирішення цих питань за допомогою урядових ініціатив, програм іноземної допомоги та неурядових організацій не мали безумовного успіху. Хоча діяльність міжнародних організацій, програм ООН і місцевих активістів дозволили скоротити крайню бідність, розширити доступ населення до освіти та знизити загрозу зміни клімату, подолання цих викликів у довгостроковій перспективі є невизначеним і цілком залежить від іноземної допомоги та зовнішнього фінансування (Supporting, 2022).

Альтернативою традиційним механізмам може стати соціальне підприємництво як новий підхід до вирішення соціальних проблем зі створенням фінансово стійкої моделі бізнесу. Соціальні підприємства є зростаючим сектором у Бангладеші і значно впливають на розвиток країни. Про це, зокрема, свідчать успіхи двох найбільших соціальних компаній *BRAC* і *Grameen*. Завдяки різноманітним ініціативам вони створюють робочі місця, розширюють права жінок і надають інклюзивні послуги по всій країні. Дослідження (The state, 2016) показує, що зароджуваний рух соціальних підприємців у Бангладеші очолює молодь здебільшого віком до 35 років. Водночас 90 % соціальних підприємств працюють із соціально та економічно неблагополучними громадами, а жінки очолюють п'яту частину соціальних підприємств країни.

Незважаючи на зростання в державі інтересу до соціального підприємництва, останнє стикається з істотними обмеженнями в технічній експертизі та доступі до фінансових і консультативних послуг. Статус

соціальних підприємств у Бангладеші не регламентується законодавчо, тобто правової бази, яка визначає чи контролює їхню діяльність, не існує. Тому в країні соціальний бізнес може набувати різних форм і діяти під керівництвом багатьох юридичних осіб (Ghazi Rahman, 2017; Supporting, 2022).

Подробиці: Історія Grameen Bank у Бангладеші

У 1976 році професор Чітагонського університету Мохаммад Юнус розпочав дослідницький проєкт «Економіка села», метою якого стало визначення можливостей забезпечення бідного сільського населення доступними банківськими послугами. Результати досліджень вилилися в пілотний проєкт **Grameen Bank Project** (*grameen* із бенгальської мови означає «село») у трьох селах по сусідству з університетом. Місією проєкту стало мікrokредитування малозабезпечених верств населення як інструмент боротьби з бідністю. Кредити надавалися на основі створення системи «солідарних груп», тобто невеликих неформальних об'єднань, які разом подають заяву на кредитування та спільно гарантують повернення коштів, підтримуючи один одного в бізнесі. Напрями кредитування охоплювали вирішення таких соціальних проблем, як безробіття, зокрема жіноче, фінансова підтримка започаткування власної справи, телефонізація сільських районів, нераціональне використання водних ресурсів, бідність у країні та ін. Проєкт мав успіх, і в 1979 році поширився на декілька районів, зокрема столицю Бангладешу Даку.

У жовтні 1983 року Grameen Bank Project був офіційно перереєстрований у незалежну банківську установу. У 2006 році ініціатор проєкту Мохаммад Юнус разом із банком отримали Нобелівську премію миру за спробу ініціювати економічний та соціальний розвиток «знизу». Станом на жовтень 2021 року Grameen Bank налічував 9,44 млн членів, 97 % із яких – жінки. Маючи 2 568 філій, сьогодні банк надає послуги в 81 678 селах, охоплюючи понад 93 % від загальної кількості сіл Бангладешу (Сотник та ін., 2019; Grameen Bank, 2022).

Німеччина. У промислово розвиненій Німеччині соціальні підприємства часто працюють у сферах освіти, міграції, захисту довкілля або справедливої торгівлі. Ці

компанії вирішують проблеми зміни клімату, соціального розшарування, цифрової трансформації старіючого німецького суспільства і т. д. За даними Європейської комісії, кожен четвертий стартап у Європі є саме соціальним підприємством.

За результатами моніторингу, проведеного у 2019 році, понад 80 % соціальних підприємців оцінювали свій вплив на суспільство як більш важливий, ніж отримуваний прибуток. Крім того, ці компанії наголошують на таких цінностях, як співчуття, прихильність і співпраця, сприяють розвитку корпоративної культури, орієнтованої на сім'ю. Незважаючи на те, що зарплати в секторі ССЕ нижчі порівняно з іншими галузями, психологічний клімат вважається кращим у соціальних підприємствах. Близько 85 % власників соціальних стартапів стверджують, що активно залучають своїх співробітників до прийняття стратегічних рішень (Social entrepreneurship, 2021).

Іншим важливим аспектом соціального бізнесу є його різноманітність та інклюзивність. Близько 53 % усіх засновників соціальних підприємств – жінки, порівняно з 16 % у традиційному секторі стартапів. Крім того, німецькі соціальні підприємства є особливо інклюзивними, оскільки в середньому 30 % їхніх працівників мають фізичні чи розумові вади. Середня по країні частка приватних компаній у цій сфері – 4 % (Social entrepreneurship, 2021).

Понад 50 % усіх соціальних підприємців у Німеччині скаржаться, що найскладніші проблеми, з якими вони стикаються, стосуються правових питань і обмежень фінансування бізнесу. Більшість німецьких соціальних стартапів фінансується за рахунок власних заощаджень засновників, державних субсидій та внутрішнього фінансування. Щодо організаційно-правової форми, поєднання соціальних цілей із фактором підприємництва

виявляється складним для юридичного оформлення. Тому близько 58 % соціальних підприємств відносять себе до більш комерційно орієнтованої юридичної форми, тоді як 46 % працюють, використовуючи більш соціально орієнтовану правову форму. Ще одна проблема соціальних підприємців – відсутність підтримки та поінформованості з боку громадськості. За даними *Німецької асоціації соціального підприємництва*, у 2020 році 80 % засновників соціальних мереж оцінили урядову і громадську підтримку соціального підприємництва в державі як низьку (Social entrepreneurship, 2021).

Подобиці: Соціальні підприємства *Dialog in the Dark* та *Simpleclub*

У Німеччині з 1988 року працює соціальне підприємство *Dialog in the Dark*. Його місія – соціальна адаптація незрячих людей та подолання відчуження в суспільстві. Для цього компанія розробила план проведення бізнес-семінарів із лідерства і командної роботи в повній темряві, де гідями та тренерами програми були незрячі люди. Основними досягненнями цього соціального підприємства стала соціальна інтеграція осіб з інвалідністю, надання близько 6 тисяч робочих місць та залучення 6 млн відвідувачів у 100 містах із 30 країн світу, що змогли покращити свої бізнес-навички (Dialog, 2022).

Simpleclub – німецька компанія сектору освітніх технологій (EdTech), яка пропонує онлайн-платформу для навчання та додаток із тисячами навчальних відео, інтерактивних вправ і підсумкових заходів для студентів та викладачів країни. Під час пандемії COVID-19 через закриття шкіл *Simpleclub* надала можливість безкоштовного навчання для учнів і вчителів упродовж одного місяця. Компанія отримала венчурний капітал розміром 2 млн євро від *HV Holtzbrinck Ventures* і наразі має понад 1 млн активних користувачів на місяць.

Італія. Піонером у законодавчому визнанні соціального бізнесу є Італія, уряд якої в 1991 році прийняв *Закон про соціальні кооперативи*. Відтоді в країні розпочалося бурхливе зростання компаній SSE. У 2006 році був прийнятий *Закон про соціальні підприємства*,

який також зміцнив позиції сектору. Сьогодні Італія є найяскравішим представником серед держав, у яких розвинене соціальне підприємництво та інші форми соціальної кооперації. Географічним центром соціального бізнесу країни є регіон Трентіно (Альто Адіже), м. Тренто, де розміщений офіс *Європейського дослідницького інституту кооперативних та соціальних підприємств «EURICSE»* (Ігнатович та Гура, 2014; Country report, 2016; EURICSE, 2022).

Італійським законодавством передбачено існування *двох типів соціальних кооперативів*:

1) *тип «А»* – надають соціальні, освітні та медичні послуги населенню;

2) *тип «Б»* – створюють можливості для працевлаштування та соціальної інтеграції вразливих верств населення (Country report, 2016).

Прикладами діяльності соціального бізнесу типу «А» є допомога вдома, центри денного перебування, соціо-освітні спільноти, терапевтичні спільноти, будинки проживання, дитячі ясла. Здебільшого клієнтами організацій цього типу є люди похилого віку, неповнолітні, інваліди, залежні, особи з розумовими відхиленнями. Кооперативи типу «Б» переважно працюють у таких сферах, як сільське господарство, охорона навколишнього природного середовища, столярний бізнес, комп'ютерна техніка та обслуговування, прання, прибирання, народні ремесла, друк і прошивання книг (Ігнатович та Гура, 2014; Country report, 2016).

Подробиці: *Мережі соціальних кооперативів і підприємств в Італії*

В Італії добре розвинені мережі та механізми взаємної підтримки організацій в секторі ССЕ. Так, соціальні кооперативи часто об'єднуються разом у місцеві консорціуми для підвищення ефективності своєї діяльності на ринку. Локальні консорціуми зі свого боку поєднуються між собою національними федеральними органами.

Наприклад, створення *Національної федерації соціальних кооперативів (Confcooperativa-Federsolidarietà)* наприкінці 80-х років ХХ ст. відіграло ключову роль в інституціалізації соціальних кооперативів у країні. Найбільшим з італійських консорціумів федерального рівня є *CGM*, він об'єднує 78 територіальних консорціумів, що охоплюють понад 1 000 індивідуальних соціальних кооперативів.

У державі існують різні мережі, що об'єднують соціальні підприємства, зокрема, *Федерація італійських соціальних підприємств (Federation on Italian Social Enterprises – FIS)*. Це юридично визнана організація, яка представляє, допомагає, підтримує, направляє й захищає соціальні підприємства, асоціації і товариства. FIS виховує та розвиває внутрішню рефлексію серед партнерів, поширює організаційну політику і сприяє спільним заходам. Федерація проводить переговори та укладає національні колективні контракти в різних галузях економіки, підписує меморандуми про взаєморозуміння з інституційними і соціальними партнерами, а також активно спілкується з європейськими та міжнародними інституціями (Country report, 2016).

Румунія. Соціальне підприємництво в Румунії як феномен виникло з 1850 року із заснуванням *будинків для зберігання та позик (Houses for Storage and Borrowing)*. Згодом були ухвалені закони № 10.21/1924 (1924 року) для юридичних осіб (асоціацій та фондів) і № 448/2006 (2006 року) про захист та сприяння реалізації прав людей з інвалідністю. Останній документ забезпечив правову основу соціального захисту цієї групи населення. Закон № 448/2006 визначив поняття «соціальної інтеграції» як багатовимірний набір заходів і дій у сферах соціального захисту, зайнятості, проживання, освіти, охорони здоров'я, інформації та зв'язку, мобільності, безпеки, правосуддя і культури з метою боротьби із соціальним відчуженням. Також законом було закріплено право осіб з обмеженими можливостями мати всі умови для вільного вибору професії та форми зайнятості (на вільному ринку праці, вдома, із застосуванням пільгових механізмів працевлаштування – захищеної форми зайнятості).

Постанова румунського уряду № 1372/2002 (2002 року) створила основу для функціонування захищених форм працевлаштування, за яких підприємство повинно мати не менше ніж 30 % осіб з обмеженими можливостями у загальній кількості працівників, а товари та послуги компанії вироблятися з обов'язковим залученням праці цих людей (Sandu, 2011).

Сучасна законодавча база країни не містить поняття соціального підприємства, проте в Румунії існує концепція, розроблена Міністерством праці, сім'ї та соціального захисту, у вигляді проєкту «Соціальна економіка: інноваційна модель для сприяння активному соціальному залученню нужденних осіб». Очікується, що саме цей проєкт у майбутньому створить правову основу для функціонування соціального підприємництва в державі. Незважаючи на правові негаразди, в Румунії вже існують успішні моделі соціальних підприємств, наприклад, для просування та захисту прав дитини і підтримки родин, які потребують допомоги; для надання соціальних послуг матерям, які опинилися у складних життєвих ситуаціях; для виробництва іграшок, книг та компакт-дисків для шкіл; для надання підтримки людям із вадами зору і молоді, що хворіє на СНІД, та ін. Упродовж останніх років багато неурядових організацій і приватні фірми виявили бажання долучитися до сфери ССЕ та впроваджують освітні, соціальні, культурні, екологічні, спортивні проєкти для громад, відповідаючи на їхні соціальні запити (Sandu, 2011).

Подобици: Соціальні підприємства в Румунії

Соціальна клініка «Мотивація» (Motivation) відкрилася у 2011 році в Бухаресті і сьогодні працює у сфері реабілітації пацієнтів з ортопедичними (переломи, біль у м'язах, спині), неврологічними (церебральний параліч, травми спинного мозку, інсульт, м'язова дистрофія), ревматичними захворюваннями тощо. Це приватний бізнес у формі соціального підприємства із платними послугами, де

соціальною програмою передбачено безкоштовне обслуговування інвалідів.

Румунське *соціальне підприємство «Полотняна майстерня» (Atelierul de Panza)*, утворене у 2009 році, має на меті збереження навколишнього природного середовища, реінтеграцію соціально незахищеного населення на ринок праці. Дохід майстерня отримує за рахунок пошиття та продажу текстильних торбинок з екологічної сировини (наприклад, льону). На етикетці публікується текст від імені конкретного працівника, наприклад: «Я, Ралука, пошила цю торбинку за 30 хвилин з екоматеріалу. Якщо Ви її купите, гроші підуть мені на заробітну плату та підтримку інших соціальних програм». У майстерні працюють три швачки, ще троє осіб з обмеженими можливостями шиють вдома. Ці люди втратили роботу і тепер намагаються розпочати нову кар'єру за спеціальною програмою реабілітації. У «Полотняній майстерні» щорічно отримують соціальну та економічну підтримку 3–4 особи, частина з яких самостійно знаходить роботу після закінчення програми.

Компанія «Майстерня без кордонів» (Ateliere Fara Frontiere) опікується соціальною та професійною інтеграцією людей, які опинилися у скрутному становищі, працевлаштовуючи їх на підприємстві з перероблення комп'ютерів та дрібної техніки. Діяльність соціального підприємства включає збір комп'ютерної техніки й електрообладнання, які були у вжитку, тестування, ремонт, продаж відновленого обладнання і запчастин, а також утилізацію сировини. Дохід компанія отримує від збору непрацюючої техніки у юридичних осіб, отримуючи за свої послуги відрахування з бюджету. Наразі у «Майстерні без кордонів» працюють 70 осіб. Термін їх перебування на підприємстві становить 1–2 роки, після цього вони повинні знайти іншу роботу. За три роки діяльності компанії інтегровано в ринок праці 52 % працівників (Хошобина, 2012).

Розглянутий зарубіжний досвід соціального підприємництва підтверджує різноманітність форм реалізації соціального бізнесу та його важливий і успішний внесок у подолання соціальних проблем суспільства, зокрема викорінення бідності, зростання зайнятості, покращання доступу до медичних, освітніх послуг тощо.

7.3 Розвиток соціальних підприємств в Україні

Соціальне підприємництво набуває дедалі більшої популярності в Україні впродовж останніх років. Зазвичай, інтерес до цього напрямку бізнесу виникає в працівників громадського сектору, які прагнуть покращити суспільство, соціально вразливих груп населення, що бажають підвищити свій добробут, у людей, які просто хочуть змін, та представників звичайних комерційних організацій, які воліють зробити свій внесок у розвиток громад. З іншого боку, актуальність соціального підприємництва підсилюється в кризові моменти суспільного життя, пов'язані, зокрема, із загрозами і наслідками зовнішніх військових впливів в Україні у 2014 та 2022 рр., пандемією COVID-19 у 2020–2022 рр. та ін.

На жаль, незважаючи на зростаючу популярність соціального бізнесу в країні, у вітчизняному законодавстві дотепер відсутні поняття «соціальне підприємництво», «соціальне підприємство», «підприємства соціальної економіки». Отже, на даний час офіційно визнаного статусу соціального підприємництва в Україні немає. Першу невдалу спробу ввести поняття соціального підприємництва до законодавства зробив у 2013 році депутат Олександр Фельдман. Пізніше було ще дві спроби прийняти Закон про соціальне підприємництво і всі вони були провалені. Наприклад, в одному із законопроектів було досить широке та розмите визначення поняття і передбачені занадто великі податкові пільги. Крім того, законопроекти були визнані небезпечними з погляду корупційних ризиків (Баранова, 2021; Сотула, 2013; Соціальне підприємництво, 2022).

Водночас у різних нормативно-правових документах існують положення, що дозволяють створювати українські підприємства, які за міжнародними

стандартами можуть бути класифіковані як соціальні. Відповідно до них та інформації, наданої донорськими організаціями, міжнародними проектами і зарубіжними фондами, в країні існує **три основні форми соціального підприємництва**:

– *некомерційна організація*, що займається підприємництвом у межах своєї основної діяльності;

– *некомерційна організація, що має власне комерційне підприємство*, частина доходів якого йде на фінансування її програм;

– *підприємство, яке працевлаштовує осіб з обмеженими можливостями*: компанію звільняють від сплати податку на прибуток, якщо понад 50 % її співробітників – особи з фізичними та ментальними вадами (Сотула, 2013).

Багато вітчизняних соціальних підприємств створюють робочі місця для соціально незахищених осіб, щоб дати їм можливість набути трудових навичок і знань у сфері управління, кар'єрного зростання, права власності, соціалізуватися в суспільстві. Зазвичай ці компанії забезпечують робочими місцями представників цільових груп, з якими вони пов'язані своєю основною діяльністю. Їхня основна мета, як і будь-яких інших бізнес-структур, – досягти позитивних фінансових і соціальних результатів за рахунок інвестицій (Сотула, 2013).

Цікавою особливістю багатьох соціальних підприємств України, відповідно до даних досліджень, є їхня *орієнтованість на зовнішнє фінансування* у вигляді грантів, субсидій, дотацій із боку міжнародних організацій, державних та місцевих органів влади, і в меншому ступені – покладання на власні надходження, що внеможливіло б побудову фінансово стійкої моделі соціального бізнесу. Однією з причин такого ставлення можуть бути «дармові» інвестиції від міжнародних

програм фінансування розвитку соціальних підприємств, які, зокрема, мали місце на початку ХХ ст.

Подобиці: Міжнародна фінансова підтримка соціального бізнесу в Україні

Уперше сектор ССЕ України отримав підтримку іноземних організацій у 2006 році. Експерти американської «Мережі громадської дії в Україні» (UCAN) провели в країні низку тренінгів, а пізніше уряд США виділив гранти на створення соціальних підприємств організаціям, які перемогли в конкурсі бізнес-планів (Загакайло, 2015).

Починаючи з 2010 року, Україні збирався допомогти Erste Bank, відомий своїми ініціативами у сфері соціального підприємництва в Європі. Громадські організації, Український фонд підтримки підприємництва та британські фахівці підписали меморандум про сприяння соціальному підприємництву. Однак багато із запланованого зробити не вдалося. Проєкт не викликав інтересу в нових керівників фонду, а обіцяні гранти від Erste Bank так і не були виділені, оскільки філія банку в Україні також отримала нове керівництво і стала «Фідоккомбанком». Проте в результаті цієї співпраці на базі асоціації «Соціально-економічні стратегії та партнерство» все ж з'явився *Всеукраїнський ресурсний центр розвитку соціального підприємництва*. Основну підтримку організації надає фонд «Східна Європа» Агентства США з міжнародного розвитку. У 2014 році Центр почав формувати каталог соціальних підприємств України, який сьогодні доступний в Інтернеті. Іншим інтернет-інструментом вітчизняних соціальних підприємців є сайт «Велика Ідея». Портал об'єднує дуже різних людей, які пропонують інноваційні ідеї для вирішення тієї чи іншої проблеми і збирають кошти за допомогою краудфандингу (Соціальне підприємництво, 2022).

Станом на 2021 рік в Україні залишилася одна програма, яка кредитує соціальний бізнес, але за 7 років завдяки їй було проінвестовано лише 20 із близько 1 000 соціальних проєктів. Тому соціальні підприємства вимушені звертатися до міжнародних фондів, яким важко довести свій соціальний статус без підтвердження цього у власній країні. Для того щоб підприємець надав всю інформацію та зробив усе необхідне для підтвердження статусу, він повинен витратити на оформлення документів

від 10 до 40 годин на тиждень. Однак це не гарантує позитивний результат і йому може бути відмовлено у підтримці. Місцевий рівень також підтримує соціальне підприємництво, але ця підтримка є невеликою – не більше ніж 80 тис. грн на стартап, цього дуже часто є недостатньо (Баранова, 2021).

Таким чином, на сучасному етапі соціальне підприємництво в Україні стикається з такими **труднощами**:

- по-перше, із самого початку проекти соціального бізнесу були орієнтовані на громадські організації, які мають неприбуткову природу і не спроможні налагодити ефективне функціонування комерційного підприємства соціального спрямування, оскільки не володіють достатніми управлінськими навичками для цього;

- по-друге, як зазначалося вище, в багатьох соціальних підприємств сформувався стереотип щодо отримання саме грантових коштів для створення свого підприємства, які не потрібно повертати та можна просто «проїсти», що не заохочує до створення фінансово стабільних моделей соціального бізнесу;

- по-третє, високі ризики ведення бізнесу в Україні спричиняють банкрутство понад 70 % новоутворених комерційних підприємств уже впродовж першого року функціонування, а серед соціальних – відсоток ще вищий;

- по-четверте, недостатня поінформованість підприємців, некомерційних організацій і населення щодо переваг розвитку соціального бізнесу в країні та її регіонах, шляхів і особливостей створення соціальних підприємств, брак знань та навчання підприємців, персоналу підприємств основам ефективного менеджменту і комунікацій гальмує розвиток сектору;

- по-п'яте, нестача фінансової підтримки проектів соціального бізнесу, непоінформованість підприємців

щодо механізмів отримання фінансування своєї діяльності з різних джерел, неспроможність скористатися такою підтримкою негативно впливають на розвиток компаній ССЕ;

– по-шосте, відсутність правової бази функціонування соціального підприємництва в Україні спричинює плутанину та непорозуміння в податковому, фінансовому полі тощо, ускладнюючи життя соціальним підприємствам (Загакайло, 2015).

Наслідком зазначених проблем стало виникнення ***п'яти парадоксів українського соціального підприємництва:***

1) основним джерелом доходів підприємці, які працюють у соціальній сфері, вважають гранти, що в корені не стикується з міжнародною практикою;

2) соціальні підприємці часто не переймаються за майбутнє компанії, створеної на чужі кошти;

3) підтримка сектору з боку держави абсолютно відсутня;

4) соціальні підприємці не шукають підтримки громадськості і вважають за краще «працювати лише для себе»;

5) в країні існує надлишок законів у сфері ССЕ, які суперечать один одному (Соціальне підприємництво, 2022).

Незважаючи на вищевикладені проблеми, українська практика соціального підприємництва налічує вже сотні й тисячі успішних прикладів роботи компаній ССЕ; інформація про окремі з них подана нижче.

Подробиці: Приклади соціального бізнесу в Україні

Львівське ***товариство взаємодопомоги «Оселя»*** – це громадська неприбуткова організація, діяльність якої спрямована на суспільну реінтеграцію безпритульних. Спільноту було засновано за підтримки міжнародного руху «Емаус», що об'єднує понад

450 спільнот безпритульних у 40 країнах світу. Основними завданнями «Оселі» є створення товариств взаємодопомоги, організація навчальних майстерень, у яких можна набути професійних навичок, проведення акцій солідарності з бідними та бездомними і пропагування ідеї взаємодопомоги. Тут разом живуть, ведуть спільне господарство і працюють люди, які опинилися у скрутній ситуації. Вони виживають самі та допомагають убогим, безпритульним, неповноправним, залежним тощо. Незважаючи на статус неприбутковості і неможливість, за українським законодавством, вести комерційну діяльність, «Оселя» своїми заробітками покриває в середньому 40 % фінансових потреб організації. Дохід генерують майстерня з ремонту меблів, художня майстерня, благодійна крамничка «Емаус – Оселя» тощо, продукти й послуги яких оплачують покупці як пожертву спільноті (Хошобина, 2012).

Ще одна львівська *неурядова організація «Дерево життя»*, що працює з людьми, в яких порушений слух, спільно з комерційною фірмою зайнялася виробництвом аудіокниг високої якості. Останні користуються підвищеним попитом у споживачів. У результаті співпраці вдалося створити новий сегмент ринку. За рахунок доходів із продажів «Дерево життя» вже профінансувала видання трьох нових книг. Крім того, що організація продає аудіокниги в книжкових магазинах Львова і на місцевих ринках, вона безоплатно передає аудіофайли і книги в усі бібліотеки для глухих людей у регіоні (Сотула, 2013).

У селі Плоске Кіровоградської області функціонує *Центр реабілітації наркоманів «Повернення до життя»*. Поряд із ним проживають п'ятеро співробітників; 70 % мешканців центру – ВІЛ-позитивні. Вони виготовляють бетонні шашки, які використовують переважно для мощення тротуарів. Частина доходів йде на утримання мешканців Центру, а решта грошей заощаджують із метою розширення виробництва. Метою Центру є досягнення незалежності від державного фінансування і донорської допомоги за рахунок зростання власних доходів (Сотула, 2013).

Українська *компанія «Zelenew»* є студією дизайнерських рішень із переробленого пластику та лабораторією досліджень щодо вторинного застосування пластикових відходів. Вона була заснована у 2014 році і з того часу в її стінах відбувається справжня магія: старі, нікому непотрібні пластмасові речі перероджуються на нові, дизайнерські предмети інтер'єру. «Нове – перероблене старе!» – девіз підприємства, яке дає друге життя використаним речам та сприяє

покращанню якості навколишнього природного середовища (Кононенко, 2020; Сотник & Овсієнко, 2018).

Таким чином, незважаючи на наявні проблеми, вітчизняне соціальне підприємництво поступово прокладає собі шлях у суспільстві. Можливими шляхами боротьби з парадоксами і вадами розвитку соціального бізнесу в Україні є проведення масштабних інформаційних компаній для бізнесу, населення, місцевих органів влади щодо необхідності створення соціальних підприємств для вирішення локальних проблем; орієнтація не на неурядові організації, а на підприємців при заохоченні створення соціального бізнесу; підвищення кількості та якості тренінгів, консультативних центрів із соціального підприємництва в країні, створення об'єднань і мереж соціальних підприємців для підтримання свого розвитку та обміну досвідом й ін.

Висновки

Соціальне підприємництво – це особлива бізнес-модель, спрямована на виробництво соціально значущого продукту або послуги із застосуванням інноваційних рішень, які перетворюють на користь суспільства саму послугу та/або механізми її економічної реалізації. Кінцевою метою соціальних підприємств є не отримання прибутку, а виробництво продукту або послуги, призначеної для вирішення суспільної проблеми.

Соціальне підприємництво забезпечує досягнення суспільного добробуту створенням для цього сприятливих можливостей. Воно сигналізує про необхідність стимулювання соціальних змін і допомагає втілити їх в життя.

Сьогодні соціальне підприємництво в усьому світі набуло значного поширення і втілюється в різноманітних

формах. Усі провідні країни світу вже запровадили його в соціально-економічну сферу життя. Соціальне підприємництво як інструмент вирішення гострих соціальних проблем є актуальним і для реалізації в Україні.

Контрольні питання

- 1 Розкрийте мотиви створення соціального бізнесу.
- 2 У чому полягає принципова відмінність між комерційною компанією та соціальним підприємством?
- 3 Дайте визначення соціального підприємства.
- 4 Що таке соціальне підприємництво?
- 5 Що є ключовими аспектами в соціальному підприємстві?
- 6 Які основні фактори визначають соціальне підприємництво?
- 7 Охарактеризуйте компоненти соціального підприємства.
- 8 У чому полягають основні ознаки соціального підприємства?
- 9 Охарактеризуйте загальну класифікацію організаційно-правових моделей суб'єктів соціального підприємства.
- 10 Охарактеризуйте досвід соціального підприємства в США.
- 11 Охарактеризуйте досвід Бангладешу в розвитку соціального підприємства.
- 12 Охарактеризуйте досвід Німеччини у сфері соціального підприємства.
- 13 Охарактеризуйте досвід Італії щодо розвитку соціальних підприємств та кооперативів.
- 14 Охарактеризуйте досвід Румунії у розвитку соціального підприємства.

15 Назвіть основні форми соціального підприємництва в Україні.

16 Який правовий статус має соціальний бізнес в Україні?

17 Розкрийте механізми зовнішньої та внутрішньої фінансової підтримки соціального бізнесу в Україні.

18 Охарактеризуйте сучасні проблеми розвитку вітчизняних соціальних підприємств.

19 Розкрийте сутність парадоксів українського соціального підприємництва.

20 Наведіть приклади успішних практик соціального бізнесу в Україні.

Теми рефератів / презентацій

1 Інновації в соціальному підприємстві.

2 Еволюція європейських соціальних підприємств.

3 Правові засади існування соціальних підприємств у Європейському Союзі.

4 Діяльність В-корпорацій у світі.

5 Корпоративна соціальна відповідальність провідних компаній світу.

6 Гібридні некомерційні організації та їхня роль у розвитку соціального підприємництва.

7 Розвиток соціального підприємництва в Польщі.

8 Розвиток соціального підприємництва у Великій Британії.

9 Розвиток соціального підприємництва в Чехії.

10 Розвиток соціального підприємництва в Словенії.

11 Розвиток соціального підприємництва в Індії.

12 Розвиток моделей соціального бізнесу в Україні.

Практичні завдання

Прогляньте відео за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=GG0Cqlz-MAg&t=104s> та визначте напрями соціального підприємництва, згадані у відеоролику.

Доповніть їх напрямками, які є актуальними для вашого населеного пункту. Оберіть один із напрямів та проаналізуйте його за такою схемою:

- ресурси, необхідні для створення соціального підприємства з метою реалізації обраного напрямку (джерела формування, обсяги коштів, напрями та періодичність витрачання коштів);

- кількість створених робочих місць;

- показники діяльності (результати):

- по-перше, для соціального підприємства, що реалізовує обраний напрям;

- по-друге, для місцевої влади.

Зробіть висновки.

Список літератури

1. Баранова О. Соціальне підприємництво як відповідь суспільства на соціальні потреби. *Liga Zakon*, 21.07.2021. URL: <http://surl.li/bqzby> (дата звернення: 21.03.2022).

2. Давидовська Г. І. Міжнародний досвід розвитку соціального підприємництва. URL: <http://surl.li/bqoiw> (дата звернення: 19.03.2022).

3. Загакайло О. Социальное предпринимательство – нецененная необходимость. *ZN.UA*, 13.03.2015. URL: <http://surl.li/bqzcb> (дата обращения: 21.03.2022).

4. Ігнатович Н., Гура В. Зарубіжний досвід розвитку соціального підприємництва. *Вісник Київського*

національного університету імені Тараса Шевченка. 2014. № 12 (165). С. 22–25.

5. Кононенко С. Популярні соціальні підприємства в Україні. Social Business in UA, 29.05.2020. URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/populiarni-sotsialni-pidpriemstva-v-ukraini/ (дата звернення: 21.03.2022).

6. Сотник І. М., Власенко К. А. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. *Підприємництво та бізнес-адміністрування: сучасні тренди* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 1–28 лютого 2021 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова та ін. ; редкол.: П. Т. Бубенко, О. Ю. Палант, С. Ю. Юр'єва. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. С. 15–19.

7. Сотник І. М., Гаврилова В. В., Коваленко Є. В. Соціальне підприємництво як інструмент реалізації глобальних цілей сталого розвитку. *Актуальні проблеми економіки*. 2018. № 2 (200). С. 62–73.

8. Сотник І. М., Мазін Ю. О., Гайтина М. В. Перспективи та проблеми розвитку соціального підприємництва в Україні. *Економіка та управління в XXI ст.: виклики та перспективи розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (30–31 травня 2019 р., м. Умань) / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини ; за ред. д-ра екон. наук О. Г. Чирви. Умань : ВПЦ «Візаві», 2019. С. 58–61.

9. Сотник І. М., Овсієнко Ю. Ю. Соціальний бізнес – провідна модель майбутнього. *Економічні проблеми сталого розвитку* : матеріали Всеукраїнської науково-технічної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених імені професора Олега Балацького (м. Суми, 21–25 квітня 2018 р.) / за заг. ред. Т. А. Васильєвої, А. В. Павлика. Суми : СумДУ, 2018. С. 41–42.

10. Сотула О. В. Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки. *Ефективна економіка*. 2013. № 4. URL: <http://surl.li/bqzse> (дата звернення: 19.03.2022).
11. Соціальне підприємництво. Вікіпедія, 2022. URL: <http://surl.li/amijj> (дата звернення: 19.03.2022).
12. Хошобина О. Риба чи вудка: соціальне підприємництво і його прояви в Україні та Румунії. *Контракту.ua*. 27.06.2012. URL: <https://kontrakty.ua/article/49521> (дата звернення: 21.03.2022).
13. Country report on social entrepreneurship: Italy. “Innovate and Ideate for Social Entrepreneurship”, Ref. No. BG01-KA205-022771, 2016. URL: <https://ideannovaship.eu/wp-content/uploads/Italy.pdf> (date of access: 20.03.2022).
14. Dees J. G. The meaning of social entrepreneurship. Center for the Advancement of Social Entrepreneurship, Duke University’s Fuqua School of Business, 2001 (revised vers.). URL: http://www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf (date of access: 19.03.2022).
15. Dialog in the Dark, 2022. URL: <https://www.dialogue-se.com/what-we-do/dialogue-in-the-dark/> (date of access: 20.03.2022).
16. EURICSE, 2022. URL: <https://www.euricse.eu/> (date of access: 21.03.2022).
17. Ghazi Rahman A. Framing a social enterprise law. *The Daily Star*, 2017, June 13. URL: <http://surl.li/bqygo> (date of access: 20.03.2022).
18. Grameen Bank – Bank for the Poor, 2022. URL: <https://grameenbank.org/> (date of access: 20.03.2022).
19. Minnesota Diversified Industries. *Community-wealth.org*, 2022. URL: <http://surl.li/bqygm> (date of access: 19.03.2022).

20. Sandu C. The social enterprise. An empirical study for Romania. 2011. URL: <http://surl.li/bqygk> (date of access: 21.03.2022).

21. Social entrepreneurship & Social enterprises. OECD, 2022. URL: <http://surl.li/bqygh> (date of access: 19.03.2022).

22. Social entrepreneurship in Germany. Centurion_plus, 2021. URL: <http://surl.li/bqyge> (date of access: 20.03.2022).

23. Supporting the growth of social enterprises in Bangladesh. IProbono, 2022. URL: <http://surl.li/bqyfy> (date of access: 20.03.2022).

24. The state of social enterprise in Bangladesh, Ghana, India and Pakistan. The British Council, 2016. URL: <http://surl.li/bqyfw> (date of access: 20.03.2022).

25. What is social entrepreneurship? 5 examples of businesses with a purpose. CO- by U.S. Chamber of Commerce, 2022. URL: <http://surl.li/bqoix> (date of access: 20.03.2022).

РОЗДІЛ 8

СОЦІАЛЬНА ТА СОЛІДАРНА ЕКОНОМІКА, НЕФОРМАЛЬНА ЕКОНОМІКА Й ВИКЛИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

8.1 Сутність неформальної економіки.

8.2 Роль соціальної та солідарної економіки в переході від неформальної до формальної економіки.

8.3 Соціальна та солідарна економіка і соціальні й екологічні проблеми.

8.4 Практичні дії соціальної та солідарної економіки в контексті сталого розвитку.

8.1 Сутність неформальної економіки

Неформальна економіка – це *частина економіки, що не оподатковується та не контролюється жодною формою державного управління*. Це різноманітна сукупність видів економічної діяльності, компаній, робочих місць і робітників, що не регулюються і не охороняються державою. Інші назви цього сектору: «неформальний сектор», «тіньова економіка» або «сіра економіка». На відміну від офіційної діяльність неформальної економіки не обліковується у валовому національному або валовому внутрішньому продукті країни (Неформальна економіка, 2022).

В економіці кожної держави світу наявний тіньовий сектор, і чим меншою є його питома вага, тим більш регульованою та цивілізованою є економічна система. Зменшення масштабів «сірої» економіки дозволяє забезпечити офіційний облік працевлаштування працівників, захистити їхні права, отримувати податки до

державного і місцевих бюджетів та примножити національний дохід, надавати повноцінний соціальний захист бідним і нужденним тощо. Необхідно зауважити, що роль неформальної економіки в більшості країн підвищується під час рецесії та зменшується, якщо національна економічна система здорова і зростає. Таким чином, зміна масштабів тіньового сектору показує ступінь «суспільного здоров'я». Важливу роль у трансформації неформальної економіки у формальний сектор відіграють організації ССЕ, що здійснюють матеріальну, психологічну, професійну та іншу підтримку неформальних об'єднань людей, спонукаючи їх відстоювати свої права, вести власний бізнес у правовому полі, знаходити своє гідне місце в сучасному суспільстві.

Водночас неоднорідність і складність «сірої» економіки та ССЕ тривалий час викликають дискусії щодо їх значення і взаємозв'язку в процесі розвитку національних економічних систем. Навіть до цього часу взаємодія між ССЕ та тіньовою економікою є проблемою, що обговорюється науковими колами, урядами, національними й міжнародними організаціями. На жаль, найчастіше стратегії переходу від неформальної (неофіційної) до формальної (офіційної) економіки не відображають реальної ролі та значення ССЕ, хоча позитивні наслідки взаємодії між тіньовим сектором і ССЕ є помітними.

Концепція «сірої» економіки виникла в 70-х роках ХХ ст. Беручи до уваги її вищевикладене визначення, деякі з *основних ознак неформальної економіки* передбачають:

- дрібні виробничі операції (зокрема, дрібносерійне виробництво) і послуги, низький дохід;
- невеликий стартовий капітал і низьку професійну кваліфікацію;

- навички, які часто набуваються поза формальною освітою і переважно в процесі учнівства;
- трудові методи виробництва і технології;
- нерегулярну виплату або взагалі невиплату заробітної плати;
- виключення працівників із системи соціального забезпечення;
- відсутність легалізації неформальних утворень у межах існуючої правової бази;
- брак організованості та неврахування голосу працівників в управлінні бізнесом;
- вразливість працівників до періодичних переслідувань із боку уряду щодо їхніх нелегальних робочих місць;
- відсутність гарантій зайнятості та охорони праці на робочому місці;
- відсутність у працівників доступу до суспільних благ і послуг, таких як кредити, навчання, бізнес-інформація тощо (Prelipsean et al., 2016; The Reader, 2011).

Виділені основні ознаки тіньової економіки формують **чотири фундаментальні її атрибути** (The Reader, 2011).

По-перше, неформальна економіка може включати підприємства, які є легальними та забезпечують зайнятість, але не регулюються державою. Такі підприємства, роботодавці й самозайняті особи не додержуються стандартної практики ведення бізнесу та працевлаштування, нормативно-правових актів і вимог до звітності. Водночас вони не займаються злочинною діяльністю, яка б ставила їх повністю поза законом. Незважаючи на те, що неформальний сектор не є частиною підпільної (злочинної) економіки, яка може включати торгівлю наркотиками та іншими незаконними товарами, діяльність неформальних утворень є

недостатньо прозорою. Ці підприємства можуть мати або не мати ліцензії, часто займаються наймом випадкової робочої сили, нерегулярно виплачують або взагалі не виплачують заробітну плату, не звітують про доходи, можуть бути легко переміщені, відкриті або закриті за бажанням власника й уникають державного регулювання.

По-друге, неформальна економіка включає як зайнятих, так і самозайнятих працівників, причому деякі з них використовують обидві форми працевлаштування. Зазвичай більшість учасників «сірої» економіки – наймані працівники, але багато з них працюють на себе. Окремі із самозайнятих осіб нерегулярно наймаються іншими роботодавцями або працевлаштовані в офіційному секторі, проте продовжують працювати неповний робочий день у тіньовій економіці, щоб збільшити свої доходи.

По-третє, готівка є найпоширенішим засобом обміну в неформальному секторі; також можуть застосовуватися бартерні операції. На продаж товарів і послуг чеки не видають, касові апарати відсутні, а роботодавці не зберігають і не ведуть трудові книжки. Це дозволяє працівникам і власникам неформального бізнесу ухилятися від державного регулювання та приховувати доходи від оподаткування.

По-четверте, умови для працівників часто гірші, ніж в офіційному секторі економіки. Нижчі заробітки, менша безпека та захист робочого середовища, подовжена тривалість робочого дня, застосування застарілого і небезпечного обладнання, відсутність профспілок та захисту працівників від експлуатації – все це прояви неофіційного працевлаштування осіб у «сірій» економіці.

Загалом неформальний сектор охоплює вуличних торговців, будівельників, механіків автотранспортних засобів, працівників мікропідприємств, водіїв рикш,

металообробників, столярів, будівельників, збирачів сміття тощо. До його складу входять чоловіки і жінки (хоча переважна більшість – жінки), молодь і дорослі, найменш освічені та досить добре освічені особи, особи з обмеженими можливостями, бідні та маргіналізовані і навіть відносно багаті члени суспільства. Проте більшість бідного населення зайнята саме у неформальній економіці. Хоча тіньовий сектор можна назвати *інклюзивним*, оскільки він, зокрема, залучає до праці тих, хто не зміг знайти роботу в офіційному секторі, неформальний бізнес створює менше повноцінних можливостей для розвитку працівників. Останні страждають від недодержання законодавства про працю, відсутності соціального захисту та забезпечення; їхні доходи низькі й нерегулярні; працівники мають обмежену силу під час ведення переговорів щодо підвищення своєї заробітної плати; вони зазнають численних ризиків, пов'язаних із роботою, як-от менш безпечні контракти, менші соціальні пільги, незадовільні умови праці й ін.

Подробиці: Зайнятість у неформальній економіці

У будь-якій системі державного управління тіньова економіка різноманітна і вміщує випадкових членів, наприклад, переробників сміття та вуличних продавців. Цей термін також включає незаконну діяльність, зокрема контрабанду. У неформальних економіках зайняті і швейні працівники, які працюють вдома. Підліток, який продає сигарети на світлофорах у центрі Мехіко чотирнадцять годин на день, також працює в «сірій» економіці. Те саме стосується дорослої людини, яка скосила чийсь газон, отримала за це гроші, ніколи не заявила про свій дохід і не сплатила податок на прибуток.

Статистика щодо неформальної економіки є ненадійною, але може дати приблизну оцінку її розміру. Наприклад, неформальна зайнятість становить 58,7 % несільськогосподарської зайнятості на Близькому Сході та в Північній Африці, 64,6 % – в Латинській Америці, 79,4 % – в Азії, та 80,4 % – в Африці на південь від Сахари. Якщо додати зайнятість у сільському господарстві, відсоток зростає в деяких країнах: в Індії, а також у багатьох країнах Африки на південь

від Сахари він перевищує 90 %. Оцінки для розвинених країн становлять близько 15 %. У країнах, що розвиваються, більшість неформальних робіт (близько 70 %) є самозайнятістю (Неформальна економіка, 2022).

Очевидно, що окремі елементи ССЕ мають ознаки неформальної економіки. Наприклад, деякі соціальні підприємства в багатьох країнах світу не є офіційно зареєстрованими чи суворо регульованими; більшість із них є компаніями, що створюються та управляються одним власником – фізичною особою на свій розсуд. Так само в деяких країнах кооперативи не підлягають державному регулюванню. Однак не всі види діяльності в тіньовій економіці мають подібні характеристики з ССЕ. *Ключовою особливістю ССЕ є досягнення соціальних та економічних цілей, тоді як не всі підприємства неформальної економіки переслідують соціальні цілі.*

8.2 Роль соціальної та солідарної економіки в переході від неформальної до формальної економіки

Існують три підходи, які намагаються пояснити *причини існування неформального сектору* поряд з офіційною економікою. *Перший* стверджує, що «сіра» економіка є простором для діяльності потенційно продуктивних підприємців, які утримуються від офіційної реєстрації через високі реєстраційні, податкові та інші витрати.

Другий підхід розглядає неформальних працівників і власників бізнесів як «паразитичних», оскільки вони є достатньо продуктивними, щоб вижити в офіційному секторі, але вирішили залишатися «в тіні» для отримання більш високих прибутків через ухиляння від сплати податків та ігнорування додержання чинних норм.

Третій підхід визначає неформальність як стратегію виживання для низькокваліфікованих працівників, які занадто непродуктивні, щоб перейти до формального сектору (Неформальна економіка, 2022).

Подробиці: Мотивація діяльності в неформальній економіці

Дослідження причин існування тіньової економіки в Бразилії показує, що перший підхід відповідає мотивації 9,3 % всіх неформально зайнятих працівників і власників бізнесу, тоді як другий – «паразитичний» – відображає мотиви 41,9 % осіб. Мотивація решти – 48,8 % – відповідає третьому підходу. Ці результати свідчать про те, що неформальні утворення переважно є «паразитичними» і «непродуктивними» формами економічної діяльності. Тому їх викорінення може мати позитивні наслідки для національних економік.

Поряд із виділеними трьома підходами, дослідження неформальних працівників у Коста-Ріці проілюструвало інші економічні причини перебування їх у тіньовому секторі, а також виявило деякі неекономічні фактори впливу. По-перше, люди відчували, що заробляють більше грошей на роботі в неформальному бізнесі, ніж на офіційному підприємстві, що пояснюється ухилянням від сплати податків. По-друге, навіть якщо працівники заробляли менше, робота в тіньовому секторі пропонувала їм додаткові вигоди: більшу незалежність, можливість самостійно обирати години роботи, працювати поруч із друзями тощо.

У розвинених країнах офіційно зайняті особи також іноді вирішують виконувати деякі роботи поза межами формальної економіки, саме тому, що це дає їм більше переваг. І хоча робочі місця в офіційних організаціях забезпечують більший рівень безпеки праці, регулярність виплати винагороди або навіть більшу заробітну плату, поєднання грошових та психологічних вигід від роботи в неформальному секторі є привабливим для багатьох працівників (Неформальна економіка, 2022).

«Сіра» економіка сьогодні відіграє *суперечливу та важливу роль у суспільстві*. Вона забезпечує робочі місця, у такий спосіб зменшуючи рівень безробіття і неповної зайнятості в країнах. Це, ймовірно, також допомагає

боротися з недоїданням у багатьох частинах світу. Крім того, більшість бідних людей, як відзначалося вище, особливо жінки, працюють саме в неформальному секторі. Так само багато домогосподарств із низьким рівнем доходу покладаються на цей сектор. Отже, тіньова економіка може дозволити значній частині населення уникнути крайньої бідності та отримати дохід, задовільний для їх виживання. Водночас у неформальних підприємств відсутній потенціал для зростання; вони затримують працівників на робочих місцях, часто непродуктивних і з важкими та шкідливими умовами праці, на невизначений час.

З погляду урядів тіньовий сектор може створити замкнене коло. Не маючи можливості стягувати податки з «сірих» доходів, національний уряд може скорочувати фінансування державних послуг, у такий спосіб роблячи неформальний сектор більш привабливим і зменшуючи матеріальний та політичний вплив державних органів влади. З іншого боку, деякі уряди вважають неформальність корисною, оскільки цей сектор дозволяє поглинати надлишок робочої сили, зменшуючи проблеми безробіття. Також уряди визнають, що «сіра» економіка може виробляти соціально значущі товари та послуги, створювати необхідні робочі місця і сприяти імпорту й експорту.

Загалом робота в тіньовому секторі не перевіряється і не реєструється державою, його працівники не мають права на соціальне забезпечення і не можуть створювати профспілки, а також позбавлені важливого голосу в державній політиці. Отже, політична влада неформальних працівників не лише обмежена, а й існування «сірої» економіки створює виклики для інших політично впливових суб'єктів. У зв'язку з цим, наприклад, *профспілки* схильні протистояти тіньовому сектору,

висвітлюючи витрати та недоліки системи і заохочуючи неформальних працівників відстоювати свої права. *Виробники офіційного сектору* також можуть відчувати загрозу неформальної економіки. Вона полягає в гнучкості «сірого» виробництва, низьких витратах на робочу силу та інші виробничі ресурси, свободі неформальної економіки від бюрократії, наслідком цього є посилення конкуренції для офіційних виробників. Це змушує останніх виступати проти існування тіньового сектору (Неформальна економіка, 2022).

Збереження і розширення «сірої» економіки, особливо в країнах, що розвиваються, суперечить її початковій концепції як стратегії виживання та тимчасового явища, яке врешті-решт зникне після розчинення в сучасній офіційній економіці. Маючи значний потенціал створення робочих місць і доходу, що допомагає задовольнити потреби бідних споживачів та надає доступні товари і послуги, *неформальна економіка дедалі частіше розглядається як етап переходу від традиційного неофіційного до сучасного формального сектору національної економічної системи*. Це передбачає чіткі взаємозалежні відносини між тіньовою та формальною економікою, які можуть діяти в обох напрямках. Наприклад, у той час як *неформальна економіка виробляє, торгує, надає і розподіляє послуги для формальної економіки, занепад формальної економіки* (наприклад, скорочення офіційної зайнятості та нездатність легальних фірм працевлаштовувати робочу силу і надавати товари та послуги) *сприяє зростанню масштабів неформальної економіки* (The Reader, 2011).

Інтерес до економічного переходу від «неформальності» до «формальності» частково зростає через погані умови праці та вразливість працівників «сірої» економіки. Після ухвалення Програми «Гідна

робота» (див. розділи 4, 6) для всіх працівників (формальних і неформальних) ІЛО виявила особливу наполегливість у здійсненні цього переходу, оскільки дефіцит гідної роботи є більшим у тіншовому, ніж в офіційному секторі. Розширення можливостей гідної праці передбачає скорочення безробіття створенням робочих місць, гарантуванням прав на працю, розширенням соціального захисту та посиленням голосу працівників у соціальному діалозі. Один із способів вирішити ці проблеми в неформальній економіці – це формалізувати трудові відносини, інтегрувавши «сіру» економіку в офіційний сектор.

Незважаючи на суспільний інтерес до «формалізації» тіншової економіки, до цього часу не було досягнуто згоди щодо того, як можна здійснити цей перехід. ІЛО запропонувала розглянути *ССЕ як механізм сприяння «формалізації» неформальної економіки, враховуючи взаємозв'язки ССЕ з офіційним та неофіційним секторами економічної діяльності*. З урахуванням цієї пропозиції були сформовані **дві основні стратегії переходу** (Baicu & Corbu, 2016).

Перша стратегія полягає у формуванні державної політики та відповідних регуляторних рамок, які заохочуватимуть перехід неформальних організацій в офіційну економіку. Водночас процес переходу повинен бути максимально спрощеним, враховуючи отримання ліцензій, відкриття банківських рахунків, сплату податків неформальними утвореннями. Для полегшення трансформації ІЛО розробила покроковий шлях «формалізації», що ґрунтується на діагностиці *семи основних напрямів*:

1) розроблення стратегії та створення гідної зайнятості;

2) регульоване середовище, що охоплює запровадження міжнародних трудових стандартів і додержання основних прав людини;

3) організація, представництво та соціальний діалог;

4) стать, ВІЛ-статус, етнічна належність, раса, вік, інвалідність;

5) підприємництво, навички, фінансування, управління та доступ до ринків;

6) розширення соціального захисту, розвиток його рівнів і систем;

7) стратегії місцевого розвитку (міського та сільського) (Transitioning, 2014).

Як випливає з переліку напрямів, більша їх частина дотична до принципів SSE, зокрема, діяльності соціальних підприємств. Підвищення якості працевлаштування соціально відчужених людей, надання соціальних послуг або навіть лобювання політики соціального захисту – всі ці елементи SSE підтримують процес трансформації неформальної економіки.

Друга стратегія формалізації «сірої» економіки передбачає два аспекти: «опцію виходу», яка означає зниження привабливості неформального сектору, та «опцію голосу», що посилює право голосу й можливості громадянської участі при переході до формального сектору. Відповідно до стратегії трансформація може бути здійснена лише розширенням участі громадян в ухваленні рішень та розробленні податкової системи, яка не обмежуватиме особисту свободу, сприятиме підвищенню моральності, фінансової та громадянської свідомості і знижуватиме таким чином привабливість тіньової економіки (табл. 8.1).

Таблиця 8.1 – Характеристика другої стратегії формалізації «сірої» економіки (Enste, 2015)

Опція виходу	Опція голосу
Скорочення фінансових стимулів для переходу до тіньової економіки	Посилення участі населення у процесах ухвалення урядових рішень
Підвищення ефективності управління та боротьби з корупцією	Підтримання демократичних ініціатив в окремих сферах
Удосконалення та спрощення податкової системи для більш сприятливого переходу до формалізації неформального сектору	Зменшення централізації управління
Реформування системи соціального забезпечення посиленням принципу еквівалентності (більші суми соціальних внесків ведуть до вищих соціальних виплат)	Зміцнення довіри та зростання інвестицій у соціальний капітал (наприклад, через підтримання корпоративної соціальної відповідальності)
Зосередження на інтенсивному економічному зростанні та підвищенні добробуту в офіційному секторі зі зменшенням тиску на державні бюджети	Недопущення суворого контролю за бізнес-діяльністю, що заохочує приховувати участь у тіньовій економіці, а не зменшувати її
Захист прав власності та збільшення інвестицій у розвиток інфраструктури	Моніторинг та обговорення потреби в реформах
Запровадження більш гнучких умов роботи для працівників і роботодавців (індивідуальні угоди)	Заохочення участі населення в управлінні громадами для збільшення його прихильності і лояльності
Зменшення ступеня державного регулювання та бюрократії	Реформування інституцій і систем управління

Варто зауважити, що хоча жорстка формалізація тіньової економіки може бути корисною для урядів, вимагаючи від неформальних асоціацій легалізації та сплати податків, цей процес буде не таким вигідним для

дрібних виробників чи постачальників послуг. Тому для цих суб'єктів необхідно застосовувати інші підходи, залучаючи механізми підтримання мікропідприємств і малого бізнесу та індивідуальні рішення, зокрема за допомогою ССЕ. У будь-якому разі компанії ССЕ можуть зробити вагомий внесок у формалізацію організацій тіншового сектору різного масштабу (Prelipsean et al., 2016).

8.3 Соціальна та солідарна економіка і соціальні й екологічні проблеми

Дві величезні проблеми сучасного світу – соціальна ізоляція та деградація довкілля – актуалізують залучення всіх можливих інструментів до їх вирішення, серед яких, зокрема, механізми ССЕ. Панівні моделі виробництва і споживання тривалий час нехтували екологічними міркуваннями та часто принципами соціальної справедливості, тому розвиток суспільства призвів до надмірного розшарування світу на багатих і бідних, загострення проблем зміни клімату, накопичення критичних обсягів відходів і забруднень. З іншого боку, часи змінилися: уряди, підприємці і працівники сьогодні усвідомлюють безальтернативність сталого розвитку та необхідність вироблення і застосовування нових підходів до провадження економічної діяльності з урахуванням соціальних та екологічних імперативів.

Подробиці: «Зелена» економіка, сталий розвиток і викорінення бідності

Рух до «зеленої» економіки, тобто економіки, що існує у природному середовищі і є його частиною, має потенціал для досягнення сталого розвитку та викорінення бідності в безпрецедентних масштабах, швидко й ефективно. Цей потенціал походить від двох одночасних змін. По-перше, змінилися правила гри в нашому світі, а також ризики, з якими ми стикаємося щодня. Ці

зміни вимагають фундаментального переосмислення доцільності продовження застосування традиційного підходу до економіки. По-друге, дедалі більше людство усвідомлює, що природне середовище є основою наших фізичних активів, і ним потрібно керувати як джерелом зростання, процвітання та добробуту (Навстречу, 2011).

Високий ступінь соціального відчуження в сучасному суспільстві засвідчують такі дані: на початку XXI ст. 75 % світового валового продукту виробляло 25 % населення Землі, а менше ніж 250 тисяч сімей (0,2 % світового населення) володіли майже 50 % світового багатства. За іншими оцінками, сьогодні 94 % світового доходу отримує 40 % населення, тоді як решта 60 % осіб повинні виживати лише на 6 % світового доходу. Половина населення світу живе приблизно на 2 дол. США на день (Yunus, 2007). Таке велике розшарування в доходах найзаможніших та найбідніших не відповідає принципам соціальної справедливості і не може бути основою подальшого сталого розвитку людської спільноти.

Глобалізація екологічних проблем посилює загрози існуванню людства. Від погіршення стану навколишнього природного середовища, що виражається в природних і техногенних екологічних катастрофах, страждають великі групи населення по всій земній кулі. Вони відчувають негативні наслідки в різних сферах свого життя: роботі та доходах, житлі, здоров'ї, харчуванні тощо.

Подробиці: Деградація навколишнього природного середовища та соціальна ізоляція як виклики сучасності

Погіршення якості довкілля, враховуючи забруднення води, землі та повітря, незворотну втрату біорізноманітності, погіршення стану і виснаження сільськогосподарських земель та рибних ресурсів, є найсерйознішою загрозою, з якою стикаються національні економіки. Витрати на збереження і відновлення довкілля та здоров'я дедалі частіше переважають виграш від економічної діяльності, що завдає шкоди.

Соціальні виклики постають так само гостро: приголомшливі 1,3 млрд осіб або понад 40 % світової робочої сили та їхні утриманці приречені на життя в бідності й соціальній незахищеності, оскільки їхні заробітки в неформальному секторі економіки занадто низькі. У світі 190 млн безробітних і десятки мільйонів молодих шукачів роботи

не можуть знайти гідне місце в суспільстві (Green jobs, 2008; The Reader, 2011).

Ураховуючи наявні виклики, розвиток відносин суб'єктів ССЕ з місцевими громадами, регіональними та державними органами влади може стати важливим для підвищення рівня життя на територіях. Співробітництво може відбуватися запровадженням взаємоузгодженої локальної політики щодо створення нових і збереження існуючих робочих місць, отримання та справедливого розподілу доходів, забезпечення економічного зростання за участі організацій ССЕ, збереження екосистем.

У міських районах по всьому світу, які є центрами швидкого й хаотичного зростання, необхідно переосмислити та відкоригувати модель розвитку з урахуванням її продуктивності, споживчих і екологічних аспектів. Для сільських територій варто приділяти увагу вирішенню актуальних соціальних та екологічних проблем громад, балансуєчи наявні ресурси й оцінюючи вплив управлінських рішень на сталий розвиток локальних спільнот. *Прогресу в сталому розвитку території* можна досягти, передбачивши:

- збереження та повторне використання виробничих ресурсів і відходів, створення замкнених виробничих циклів;

- стимули до використання енергетичних систем, які залучають локальні ресурси (наприклад, вітрові, сонячні, біомасу);

- озеленення територій громадського користування для стимулювання розвитку агроекології, додержання вимог безпечності харчових продуктів та скорочення виробничих і споживчих циклів;

- застосування соціальних технологій як інклюзивних інструментів та як відповіді на територіальні проблеми (The Reader, 2011).

Зазначений інструментарій допоможе сформувати спільне із суб'єктами ССЕ та інтегроване управління громадами для боротьби з місцевими екологічними проблемами, відкриє простір для соціальних інновацій і навчання з метою досягнення цілей сталого розвитку.

8.4 Практичні дії соціальної та солідарної економіки в контексті сталого розвитку

Як було показано вище, організації ССЕ відіграють важливу роль у вирішенні екологічних та соціальних проблем територій. Отже, розглянемо деякі популярні напрями роботи і результати практичних дій компаній ССЕ.

1 Збирання вторинної сировини. Ця діяльність приносить дохід багатьом людям, які живуть у містах і не можуть знайти гідну роботу. Незважаючи на те, що престижність такого бізнесу в суспільстві є низькою, ставлення людей до нього поступово змінюється. Доказом є багаторічний досвід *Асоціації паперу, картону та матеріалів повторного використання* (*Associação dos Catadores de Papel, Papelão e Material Reaproveitável – ASMARE*) в регіоні де Белу-Орізонті, Бразилія.

Подробиці: Бразильська Асоціація паперу, картону та матеріалів повторного використання

Працівники ASMARE, чоловіки та жінки, раніше вважалися такими, що живуть по той бік закону. Вони займаються роботою зі збирання сміття, яка поступово набирає соціальної цінності та забезпечує стабільний щомісячний дохід. З екологічної точки зору праця сміттярів приносить користь і суспільству, і природі, оскільки кожен кілограм мотлоху, який вони прибирають із вулиць, зменшує кількість сміття, ризик повеней і забруднення води. Крім того, кожна тонна переробленого паперу зберігає приблизно 22 дерева, економить 71 % електроенергії та зменшує забруднення повітря на 74 % (Навстречу, 2011; ASMARE, 2022).

Переваги роботи ASMARE полягають у тому, що вона сформувала партнерські відносини з підприємствами, школами і громадськими організаціями, які усвідомили важливість збору вторинної сировини та її соціально-екологічний вплив. За підтримки партнерів, компанія розробила серію освітніх семінарів із питань перероблення відходів та інших актуальних економічних, соціальних, політичних та культурних проблем. Проведення семінарів допомогло залучити найбільш вразливих людей, які раніше не мали жодних перспектив працевлаштування, до поширення екологічної освіти і збирання сміття у столярних майстернях, на паперових фабриках та у швейних цехах з отриманням стабільного доходу (ASMARE, 2022; The Reader, 2011).

Подробиці: Неформальна зайнятість у секторі вторинного перероблення

За даними ЮНЕП, у неформальному секторі перероблення відходів працюють 12 млн осіб лише в трьох країнах світу (Бразилії, Китаї та США). Якщо б у середньому 143 млрд дол. США інвестувалися щороку у сферу управління відходами, то до 2050 року тут можна було б створити 25–26 млн офіційних робочих місць, що на 2–2,8 млн більше, ніж ті 23 млн робочих місць, які передбачені за сценарієм розвитку звичайного бізнесу (The Reader, 2011).

Важливою вимогою поширення діяльності компаній ССЕ в секторі вторинного перероблення є покращання умов праці працівників. Зазвичай збирання, сортування та перероблення вторинної сировини виконується особами, які мають незначні можливості для працевлаштування за межами сектору. Таким чином, створюючи робочі місця, роботодавці галузі повинні забезпечувати вимоги гідної роботи, зокрема, щодо виключення дитячої праці, охорони праці, соціального захисту та свободи об'єднань.

2 Розширення доступу населення до електроенергії з використанням інноваційних екологічно чистих технологій. Електрозабезпечення є критичним для умов сучасної цивілізації, проте населення багатьох країн, що розвиваються, не має вільного доступу до електрики через необхідність вкладення великих коштів у будівництво енергетичної інфраструктури. Останнім

часом, завдяки розвитку науково-технічного прогресу та впровадженню його досягнень у практику господарювання, з'явилися інноваційні підходи, що дозволяють отримати доступ до електроенергії навіть у найвіддаленіших куточках Землі за розумні кошти. Такі рішення передбачають установа мобільних енергоустановок, які працюють на відновлюваних джерелах енергії – вітровій, сонячній енергії, енергії біомаси тощо. Прикладом компанії, що поширює ці інноваційні продукти серед бідного населення в Бангладеші, є соціальне підприємство *Грамін Шакті* (*Grameen Shakti – GS*).

Подробиці: Інноваційні енергетичні рішення Грамін Шакті для бідних

У країні, де близько 45 % населення у 90-х рр. XX ст. не мали доступу до електроенергії, соціальне підприємство GS розробило ощадливу, соціально ефективну та екологічно чисту альтернативу централізованому електропостачанню. Компанія почала пропонувати невеликі позики, які дозволяють сім'ям із низьким рівнем доходу придбати сонячну систему й навчитися техніці її встановлення та обслуговування.

Люди, які закінчують технічні курси, запропоновані GS, отримують сертифікат, що дозволяє їм ремонтувати й обслуговувати фотоелектричні системи. Поява джерела електроенергії також дає можливість місцевим підприємцям відкривати нові фірми, створює робочі місця та додатковий дохід, наприклад, у магазинах електроніки, центрах стільникових телефонів, що працюють від сонячної енергії, та сервісних магазинах електронного обладнання.

Електрифікація сільської місцевості за допомогою сонячної фотоелектричної технології з кожним днем стає більш популярною в Бангладеші. *Сонячні домашні системи* (*Solar Home Systems – SHS*) є децентралізованими й ідеально підходять для віддалених, важкодоступних районів. Сонячна програма GS насамперед спрямована на ті регіони, де відсутнє електрозабезпечення і є невеликі шанси під'єднатися до мережі впродовж наступних 5–10 років. Це одна з найуспішніших програм компанії: станом на 2020 рік GS встановила 1,8 млн SHS для 12 млн людей, а це 33 % від загальної кількості енергоустановок у світі та 40 % від національних обсягів.

SHS можна використовувати для освітлення будинків, магазинів, рибальських човнів тощо. Вони також підходять для заряджання стільникових телефонів, роботи телевізорів, радіо та касетних програвачів. Перевагами SHS на відміну від звичайної електрики є відсутність щомісячних рахунків, витрат на паливо, низькі видатки на ремонт і технічне обслуговування, легкість установлення модулів у будь-якому місці тощо.

GS розробила ефективну стратегію для охоплення людей у віддалених і сільських районах за допомогою сонячної фотоелектричної технології. Це передбачає: пільгове кредитування у розстрочку, що робить SHS доступними; пропаганду та просування технології; активне залучення громади; ефективне післяпродажне обслуговування. Завдяки SHS сьогодні компанія є одним із найбільших і найбільш швидкозростаючих підприємств у сфері відновлюваної енергетики у світі.

Окрім геліоенергетики, GS також активно працює в інших сферах, пов'язаних із чистою енергією. Це, наприклад, її *Програма покращених кухонних плит*, яка дозволяє задовольнити високий попит населення країни на біопаливо та знизити забруднення повітря в приміщеннях, спричинене приготуванням їжі на забруднених, традиційних печах; *Біогазова програма*, що надає доступні кредити на біогазові установки для сільських мешканців; та *Програма органічних добрив*, яка стимулює виробництво органічних добрив із місцевих ресурсів та подальший їх продаж як доповнення до хімічних добрив (Grameen Shakti, 2022).

Загалом «зелені» ініціативи GS значною мірою сприяли покращанню якості життя населення Бангладешу, надаючи можливості для економії та заробітку людям, які раніше не мали джерела енергії чи доходу.

Ще одним успішним прикладом поєднання соціальних цілей із підвищення зайнятості та екологічних цілей щодо використання відновлюваної енергії є програма зайнятості африканської молоді.

Подробиці: Програма зайнятості молоді в Кенії

Молодіжна програма громади Кібера (Kibera Community Youth Programme) є однією з найбільших програм, що пропонує зайнятість молодим африканцям у Кенії. Ця програма дає роботу

молодим місцевим жителям на лінії виробництва невеликих недорогих сонячних панелей. Екологічно чиста енергія, згенерована панелями, живить радіостанції та заряджає мобільні телефони в Кібері. Виготовлена техніка поширюється в інших регіонах Кенії і навіть в сусідніх країнах (The Reader, 2011).

3 Упровадження програм зростання енергоефективності громад. Зростання цін на викопні енергоресурси, які є енергетичним базисом сучасної світової економіки, спричинює підвищення цін на всі інші товари і послуги, для виробництва яких потрібна енергія. У результаті збільшуються комунальні витрати домогосподарств, знижуються реальні доходи і рівень життя насамперед соціально незахищених верств населення. Важливим методом протидії скороченню реальних доходів родин є запровадження енергоефективних заходів за фінансової підтримки держави, регіональних і місцевих органів, грантових та інших програм міжнародних і вітчизняних організацій, зокрема із сектору ССЕ. Результатом імплементації енергоощадних проєктів є як скорочення витрат домогосподарств, так і покращання якості навколишнього природного середовища внаслідок більш раціонального використання ресурсів, що сприяє комплексному досягненню соціальних та екологічних цілей.

Заходи зі зростання енергоефективності підтримуються багатьма компаніями ССЕ, які часто здійснюють їх спільно з органами державної та місцевої влади. Успішним досвідом у цьому напрямі є реалізація міської енергоефективної програми у місті Кейптаун, Південна Африка.

Подробиці: Програма підвищення енергоефективності в домогосподарствах Кейптауна

Упровадження «Програмного проєкту механізму чистого розвитку в будинках з низьким і середнім рівнем доходів»

(Programmatic CDM Project in Low and Middle Income Housing) дозволило місцевим ремісникам та безробітній молоді в муніципалітеті Куяса (Кейптаун, Південна Африка) пройти навчання з виконання заходів, пов'язаних з: утепленням даху, щоб уникнути необхідності опалення житла взимку; встановленням водонагрівального обладнання з генерацією тепла із сонячної енергії; опануванням методів заміни лампочок на більш енергоефективні. Ці заходи сприяли енергозбереженню, створенню нових робочих місць, економії витрат домогосподарств та відповідно покращанню якості життя жителів найбідніших районів.

Згодом програма була поширена на майже 2,5 млн будинків і профінансована центральним урядом Кабо-Верде за *Програмою міської реформи Кейптауна (Cape Town Urban Reform Program)*. Було створено громадський фонд для підтримки розвитку муніципального соціального підприємства з надання енергетичних послуг. Діяльність останнього дозволила збільшити кількість постійних робочих місць та здійснювати моніторинг скорочення викидів. Дохід, отриманий від продажу сертифікатів зі скорочення викидів CO₂, разом із внесками бенефіціарів були інвестовані в діяльність фонду, що дало можливість створити місцеві малі та мікропідприємства і профінансувати ініціативи для подальшого енергоефективного розвитку громади (The Reader, 2011; Utilising, 2010).

Ще одним прикладом поєднання соціальних цілей щодо зайнятості населення та екологічних цілей зростання енергоефективності громад є досвід Німеччини.

Подробиці: Програма німецького Альянсу за працю та довкілля

У Німеччині за ініціативи *Альянсу за працю та довкілля (German Alliance for Work and the Environment)* була реалізована надзвичайно амбітна програма у вигляді багатостороннього партнерства. Вона стала відповіддю на спад у цивільному будівництві, який вразив країну в 2001 році. Учасниками програми стали уряд Німеччини, працівники сектору цивільного будівництва, профспілки та неурядові організації. Альянс розпочав програму у 2001 році, щоб допомогти термомодернізувати понад 300 тисяч квартир покращенням теплоізоляції дахів, вікон і стін, систем опалення та вентиляції, встановлення нового обладнання для використання відновлюваної енергії. У 2001–2006 рр. програма допомогла створити близько

140 тисяч нових робочих місць і зменшила щорічні викиди від будівель приблизно на 2 %. Схема передбачала виділення близько 5 млрд дол. США державних субсидій, що стимулювало інвестиції на суму близько 20 млрд дол. США. Близько 4 млрд дол. США з них було повернуто за рахунок податків, крім того, була усунена потреба у виплаті допомоги у зв'язку з безробіттям. Переобладнання будівель стало одним з основних заходів стратегії уряду Німеччини щодо скорочення викидів вуглекислого газу на 40 % до 2020 року (Schneider, 2014; The Reader, 2011).

4 Створення «зелених» робочих місць. Як зазначалося в розділі 6, «зелені» робочі місця знижують вплив компаній і секторів економіки на навколишнє природне середовище до рівня, що вважається сталим. Ці робочі місця скорочують споживання енергії, сировини та води на одиницю виробленої продукції за рахунок використання більш ефективних і оцадливих технологій, зменшують викиди парникових газів, мінімізують або запобігають певним видам відходів та забруднень. Усе це сприяє захисту і відновленню екосистем та біорізноманітності.

Сьогодні мільйони «зелених» робочих місць можна знайти у багатьох видах економічної діяльності. Необхідно зауважити, що вони існують як у розвинених країнах світу, так і таких, що розвиваються. За даними ЮНЕП, у низці важливих секторів, таких як сільське господарство, будівництво, лісове господарство та транспорт, «зелена» економіка забезпечує більше робочих місць у короткостроковій, середньостроковій і довгостроковій перспективі, ніж звичайний бізнес (The Reader, 2011).

Подробиці: Потенціал «зелених» робочих місць у галузях економіки

Ураховуючи напрями розвитку науково-технічного прогресу та швидкість комерціалізації інноваційних технічних рішень, перспективні «зелені» робочі місця пов'язуються з такими видами економічної діяльності, як:

- *енергопостачання*: комплексна газифікація; когенерація (спільне виробництво тепла та електроенергії); відновлювані джерела енергії (вітер, сонце, біопаливо, геотермальна енергія та ін.);
- *транспорт*: більш економічні транспортні засоби; гібридно-електричні та електричні транспортні засоби; громадський транспорт; немоторизований транспорт;
- *промислове виробництво*: контроль забруднення (скрубери та інші технології вихлопних труб); ефективність використання енергії та матеріалів; чисті технології виробництва (нейтралізація токсичних речовин);
- *будинки*: освітлення, енергоефективна техніка та оргтехніка; сонячне опалення та охолодження, сонячні панелі; енергопасивні будівлі;
- *управління матеріалами*: перероблення; розширена відповідальність виробника, повернення та перероблення продукції; довговічність і ремонтпридатність виробів;
- *роздрібна торгівля*: використання екологічних марок і брендів; розташування магазинів ближче до житлових районів; мінімізація відстаней доставлення (від місця походження продукції до місця розташування магазину);
- *сільське господарство*: збереження ґрунтів; ефективність використання води; органічні методи вирощування сільськогосподарських культур; скорочення відстані від ферми до споживача;
- *лісове господарство*: проекти лісовідновлення та лісорозведення; агролісомеліорація; стале управління лісовим господарством та схеми сертифікації лісів; припинення вирубування лісів (The Reader, 2011).

Особливістю створення «зелених» робочих місць сектором ССЕ є поєднання соціальної інтеграції з екологічною стійкістю. Створення такої зайнятості є життєздатним як для найпростішої ручної роботи (починаючи від ремісників), так і для більш спеціалізованої праці (закінчуючи висококваліфікованими техніками, інженерами та менеджерами). Це реальність, яку можна розвивати далі в багатьох секторах економіки, у міських районах і сільській місцевості, оскільки деякі «зелені» робочі місця є абсолютно новими, а інші

ґрунтуються на традиційних професіях, хоча зі зміненими компетенціями та змістом.

Таким чином, проаналізовані напрями практичних дій організацій ССЕ свідчать про важливий і успішний внесок сектору у вирішення актуальних соціальних та екологічних проблем як місцевого, так і національного, міжнародного масштабу на інноваційних засадах, дозволяючи наблизити громади до сталого розвитку.

Висновки

У той час як неформальна економіка та ССЕ мають споріднені характеристики, наприклад, нерегульованість як самозайнятих, так і найманих працівників, які користуються меншим соціальним захистом та безпекою, ці два явища є різними. Основна відмінність полягає в тому, що ССЕ ґрунтується на соціальних цінностях і діє відповідно до встановлених принципів, таких як демократичне управління та добровільне членство, тоді як тіньова економіка керується виключно економічними вигодами її учасників.

Зазначена особливість визначає відносини між ССЕ та неформальним сектором, за яких перша стає інструментом для переходу працівників та/або підприємств від «сірої» економіки до формальної. Саме в цьому полягає внесок ССЕ у Програму ІЛО «Гідна робота»: створенні робочих місць, розширенні соціального захисту, гарантуванні права на працю та збільшенні представництва працівників через сприяння соціальному діалогу. Водночас ССЕ стикається з деякими перешкодами – наприклад, з відсутністю належного стартового капіталу, економічними вигодами тіньової економіки тощо – щоб повністю реалізувати свій потенціал. Тому важливо розробляти та

реалізовувати ефективні стратегії формалізації неформального сектору за участі суб'єктів ССЕ.

ССЕ пропонує багато переваг для вирішення соціальних, економічних, політичних та екологічних проблем в усьому світі. Це галузь, яку варто глибше вивчати, беручи до уваги її внесок у вирішення різноманітних питань сучасної соціально-економічної реальності та створення «зелених» робочих місць, доходів, соціальне залучення і підвищення екологічної свідомості членів суспільства.

Нові робочі місця в секторі ССЕ та соціальні бізнеси можуть функціонувати у високотехнологічних секторах, але вони також позитивно впливають на мільйони безперспективної безробітної молоді, жінок, мешканців трущоб та представників найбільш сільських громад, які об'єднуються, формально чи неформально, в асоціації, кооперативи та соціальні підприємства.

Контрольні питання

1 Дайте визначення неформальної економіки. Які її особливості?

2 Охарактеризуйте основні ознаки неформальної економіки.

3 Розкрийте чотири фундаментальні атрибути тіньової економіки.

4 У чому полягає відмінність та взаємозв'язок між ССЕ і неформальною економікою?

5 Поясніть причини існування неформального сектору поряд з офіційною економікою.

6 У чому полягає суперечливість ролі «сірої» економіки у сучасному суспільстві? Наведіть приклади на підтвердження.

7 Як ССЕ може сприяти інтеграції неформальної економіки в офіційну?

8 Охарактеризуйте необхідність трансформації тіньової економіки з огляду на Програму ІЛО «Гідна робота».

9 Чому ССЕ розглядається як механізм сприяння «формалізації» неформальної економіки?

10 Розкрийте сутність стратегій формалізації «сірої» економіки.

11 Який взаємозв'язок між ССЕ та сучасними соціальними й екологічними викликами?

12 Які напрямки реалізації проєктів ССЕ сприяють вирішенню соціальних, економічних та екологічних проблем?

13 Назвіть напрямки практичних дій ССЕ щодо зменшення забруднення довкілля та бідності.

14 Наведіть приклади практичної реалізації напрямів ССЕ в різних країнах для вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем.

15 Які сектори економіки можна задіяти для створення «зелених» робочих місць у межах ССЕ?

Теми рефератів / презентацій

1 Тіньова економіка в Україні та перспективи її формалізації.

2 Неформальна економіка країн Азії та її внесок у зайнятість населення.

3 Неформальна економіка країн Східної Європи та її внесок у зайнятість населення.

4 Неформальна економіка країн Латинської Америки та її внесок у зайнятість населення.

5 Неформальна економіка країн Африки та перспективи її формалізації.

6 Європейський досвід упровадження ініціатив «зеленої» економіки компаніями ССЕ.

7 Американський досвід упровадження ініціатив «зеленої» економіки компаніями ССЕ.

8 Досвід викорінення бідності в країнах, що розвиваються, за участі сектору ССЕ.

9 Внесок ССЕ у досягнення цілей сталого розвитку в Україні.

10 Екологічні ініціативи сектору ССЕ в різних країнах світу.

Практичні завдання

1 Обґрунтуйте доцільність переходу до формального сектору для місцевого соціального підприємця Андрія, який разом із дружиною займається випіканням пиріжків із різною начинкою та їх вуличною торгівлею. Непродані пиріжки Андрій постачає декільком знайомим багатодітним родинам безкоштовно. Через неформальну підприємницьку діяльність Андрій змушений сплачувати місцевим вуличним «охоронцям» 30 % від свого місячного прибутку, який становить 15 000 грн. Одноразові витрати Андрія на реєстрацію бізнесу, за його підрахунками, становитимуть 7 800 грн, а щомісячні податки – 4 700 грн. Чи варто Андрію виходити з «тіні», і якщо так, то за який період окупляться додатково вкладені кошти? Яких переваг може набути Андрій за офіційної реєстрації бізнесу?

2 Після втрати роботи 53-річна Марія не змогла продовж року знайти нове робоче місце за спеціальністю навіть за підтримки місцевої служби зайнятості. Після двох місяців сидіння вдома сусідка запропонувала Марії готувати страви для неї на замовлення, оскільки жінка вмiла смачно готувати. Поступово з'явилися й інші

клієнти. Тепер Марія, крім страв на замовлення, пропонує комплексні обіди вдома для своїх друзів і знайомих. Жінка офіційно не зареєстрована як приватний підприємець, тож не сплачує податки і не зможе претендувати на державну пенсію після досягнення пенсійного віку. Це питання хвилює її дедалі більше і більше, і вона розмірковує над тим, чи варто формалізувати свою підприємницьку діяльність або ж залишитися в «тіні». Отримання свідоцтва фізичної особи-підприємця зобов'яже Марію сплачувати 1 600 грн щомісячно у вигляді податків на додачу до її витрат, проте дасть можливість «заробляти» страховий стаж та претендувати на мінімальну пенсію після досягнення 30 років страхового стажу, тобто у 63 роки, розміром 2 500 грн/місяць. З іншого боку, без сплати податків Марія має можливість заощаджувати частину зароблених коштів і розміщувати її на депозиті під 5 % річних. Жінка, з урахуванням стану свого здоров'я, планує працювати щонайменше до 65 років, відкладаючи по 5 тис. грн щомісячно. Продовження неформального бізнесу не виключає можливості отримання штрафів. Обґрунтуйте економічну доцільність офіційної реєстрації Марії як приватного підприємця. Зробіть висновки.

З Придбання і використання домашньої мобільної фотоелектричної системи, кредит на яку пропонується місцевим банком, дозволить багатодітній родині з віддаленого селища Бангладешу забезпечити власне електропостачання. Наразі родина користується послугами локальної електричної компанії, яка постачає електрику до селища двічі на тиждень (або 9 разів на місяць) упродовж 5 годин кожного разу. Застосування мобільної геліосистеми дозволить родині збільшити період електропостачання до 8–10 годин кожного дня. Вартість 1 кВт · год від компанії-постачальника становить 0,08 дол. США, обсяг місячного споживання родини –

85 кВт · год. Вартість мобільної фотоелектричної системи з урахуванням банківської розстрочки на 3 роки становить 110 дол. США і сплачується поступово. За використання нової електроустановки родина припинить споживати електрику від місцевого постачальника і перейде на самоенергозабезпечення. Щорічні витрати на обслуговування і ремонт сонячної системи становлять 1 % від її початкової вартості, інших витрат упродовж наступних 25 років роботи установки не передбачається. Чи зможе родина окупити свої витрати на придбання автономного джерела електроживлення за рахунок відмови від закупівлі електрики зі сторони і за який час?

Список літератури

1. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности – обобщающий доклад для представителей властных структур. ЮНЕП, 2011. URL: www.unep.org/greenconomy (дата обращения: 25.03.2022).
2. Неформальна економіка: характеристика, види, причини та приклади. 2022. URL: <http://surl.li/bqzdb> (дата звернення: 23.03.2022).
3. ASMARE: Associação dos Catadores de Papel, Papelão e Material Reaproveitável, 2022. URL: <https://www.novosparadigmas.org.br/> (date of access: 25.03.2022).
4. Baicu C.-S., Corbu L.-C. Economic freedom – a vector of transition from the informal to the formal economy. *Centre for European Studies Working Papers*. 2016. № 8 (1). P. 20–32. DOI: 10.1080/14782804.2012.7529503.
5. Enste D. The shadow economy in industrial countries. *IZA World of Labor*. 2015, February. № 1–10. DOI: 10.15185/izawol.1278.

6. Green jobs: towards decent work in a sustainable, low-carbon world. Report. ILO, 2008. URL: <http://surl.li/bqolo> (date of access: 25.03.2022).

7. Prelipcean G., Bucaciuc A., Sorin Baicu C. Social economy and informal economy. Interactions and effects. *Ecoforum*. 2016. № 5 (2 (9)). P. 102–108. URL: <http://surl.li/bqolp> (date of access: 23.03.2022).

8. Schneider W. Energy saving and energy efficiency in the redevelopment of existing buildings. Alliance for Work and Environment, 2014. URL: <http://surl.li/bqzdf> (date of access: 25.03.2022).

9. The Reader 2011: Social and solidarity economy: our common road towards decent work / eds.: R. Di Meglio, C. Diop, M. Gasser. URL: <http://surl.li/bqyqf> (date of access: 17.02.2022).

10. Transitioning from the informal to the formal economy. Report V (1). International Labour Office Geneva. 2014. URL: <http://surl.li/bqzdi> (date of access: 24.03.2022).

11. Utilising programmatic CDM for low income housing sustainable energy interventions in South Africa: project ownership considerations. 2010. URL: https://www.ctc-n.org/sites/www.ctc-n.org/files/resources/10307023_5.pdf (date of access: 25.03.2022).

12. Yunus M. Creating a world without poverty: social business and the future of capitalism. New York : PublicAffairs, 2007.

ПРЕДМЕТНИЙ ТА ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИКИ

А

Асоціації та громадські організації, 46
Асоціація соціального розвитку підприємництва, 129
Аудит, 86

Б

Благодійні внески, 85
Благодійні фонди, 51
Бразильська асоціація паперу, картону та матеріалів повторного використання, 226
Бухгалтерська звітність компаній ССЕ, 85

В

Венчурна благодійність, 89
Внутрішній аудит, 86
Волонтерство, 58
Всесвітній соціальний форум, 128
Всесвітня асоціація комунальних радіокомпаній, 143
Всесвітня рада кредитних спілок, 53, 142

Г

Генеральні збори (асамблея), 82
Глобальні мережі ССЕ, 145–146
Грамін Шакті, 228
Гранти, 88

Д

Державна політика розвитку ССЕ, 104
Державне фінансування ССЕ, 85
Державні соціальні майстерні, 19
Джерела ресурсів компаній ССЕ, 84

Е

Економічний плюралізм, 65–66
Етичні інвестиційні механізми, 91

Є

Європейська ініціатива запуску та розширення, 31
Європейська ініціатива соціального бізнесу, 30
Європейська конфедерація промислових та споживчих кооперативів, 125

З

«Зелена» економіка, 223
«Зелені» робочі місця, 160, 232
Зовнішній аудит, 86

І

Ієрархічне управління, 81
Імпактне інвестування, 92
Інституціоналізовані мережі ССЕ, 142

К

«Капітал терпимості», 92
Категорії державної політики в секторі ССЕ, 106
Керівний комітет, 82
Керівництво, 72
Класифікація організаційно-правових моделей суб'єктів соціального підприємництва, 185
Ключові фактори соціального підприємництва, 183
Коллективне управління, 77
Комітет із просування і розвитку кооперативів, 144
Компанія Amrelakia, 15
Компоненти соціального підприємництва, 182
Кооператив, 42
Краудфандинг, 94

Критерії державної політики сектору ССЕ, 105

М

Мережа, 124

Мережа солідарної економіки США, 120

Міжконтинентальна мережа пропаганди соціальної та солідарної економіки, 145

Міжнародна асоціація інвесторів у соціальну економіку, 143

Міжнародна асоціація товариств взаємодопомоги, 44, 143

Міжнародна федерація кооперативів і товариств взаємного страхування, 45, 142

Міжнародний кооперативний альянс, 16, 43, 142

Міжнародний центр досліджень та інформації про державну, соціальну і кооперативну економіку, 144

Міжнародні мережі ССЕ, 141

Мікрофінансування, 90

Місцева валюта (валюта «громади»), 90–91

Моделі управління компаніями ССЕ, 76

Модель самоврядування, 76

Мотивація створення партнерських об'єднань і мереж ССЕ, 120

Н

Наглядний комітет, 82

Народна економіка, 61

Національна федерація соціальних кооперативів Італії, 195

Некомерційні організації, 62

Неформальна економіка, 211

Німецька федерація сільських кооперативів типу Райфайзен, 18

Німецький альянс за працю та довкілля, 231

О

- Ознаки соціальних підприємств, 49
- Основні ознаки неформальної економіки, 212
- Основні ознаки соціального підприємництва, 184
- Основні форми соціального підприємництва в Україні, 199

П

- «Поперечний» вплив ССЕ, 109
- Парадокси українського соціального підприємництва, 202
- Партнерство, 123
- Піонери Рочдейла, 16, 42
- План дій зі створення мережі ССЕ, 138
- План дій щодо соціальної економіки, 32
- Повноваження, 64
- Подвійна місія ССЕ, 118
- Позики, 88
- Положення про європейські фонди соціального підприємництва, 31
- Принципи роботи асоціацій та громадських організацій, 47
- Принципи соціальної економіки, 28
- Принципи функціонування компаній ССЕ, 54
- Причини існування неформального сектору, 216
- Програма «Гідна робота», 104

Р

- Ринкова соціальна економіка, 30
- Ринок соціального фінансування, 92

С

- Самоврядування, 76
- Секторальні мережі, 133
- Солідарна економіка, 22, 59
- Соціальна економіка – Європа, 119
- Соціальна економіка, 27, 58

Соціальна та солідарна економіка, 12
Соціальне згуртування, 64
Соціальне підприємництво, 182
Соціальне підприємство, 49, 181
Соціальні банківські установи, 89
Соціальні фондові біржі, 89
Стейкхолдери ССЕ, 126, 131
Стратегії формалізації неформальної економіки, 220

Т

Територіальні мережі або федерації, 132
Типи соціальних кооперативів Італії, 194
Товариства взаємодопомоги, 43
Тонтіна, 45–46
Третій сектор, 63
Управління, 72
Управління кадровими ресурсами компаній ССЕ, 82

Ф

Фактор С, 61
Федерація / конфедерація, 125
Федерація італійських соціальних підприємств, 195
Фінансовий альянс за сталу торгівлю, 144
Формалізовані мережі або федерації, 134
Форми власності в організаціях ССЕ, 74
Фундаментальні атрибути неформальної економіки, 213
Функції мереж ССЕ, 134

Х

Характерні риси соціальної економіки, 28
Хартія принципів соціальної економіки, 28

B

Banca Etica, 122

G

Grameen Bank, 191

Електронне навчальне видання

Сотник Ірина Миколаївна

СОЦІАЛЬНА ТА СОЛІДАРНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Художнє оформлення обкладинки Є. В. Єгорова
Редактор Н. З. Ключко
Комп'ютерний набір та верстання І. М. Сотник

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 14,42. Обл.-вид. арк. 13,95.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.

